

Sociaal en Cultureel Planbureau

Tussen groen en grijs

Een verkenning van tuinen
en tuinieren in Nederland

Tussen groen en grijs

Een verkenning van tuinen en tuinieren in Nederland

Jeanet Kullberg

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het SCP verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het SCP te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau

SCP-publicatie 2016-21

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, England

Fotoverantwoording: zie p. 123

Omslagontwerp: bureau StijlZorg, Utrecht

Omslagfoto: Jeanet Kullberg

ISBN 978 90 377 0796 0

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

(070) 340 70 00

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

De webversie van deze publicatie wijkt in opmaak iets af van de gedrukte, papieren versie. Bij verwijzingen naar pagina's van deze editie daarom vermelden dat naar de webversie is verwezen.

Voorwoord	5
1 Tuinen en tuinieren in Nederland	7
2 Een tuin voor de elite, de burgerij, de massa	13
2.1 De tuin in de woonomgeving	13
2.2 De tuin in het beschavingsoffensief	25
2.3 Spraakmakende tuinontwerpen	28
2.4 Samenvattend	30
Noten	31
3 Hoe zien onze tuinen eruit en wie zijn de tuiniers?	32
3.1 Groen en grijs	32
3.2 Een tuin bij het huis	38
3.3 Inrichting en onderhoud van tuinen	41
3.4 Tijd voor tuinieren	52
3.5 Trends in aantallen tuiniers en plantenkwekers, 1975-2011	56
3.6 Samenvattend	61
Noten	62
4 Tuinieren als vrijetijdsbesteding en expressie van de levensstijl	64
4.1 Betekenissen van de tuin en tuintypen	64
4.2 Sferen van beïnvloeding	71
4.3 Trendsetters	73
4.4 Drijfveren en socialisatie van groene tuiniers	80
4.5 De sociale kanten van tuinieren	84
4.6 Samenvattend	94
Noten	95
5 Tussen groen en grijs	97
5.1 Verwaarloosde tuinen	97
5.2 Groen versus grijs	99
5.3 Discussie	101

Summary	104
Bijlagen	110
Fotoverantwoording	123
Literatuur	124
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	128

Voorwoord

Deze publicatie over tuinen en tuinieren is op initiatief van het SCP geschreven en sluit aan op actuele discussies over klimaatbestendige inrichting van particuliere tuinen (duurzaamheid) en meer sociale cohesie in de woonomgeving dankzij (buurtmoes)tuinen (leefomgeving).

In eerder onderzoek is veel aandacht besteed aan gezondheidseffecten van groen in de buurt. Ook is uit woonwensenonderzoek bekend dat veel mensen een groene omgeving hogelijk waarderen. Maar wat is daarbij hun eigen inbreng? Die vraag willen we beantwoorden met deze verkenning, die een historische inleiding biedt over de rol van tuinen in onze woonomgeving en de discussies die ten grondslag lagen aan de beleidsmatige keuze om mensen wel of niet over een tuin te laten beschikken. Immers, zowel particuliere tuinen als buurt- en volkstuinten maken deel uit van de alledaagse woonomgeving. Tevens beschrijven we welk belang er werd gehecht aan tuinieren; in latere hoofdstukken vergelijken we dat met hoe bewoners daar nu over denken.

Er zijn diverse gegevensbestanden die weliswaar niet over tuinen of tuinieren gaan, maar mogelijk toch informatie over dit onderwerp bevatten. We lopen deze bestanden na, waarbij de hamvraag is: groen of grijs: veel planten of veel stenen? Dat leidt tot een beeld van factoren die invloed hebben op de inrichting van tuinen. Ook bieden de bestanden meer zicht op tuinieren als vrijetijdsbesteding en hoe dat zich verhoudt tot bijvoorbeeld sporten of televisiekijken. Opnieuw is er dan een verschil tussen groen en grijs, maar dan qua leeftijd: vooral ouderen zijn actief in hun tuin. Ten slotte zoeken we naar drijfveren van tuiniers – vooral degenen die met planten in de weer zijn –, naar de vorming van die belangstelling en vaardigheden, en naar beïnvloeding door onder meer commercie en media. Daarvoor gebruiken we interviews met een aantal tuiniers.

Willen we graag groenere en misschien ook mooiere tuinen in de woonomgeving, dan begint het met begrijpen waarom tuiniers en tuinbezitters de dingen doen die ze doen of juist nalaten.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

1 Tuinen en tuinieren in Nederland

Er zijn veel redenen om geïnteresseerd te zijn in tuinen en tuinieren. Zo is er de milieu-waarde van tuinen en meer in het algemeen van groen in de omgeving. Uit onderzoek is bekend dat een groene woonomgeving positieve effecten heeft op de (geestelijke) gezondheid. Daarnaast zijn er baten in de vorm van onder meer een gunstiger microklimaat en betere opname van regenwater. Dit laatste wordt urgenter naarmate het klimaat warmer wordt en zowel verkoeling als regenwaterafvoer problematischer gaat worden. Beplante tuinen leveren bovendien een bijdrage aan de biodiversiteit.

Zo'n 70% van de Nederlanders beschikt over een tuin bij het huis en heeft dus een kans om die heilzame groene omgeving heel nabij te creëren. Dit hoge aantal tuinbezitters wordt binnen Europa alleen overtroffen in het Verenigd Koninkrijk, waar tuinieren voor velen bovendien een belangrijke hobby is (Freeman et al. 2012). Daarnaast wordt er in Nederland getuinierd in volks- en buurttuinen, waarbij de laatste in de afgelopen jaren sterk opgekomen zijn, mede dankzij het tijdelijk braak liggen van bouwgronden als gevolg van crisis op de woningbouwmarkt.

Tuinen maken onderdeel uit van de dagelijkse woon- en leefomgeving. Ze kunnen helpen om die tot een aantrekkelijke plek te maken, die uitnodigt om er te verblijven, te wandelen en een praatje aan te knopen. De inrichting en het onderhoud zijn voor een deel van de tuiniers een belangrijke en ook gezonde vrijetijdsbesteding en een bron van onderling contact rondom een gedeelde interesse. De liefhebberij strekt tot voorbij het eigen tuinperceel en leidt naar tuinbladen, tuintelevisie, tuinclubs, opentuinendagen en tuinreizen. Meer en meer worden er, onder meer in de volks- en buurttuinen, verbindingen gelegd met culinaire thema's, door de teelt van onbespoten, vergeten of cultuureigen groenten en het bekorten van voedselketens door dicht bij huis te produceren.

De inrichting van de tuin vertelt, met behulp van symbolen, tot op zekere hoogte iets over de bewoner van het huis dat bij de tuin hoort. Met name voortuinen, stoepen en gevels bieden mogelijkheden om de eigen identiteit te etaleren, zoals dat ook gebeurt met het interieur. Samen met vensters die vanaf de straat zichtbaar zijn, functioneren de voortuinen en voorgevels als etalage van smaak en identiteit. Orde en regelmaat of een romantische wildernis worden uitgedrukt met enerzijds symmetrie in de vensterbank en een betegelde voortuin met enkele ornamenten, anderzijds tuinen met een weelderige beplanting. Die weelderigheid is voor anderen dan soms weer een teken dat ze te maken hebben met wanordelijke burens.

Deze publicatie belicht de sociale en culturele betekenis van tuinen en tuinieren in Nederland. Het gaat hier om het tuinieren van 'gewone' burgers, in hun eigen tuin (of balkon), de volkstuin of de buurttuin. Dit is, ook in de internationale literatuur, een weinig belicht thema. In deze publicatie gaat het om het belang van tuinen en tuinieren voor de beleving van de directe woonomgeving, om de sociale cohesie rondom de tuin en om een gezonde en geliefde vrijetijdsbesteding.

Onderbelicht in onderzoek

In een artikel in het *Journal of Environmental Psychology* geven Freeman et al. (2012) aan dat er opmerkelijk weinig onderzoek wordt gedaan naar huis-tuin-en-keukentuinen. Er is meer aandacht voor parken en bijzondere tuinen, zoals landgoederen en kasteeltuinen:

'Given the widespread occurrence of gardens and the scale of gardening as an activity, the domestic garden is "curiously" under-researched.'

Een oorzaak van de geringe aandacht is volgens hen dat de particuliere tuin een onduidelijke plek is, die tussen natuur en cultuur in valt. Zo zou er in het bijzonder weinig aandacht zijn voor de natuurwaarden van particuliere tuinen, omdat natuur geassocieerd wordt met grote natuurparken en niet met particuliere perceeltjes. Hoewel de Engelse bevolking, net als de Nederlandse, in grote meerderheid over een eigen tuin(tje) beschikt, beperkt de meeste literatuur zich tot de geschiedenis van bijzondere tuinen en tuinstijlen (Hitchings 2007).

Ook in Nederland is het onderzoek naar particuliere tuinen beperkt, hoewel er de afgelopen jaren wel veel aandacht is geweest voor gezondheidseffecten van groen, en ook voor groen in de stad. Verder doet sinds 2002 marktonderzoeksbureau SmartAgent, in opdracht van het Productschap Tuinbouw, onderzoek naar de voorkeuren en drijfveren van Nederlandse tuinenbezitters. Deze onderzoeken maken duidelijk dat voor een deel van de tuinbezitters tuinieren bepaald geen feest is. Tuinieren is voor hen op zijn best een sociale verplichting, een noodzakelijk kwaad.

Particuliere tuinen vallen buiten de publieke-sectorvoorzieningen die vaak onderwerp zijn van SCP-studies. Bij de periodieke studies naar enerzijds kunst- en cultuurparticipatie en anderzijds actieve en passieve sportbeleving, valt het tuinieren tussen wal en schip. Er wordt immers vaker niet dan wel tuinkunst (in de zin van een artistieke, bezienswaardige tuin) gecreëerd, zoals het essay van Van der Staay en de tuinbelevingsonderzoeken laten zien (Van der Staay 1989). Ook wordt tuinieren niet onder sport geschaard, hoewel de tuinier toch volop beweegt, in de buitenlucht bovendien.

Sport en cultuur zijn domeinen waarop de overheid van oudsher het nodige beleid voert en ambities formuleert. Voor de sport variëren die ambities van het bevorderen van topsport tot het behalen van streefcijfers voor participatie van het brede publiek en het betrekken van groepen die minder aan sport deelnemen, zoals lager opgeleiden. Ook ziet men een verband van sport met sociale cohesie. Tevens wordt sport ingezet voor gezondheidsdoelen, om bijvoorbeeld obesitas bij kinderen tegen te gaan (Sonck et al. 2011; Tiessen-Raaphorst 2015).

Bij cultuur beperkt de overheidsbemoediging zich tot erfgoed en kunsten. Doel is het aanwakkeren van de belangstelling hiervoor en het bevorderen van een breed aanbod van vooral hogere of gecanoniseerde kunsten. Ook het bereik van de kunsten is een aandachtspunt, omdat het publiek vergrijsd en het maar niet lukt om er bij jongeren interesse voor te kweken (Huysmans et al. 2005; Steenbekkers en Van der Broek 2015). Echter, voor tuinieren worden geen participatiestreefcijfers gehanteerd en voor de tuinen geen culturele stan-

daarden nagestreefd. Wel is er aandacht geweest voor het behoud van volkstuinten en voor aantrekkelijk openbaar groen in de stad. Maar concrete bemoeienis met tuinbezitters beperkt zich tot het tegengaan van hinder: een maximum voor de bebouwing van het erf en schuttinghoogte, en minimale afstanden van bomen tot de erfgras.

Dit alles is aanleiding om een aantal wetenswaardigheden over tuinen en tuinieren bijeen te brengen in deze publicatie: de tuin als visueel element van de leefomgeving, tuinieren als liefhebberij en verbindend element voor de groene civil society, en de tuin als etalage van de identiteit. Het gaat om de situatie in Nederland, maar af en toe zullen we uitstapjes naar andere landen maken, als daar belangwekkende literatuur voorhanden is die ook voor Nederland inzicht helpt bieden.

Vragen rondom een relevant thema

De eerder onderzochte gezondheidseffecten van groen en van tuinieren, en de milieu-bijdragen van groen ingerichte tuinen geven aanleiding om nader te kijken hoe Nederlanders hun tuin inrichten. Zoals gezegd gaat het alleen al bij de particuliere tuinen om een groot oppervlak, doordat een ruime meerderheid een tuin bij het huis heeft. Wie zijn de tuintegelaars en wie zijn de groene tuiniers? Wat drijft hen? Kunnen mensen gemotiveerd worden tot meer klimaatbestendig tuinieren? Het kan van belang zijn hoe mensen met hun tuin omgaan en willen omgaan, met het oog op gebieds(her)ontwikkeling. Daarin kan een ideale balans gezocht worden tussen particuliere erven, collectieve tuinen en (volks)tuincomplexen en bijpassende beheervormen.

Tuinen zijn van belang voor de aanblik van de woonomgeving, terwijl tuinieren een belangrijke en voor velen geliefde vrijetijdsbesteding is. Naar verhouding zijn ouderen hierbij sterk oververtegenwoordigd. Is dat omdat tuinieren iets is waar ouderen meer de tijd voor hebben of zijn de oudere generaties meer vertrouwd met tuinieren? Welke consequenties heeft dat, mede in het licht van de vergrijzing van de samenleving?

Er zijn aanwijzingen dat tuinen en tuinieren ook een bron zijn van sociale cohesie, zowel in de directe woonomgeving als op collectieve complexen. Door zijn non-verbale en zichtbare karakter kan het een bindmiddel zijn tussen verschillende sociale groepen. Oud en jong, hoog- en laagopgeleid en diverse culturele groepen komen elkaar tegen dankzij een gedeelde hobby, die wel vanuit verschillende motieven bedreven kan worden. Daarbij kan ook de nutsfunctie een rol spelen, bijvoorbeeld het voordelig telen van (cultuureigen) groenten. Welke sociale relaties ontstaan er rondom de hobby tuinieren, zoals in tuinverenigingen en tuinclubs?

SCP en onderzoek naar tuinieren

De eerste keer dat het SCP aandacht aan tuinen en tuinieren besteedde, was in 1989. De toenmalige directeur Adriaan van der Staay, zelf een groot tuinliefhebber, schreef bij wijze van relatiegeschenk het essay *Van parken en tuinen*. Dat schetst in grote streken de tuinkunstgeschiedenis in Nederland en richt het vizier op professioneel aangelegde grotere tuinen, landgoederen en parken. Tuinkunst, zo betoogt hij, behelst meer dan een verzame-

ling planten en vraagt om een *design*. Het verval van die kunstvorm zette in Nederland in de negentiende eeuw in, met de teloorgang van veel buitens met hun internationaal vermaarde *Dutch Canal Gardens* of Hollandse classicistische tuinen (waarover meer in hoofdstuk 2). Nadien kwam het volgens Van der Staay niet meer goed met de Nederlandse tuinkunst, al waren er eind jaren tachtig wel wat hoopvolle aanzetten tot verbetering:

Wij zijn met het cultuurlandschap en met onze Nederlandse parken en tuinen – uitzonderingen daargelaten – op een te laag niveau van beschaving blijven steken. [...] Er is kraak noch smaak aan.

(Van der Staay 1989: 6)

Zijn pleidooi om tuinkunst op een hoger plan te brengen gaf vooral suggesties voor professioneel aangelegde grotere tuinen, landgoederen en parken. Het alledaagse gewroet en gepruts in particuliere tuinen viel buiten de scope van zijn stijlvolle betoog, om maar te zwijgen over de ‘tuinier’ die met de hogedrukspuit zijn betegelde perceel te lijf gaat.

Meer recent is in een bundel over informele groepen aandacht besteed aan buurttuinen – collectief onderhouden tuinen in de publieke ruimte (Kullberg 2011a). Maar een integrale verkenning van het thema, zoals die voor sport- of cultuurparticipatie regelmatig worden uitgebracht, bleef tot nu toe uit. Dit terwijl sinds 1975 in de tijdsbestedingsonderzoeken van het SCP enkele vragen over tuinen en tuinieren gesteld worden en respondenten ook de tijd opgeven die ze hieraan besteden. In hoofdstuk 3 gaan we hier nader op in, maar figuur 1.1 laat alvast zien hoeveel tijd er besteed wordt aan sport, cultuurparticipatie en tuinieren volgens het Tijdsbestedingsonderzoek 2011 (TBO’11). Duidelijk is dat het aantal uren dat aan tuinieren besteed wordt, niet onderdoet voor dat aan cultuurparticipatie. Daarbij geldt nog dat niet alle seizoenen tuinwerk vergen en de weersomstandigheden het enthousiasme tijdelijk kunnen temperen. De tijdsbesteding aan sport overtreft wel die aan tuinieren, hoewel dat niet geldt voor ouderen. Al met al wordt er gemiddeld genomen drie kwartier per week aan tuinieren besteed.

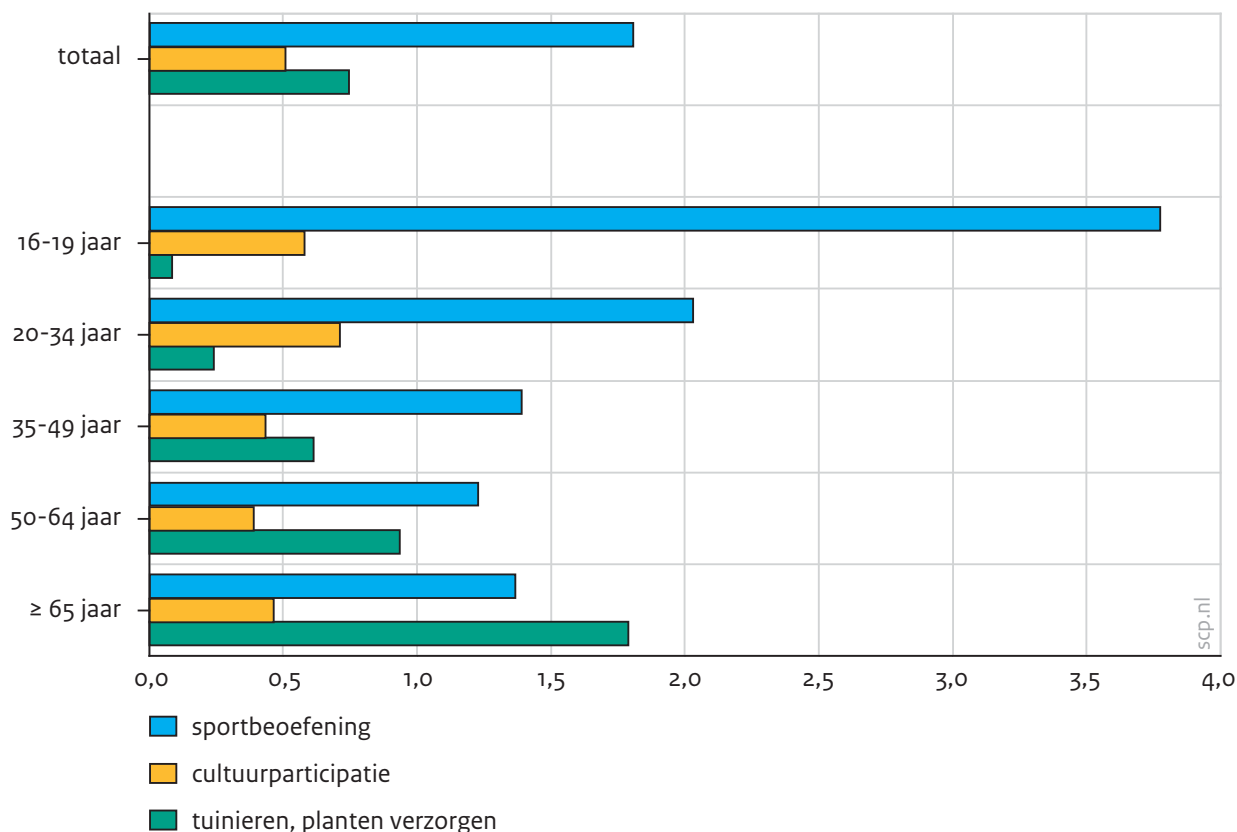
Grazen en grasduinen

In deze verkenning staat het alledaagse tuinieren van gewone burgers centraal. Het gaat niet over bijzondere modeltuinen, parken of landgoederen, maar om huis-tuin-en-keukentuinen in de woonomgeving. Centraal daarbij staan zowel de tuinen als de burgers die met hun tuin in de weer zijn, meestal met de tuin bij hun huis. Nederland telt heel veel rijtjeshuizen, die vrijwel altijd een tuin hebben, net als vrijstaande woningen of twee-onder-een-kapwoningen. Ook flatbewoners op de begane grond hebben soms een eigen tuin, of er is een collectieve tuin voor alle flatbewoners. Sommige balkons en dakterrassen kunnen zich in omvang en mogelijkheden meten met kleine tuinen op het maaiveld, dus ook daar wordt wel getuinierd. Soms wordt zelfs geplant op grond die officieel helemaal geen tuin is, zoals bij geveltuinen het geval is. Ook op wat grotere afstand van de woning zijn er tuinen, zoals bij kantoren, schooltuinen, volkstuincomplexen of gemeenschappelijke tuinen op voormalige plantsoenen of op braakliggende bouwgrond in de buurt. Daar waar in deze publicatie de inrichting van tuinen centraal staat, gaat het meestal alleen om mensen die een tuin bij het huis hebben. Dankzij enkele enquêtebestanden beschikken we

namelijk wat meer over systematische informatie voor particuliere tuinen bij het huis. Gaat het om de activiteit van het tuinieren, dan worden (waar mogelijk) ook mensen zonder tuin bij het huis betrokken, omdat ze immers ook elders of op hun dakterras in de weer kunnen zijn.

Figuur 1.1

Tijdsbesteding aan tuinieren, cultuurparticipatie en sport, naar leeftijd, 2011 (in uren per week)

Bron: SCP/CBS (TBO'11)

We gebruiken hier de methode van grazen en grasduinen. Het grasduinen betreft de literatuur over tuinen, tuinieren, volkstuinten, buurttuinen, tuinbeleving, tuinsmaak, sociaal tuinieren, internetinformatie en al wat te pas komt. Grazen doen we in diverse data- en enquêtebestanden waarin iets over tuinen of tuinieren te vinden is. Hoewel in geen van deze bestanden dit het centrale onderwerp was, was er toch materiaal over tuinen of tuinieren in te vinden. De gebruikte onderzoeken zijn het Woononderzoek Nederland (WoON), het Aanvullend voorzieningengebruikonderzoek 2007 (AVO'07) en het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) van het SCP. Om die resultaten beter te kunnen duiden, zijn ook gesprekken gevoerd met tuiniers in verschillende collectieven, zoals volkstuintiers, leden van een tuinclub en van buurtgroepen, en met verschillende sleutelpersonen (zie bijlage B1.1 voor de lijst van geïnterviewden).

Invalshoeken en disciplines

Wie niet in tuinen geïnteresseerd is, kan zich met deze bundel toch vermaken, omdat de veelzijdigheid van het onderwerp ons een rondgang biedt langs sociologische thema's als cohesie, cultureel en sociaal kapitaal, distinctie, socialisatie en media, maar ook langs volkshuisvesting en ruimtelijke ordening in relatie tot tuinen en tuinieren als vrijetijdsbesteding. Deze rondgang wordt in essayistische stijl gemaakt.

De stedenbouwkundige invalshoek komt vooral aan de orde in hoofdstuk 2, waar de rol van de tuin in stedenbouwkundige ontwerpen wordt gevolgd. Het hoofdstuk biedt een historische blik op de rol van tuinen bij het huis en in de directe woonomgeving. We nemen tuinen doorgaans voor vanzelfsprekend aan, met voorbijgaan aan de overwegingen die stedenbouwers en architecten deden kiezen voor het wel of niet aanbieden van privé-tuinen. Die overwegingen kunnen inspiratie bieden voor stedenbouwkundige (her)ontwikkeling vandaag de dag. In hoofdstuk 2 komen ook de gedachten over tuinieren als vrijetijdsbesteding aan de orde en, heel beknopt, enkele hoofdlijnen in de inrichtingsmoden van de tuinen.

Hoofdstuk 3 beschrijft vervolgens enkele meer recente trends in de samenleving die raken aan tuinen, tuinieren en tuininrichting, waarna in kaart gebracht wordt wie er in Nederland over tuinen beschikken en wat ze ermee doen. In groten getale zeggen Nederlanders dat groen in hun woonomgeving belangrijk is, maar wat doen tuinbezitters er zelf eigenlijk aan? Hoofdstuk 3 gaat over deze vraag en legt de focus op de mate waarin tuinen betegeld dan wel beplant worden en op de sociaal-economische en culturele determinanten die daarbij een rol spelen. Ook wordt hier gezien wie er frequent tuinieren en wie er veel tijd aan besteden, en wat daarvan de voorspellende kenmerken zijn. De veronderstelling hierbij is dat graag en veel tuinieren samengaan en dat er ook een samenhang zal zijn met meer groene tuinen. Of dat werkelijk zo is, komt ook in hoofdstuk 3 aan de orde.

Het hoofdstuk is vooral gebaseerd op bestaande databestanden waaruit iets over tuinen of tuinieren bekend is, daarnaast op literatuur en soms (beknopte) interviews.

Hoofdstuk 4 werpt meer licht op vooral de tuiniers, door dieper in te gaan op hun drijfveren, tuinsmaak en de rol daarin van media en commercie en, meer in het algemeen, van socialisatieprocessen. Omdat die drijfveren van invloed zijn op de inrichting van de tuinen, is een beter begrip ervan relevant als we tuinbezitters een duwtje willen geven in de richting van meer klimaatbestendige tuinen. Hoofdstuk 4 gaat ten slotte ook in op de civil society rondom het thema, vooral die rond gemeenschappelijke tuinen zoals buurtmoestuinen. Dit hoofdstuk leunt vooral op literatuur en interviews met tuiniers en sleutelpersonen.

In hoofdstuk 5 wordt de stand van zaken bepaald en beredeneerd wat verschillende tuinen in de woonomgeving te bieden hebben en hoe die omgeving optimaal benut en ingericht kan worden. Wat mogen we verwachten aan groene en grijze sferen in al die particuliere Nederlandse tuinen en tuintjes? En welke sociale groepen – jong of oud, groen of grijs – zullen zich ontfermen over die door velen gewenste groene omgeving?

2 Een tuin voor de elite, de burgerij, de massa

Dit hoofdstuk biedt een beknopte historische terugblik langs drie lijnen. De belangrijkste is de tuin als onderdeel van de woonomgeving: van een exclusief bezit voor stadsbewoners met een buiten in de zeventiende eeuw tot massagoed in de jaren na de Tweede Wereldoorlog (§ 2.1). Paragraaf 2.2 gaat in op de argumenten voor tuinieren en op het beschikbaar komen van tijd ervoor. Het hoofdstuk sluit af met een beknopte paragraaf over enkele internationale historische hoofdstromen in de benadering van het vormgeven van tuinen (§ 2.3).

2.1 De tuin in de woonomgeving

Nutstuinen en lusthoven

Tot de zeventiende eeuw waren de erven waarop huizen stonden helemaal ingericht voor huishoudelijke zaken. Als het erf voldoende groot was, bood het, behalve aan de eerste noodzakelijkheden zoals een keuken, bakhuisje, secreet, pomp, waterput, schuren, hokken en kasten, nog plaats aan een moestuin, boomgaard en bleekveld. De beplanting was nuttig; dit gold voor zowel het boerenerf als de stadstuin. Alleen op de meest royale erven van de meest goeden was er plaats voor een siertuin.

Vanaf de zeventiende eeuw werden buiten de stadsmuren buitens gesticht door leden van de opkomende burgerij. Deze buitenplaatsen hadden een recreatieve en representatieve functie: in het fraaie landhuis en de bijpassende tuin moesten gasten ontvangen kunnen worden. Maar daarnaast werden ook nuttige producten verbouwd voor eigen gebruik en om te verkopen, zoals groenten en vruchten uit de moestuin, fruit uit de boomgaard en soms ook hout uit het bos (Wilmer 1982: 11). Deze lusthoven, die aan de rand van de steden lagen, vaak langs uitvalswegen of waterwegen, genoten internationaal bekendheid vanwege de onderscheidende tuincultuur. Zij werden bekend als *the Dutch canal garden* of de Hollandse classicistische tuin. Deze stijl greep terug op klassieke ideeën over symmetrie en evenwichtige verhoudingen. De stijl 'sloot wonderwel aan op het vlakke landschap met zijn rechte afwateringskanalen' (Lenshoek 2013: 15). De tuinen waren veelal rechthoekig, lagen aan het water of waren omgracht. Ze waren in essentie besloten, maar er waren doorkijkjes door verschillende 'tuinkamers', zoals een tuinkamer met groenten en een met bloemen en siergewassen. Deze tuinen sloten aan bij het landschappelijke karakter van de streek en lieten zich vanaf het water, bijvoorbeeld de Vecht, heel mooi bekijken (Van der Staay 1989: 22). Eenvoudige burgers (middenstanders, leraren) die geen buiten bezaten, hadden soms wel een tuin aan de rand van de stad, met een theekepel, bloemperken en fruit, voor bezoeken op zondagen en op zomeravonden (Van der Staay 1989: 70).

Trek naar buiten

Met de industrialisatie in de negentiende eeuw groeide de stedelijke bevolking snel en werden steeds meer stadstuinen volgebouwd met woningen. Op deze terreinen verrezen ‘achterbuurten’. De dichte bebouwing en slechte woonomstandigheden werden, behalve voor de fabrieksarbeiders, ook voor stedelingen in het algemeen als bedreigend gezien. Naast de fysieke ongemakken, zoals een beperkte aanwezigheid van licht en frisse lucht in de woningen en het risico op uitbraken van ziektes als cholera, speelden ook morele oordelen een rol. De stad kreeg de reputatie vies en vol te zijn en de bewoners van de arme buurten zouden losbandig en brutaal zijn, doordat ze hun vertier buitenshuis zochten, op straat en in de kroeg. Onder de gegoede burgerij groeide de interesse voor het buitenleven, dat sterk geromantiseerd werd (Montijn 2002).

In het laatste kwart van de negentiende eeuw kwam voor de gegoede stedelingen de trek naar buiten op gang. Het buitengebied werd beter bereikbaar door het verharderen van doorgaande wegen en de aanleg van spoorwegen en, later, regionale stoomtramverbindingen. Zo werden onder meer het Gooi en de noordelijke Veluwe ontsloten door de aanleg van het spoor tussen Amsterdam, Hilversum, Baarn en Amersfoort, respectievelijk de Rijnspoorweg. Ook de verbreiding van de fiets, eind negentiende eeuw, droeg bij aan de ontsluiting van het platteland voor stedelingen.

De stadsuitbreiding in de negentiende en begin twintigste eeuw rolde zich voor een deel uit over de eerder aangelegde luthoven. Met de snel toenemende trek naar buiten werden landgoederen geheel of gedeeltelijk verkocht om te worden verkaveld tot villapark. Ook begonnen gemeenten bouwkvelds uit te geven aan particulieren. Naast de aangeprezen natuurkwaliteit droegen ook lagere belastingen en kosten van levensonderhoud bij aan de zuigkracht van buitengemeenten (Montijn 2002: 55). Deze waren in trek als vestigingsplaats voor gepensioneerde stedelingen, ambtenaren en hoger kantoorpersoneel. De buitenhuizen werden ook bezocht als zomers buitenverblijf. Aanvankelijk ging het om parken met grote villa's, maar naarmate het verlangen om buiten te wonen zich verspreidde, werden ook bescheidener huisjesparken aangelegd. Op die huisjes kwam in toenemende mate kritiek, zowel uit conservatieve hoek als uit de hoek van de natuurliefhebbers. Deze kritiek gaf in het interbellum aanleiding om gemeentelijke en later ook provinciale welstandsbepalingen op te stellen, die moesten afrekenen met de ‘huisjespest’. Aldus was een begin gemaakt met de overheidsbemoeienis met het buiten wonen. Richtlijnen hadden te maken met het sober houden van de huizen en van rijkswege werd het bouwen van grotere buitenhuizen gestimuleerd (Montijn 2002: 77).

De tuinstad als ideaal

Het bezit van een tuin bij het huis democratiseerde in de loop van de twintigste eeuw steeds verder, zoals dat eerder in Engeland al was gebeurd. Daar begonnen vanaf het midden van de negentiende eeuw filantropische landeigenaren en werkgevers cottages te bouwen voor fabrieksarbeiders: modelwoningen met tuinen. Een belangrijk pleitbezorger in Engeland was Ebenezer Howard, die wel als grondlegger van de *Garden City Movement*

wordt beschouwd, hoewel vergelijkbare ontwikkelingen zich ook in Frankrijk en Duitsland voltrokken (Van der Cammen en De Klerk 2003). Betere huisvesting zou de arbeiders gezonder en arbeidzamer maken en ook minder vatbaar voor communistische of socialistische sympathieën. De tuinstadbeweging vertegenwoordigde een wat nostalgische reactie op de negentiende-eeuwse volle en vervuilde stad met zijn armzalige arbeiderswijken. Zij probeerde elementen van de traditionele dorpsamenleving vorm te geven, via de architectuur, de kleinschaligheid en de tuinen, in de veronderstelling dat deze dorpsachtige kenmerken niet alleen lucht en reinheid zouden bieden, maar ook sociale banden tussen bewoners zouden smeden.

In Nederland kreeg de Garden City-beweging begin twintigste eeuw navolging, maar de ideeën werden hier minder vergaand toegepast dan in Engeland. Er kwamen geen aparte, zelfvoorzienende nederzettingen, maar wijken aan de rand van steden, zogenaamde tuinwijken, zoals het Rotterdamse Vreewijk. De tuinwijken boden arbeidersgezinnen huizen met een tuin, zodat het gezin zich thuis kon ontspannen en in contact komen met de natuur. De tuinstadgedachte paste binnen het beschavingsoffensief dat de arbeider tot meer huiselijke vrijetijdsbesteding moest aanzetten en, daarmee, uit de kroeg moest houden. Dat het tuinieren als verheffende vrijetijdsbesteding werd gezien, blijkt onder meer uit het feit dat agrarische activiteiten dikwijls verboden werden; er moesten siertuinen gemaakt worden en geen moestuinen (Van Schendelen 1997: 153). In die eerste, filantropische wooncomplexen met tuinen, werden de voortuinen niet zelden ingericht door de beheerder van de woningen; in de achtertuin werd de verheffing wat minder streng afgedwongen en was men in de praktijk meestal vrij om een moestuintje aan te leggen (Montijn 2002: 82).

De Engelse tuinsteden werden uiteindelijk eerder het domicilie van de middenklasse dan van arbeiders. Ondanks het beperkte aantal huizen uit die tijd, hadden ze een breder effect, doordat ze lange tijd de aspiraties zouden voeden van veel Engelsen die een woning kochten. Rijtjeshuizen en twee-onder-een-kapwoningen met voor- en achtertuin werden de meest geliefde woningtypen. De meeste nieuwbouw was geïnspireerd op de *garden cities*. Tuinen hoorden bij de ideale woning (Constantine 1981). Het gros van de Engelse woningen heeft dan ook een tuin en dat is in Nederland ook het geval, al zijn de meeste Nederlandse eengezinswoningen in latere decennia gebouwd.

Stiefmoederlijk modernisme

De tuinstad met zijn hang naar het dorpsleven, ook in de stad, was niet de enige reactie op de negentiende-eeuwse stad. Een van de eerste criticasters van de buurt als sociaal kader, Van Doorn (1955), vroeg zich af of het moderne gezin dat, mede door het vroegtwintigste-eeuwse beschavingsoffensief, sterk op zichzelf georiënteerd was geraakt, wel behoefte had aan burenerelaties.

Er was ook een andere reactie op stedelijkheid: het modernisme of functionalisme.

Ook deze stroming wilde afrekenen met de verschrikkingen van de negentiende-eeuwse industriestad, maar op een heel andere manier. Le Corbusier, het boegbeeld van de bewe-

ging, benadrukte het bevrijdende karakter van de stad met haar ruimte voor individuele vrijheid, en stelde die tegenover de gezelligheid en geborgenheid van de tuinsteden, die provinciaals en saai zouden zijn. Het modernisme in de architectuur en stedenbouw verzette zich tegen romantiek en traditie, en de bouwblokken met gestapelde woningen zijn dan ook strak en doelmatig; het aanwezige groen is voor collectief gebruik. Individuele tuinen bij de woningen zouden, ook al door associaties met villabouw, een weinig democratische uitstraling hebben, die niet paste bij het gedachtegoed van de modernisten (De Jong en Dominicus-van Soest 1999: 22).

Weliswaar hechtten ook de modernisten aan groen in de stad, maar zij verkozen in plaats van de particuliere tuin een hoge bebouwingsdichtheid door middel van hoogbouw, met tussen de gebouwen ruimte voor parken en natuur. Dit had behalve met een voorkeur voor natuur boven aangelegde tuinen, ook te maken met de scheiding van functies die de modernisten voorstonden, om af te rekenen met het chaotische karakter van steden. Wonen, werken, recreëren en verkeer werden in tijd en ruimte gezoneerd: acht uur werk, acht uur vrije tijd en acht uur slaap ordenden het etmaal en elke functie kreeg een eigen plek. Het tuinieren werd niet als recreëren gezien, maar als werk. Die tijdsbesteding diende dan ook vermeden te worden. Buitenrecreatie zou zich in de publieke ruimte moeten afspelen, in de vorm van sport en spel, ontspanning en ook ontmoeting (Horst et al. 2001: 33; Van Schendelen 1997: 206).

Afbeelding 2.1

Modernistische stedenbouw in Amsterdam Buitenveldert uit 1962. Beide collectieve tuinen aan zijstraten van de A.J. Ernststraat zijn aangelegd door Mien Ruys. De tuinen creëren intimiteit en beschutting, waar egale grasvelden meer gebruikelijk waren

Het modernisme domineerde in Nederland in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog. Dat had ook alles te maken met het zo snel en voordelig mogelijk lenigen van de woningnood en het bouwen met industriële technieken (De Vreeze 1993). In de jaren vijftig en zestig ging het nog vooral om flatjes in drie of vier bouwlagen, afgewisseld met blokjes eengezinshuizen. Pas in de jaren zeventig werden op grotere schaal hoogbouwflats gebouwd.

Volgens Van der Staay (1989: 23) beleefde de Hollandse tuin ‘het stiefmoederschap van het modernisme’, wat fnuikend zou zijn geweest voor de ontwikkeling van de tuinkunst in de naoorlogse jaren. Le Corbusier zou zich geen raad geweten hebben met tuinen. Hij zag ze als een groenstrook die zich toevalligerwijs ontwikkelde ‘door aanwaaien van zaden, door woekering van planten, buiten de zware ingrepen van zijn architectuur om’ (Van der Staay 1989: 24). Tuininrichting werd in veel gevallen aan de architect overgelaten; een tuinarchitect kwam er lang niet altijd aan te pas. In de wederopbouwperiode kwijnde die beroepsgroep dan ook, met de Nederlandse tuinarchitecte Mien Ruys (1904-1999) als belangrijke uitzondering. De hegemonie van het modernisme heeft in de tuinkunst een meer romantische traditie lange tijd gesmoord (Montijn 2002: 65).

Suburbia

De toenemende welvaart in de jaren zestig leidde tot een ongeleide suburbanisatie van mensen die een eengezinshuis wensten en die vonden in kleine gemeenten op het platteland. Al in 1960 liet De Jonge in een proefschrift zien dat het eengezinshuis veruit favoriet was bij de bevolking, ook de stedelijke bevolking. Veel hoogbouw moest toen nog van de grond komen (Van Schendelen 1997: 213). Om de suburbanisatie in banen te leiden werden stadsuitbreidingen noodzakelijk; deze kregen in de jaren zeventig en tachtig vorm in het groeikernenbeleid. De kernen lagen op enige afstand van de steden, zodat de tussenliggende ruimte als buffer en recreatiezone dienst kon doen. Deze kernen waren geïnspireerd op de Engelse *new towns*. Ook in de vorm hadden de groeikernen wel verwantschap met de tuinsteden, met woonerven binnen organisch gegroepeerde huizen, patronen waaraan later de naam ‘bloemkoolwijken’ gegeven werd. Zoetermeer en Nieuwegein zijn hiervan voorbeelden.

Eind jaren tachtig werd alweer afstand genomen van de groene buffers en vanaf de jaren negentig werden volgens de Vierde nota ruimtelijke ordening extra (kortweg Vinex) wijken aangelegd in bestaand stedelijk gebied of aan de rand daarvan. De compacte stad was het nieuwe credo, mede om de mobiliteit tussen stad en randgemeenten te reduceren. Niettemin domineert ook in Vinex-wijken het eengezinshuis met tuin. Volgens het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) zijn ‘de suburbane woonmilieus in de schaduw komen te staan van de binnenstedelijke herstructureringsopgave en van de compacte stad’ (Reijndorp et al. 2012). Stedelijkheid wordt gezocht in de kracht van compacte steden en aantrekkelijke centra. De steden die in de jaren zeventig nog verlaten werden voor een eigen huis net buiten de stad, in elk geval door gezinnen, winnen sinds de jaren negentig weer aan aantrekkingskracht, vooral onder hoger opgeleiden. De stad lijkt bij hen meer en meer de voorkeur te genieten boven de *suburbs*, hoewel de laatste nog altijd door brede groepen bewoners gewaardeerd worden, vooral om de rust en de ruimte, waaronder de tuinen (Reijndorp et al. 2012).

Het eengezinshuis met tuin is archetypisch voor de suburbane woonwijken. De keuze voor een tuin kan door verschillende waarden ingegeven zijn, zoals Coolen en Hoekstra (2001) lieten zien: vrijheid, sociaal contact, natuurwaarden, creativiteit of ‘ bezig zijn met tuinieren’. Die waarden leiden niet allemaal naar tuinieren als hobby. De tuin is er dan voor rust

en ontspanning, niet om in bezig te zijn. Dit is vooral het geval in suburbane woonmilieus. Bewoners waarderen vaak wel de groene woonomgeving, maar willen daar zelf niet aan werken, zoals de modernisten al veronderstelden. Maar die laatsten onderschatten het verlangen van bewoners naar vrijheid op een eigen erf.

In meer centrale stadsdelen wordt tuinieren minder als verplichting gezien, waarschijnlijk doordat in die stadscentra veel huizen geen tuin hebben, zodat de bewoners die wel over een tuin beschikken hiervoor vermoedelijk bewust kozen. Ook in rurale gebieden wordt tuinieren minder als corvee gezien en meer als iets om bezig te blijven. In de buitenwijken, die in feite een compromis vormen tussen bereikbare stedelijke voorzieningen en buiten wonen, kiezen velen voor een veilige woonomgeving en een ruime woning en hebben liever geen werk aan hun tuin. Ontwikkelaars spelen daar toenemend op in door grote huizen op kleine percelen te zetten (Bouwmeester et al. 2005).

Stedenbouwkundige discussie over wel of geen tuin bij het huis

Stedenbouwkundigen en ontwikkelaars maakten en maken in hun ontwerpen aannamen over de wensen van de bewoners met betrekking tot een tuin. Wanneer aangenomen wordt dat de bewoners er weinig werk aan willen hebben, liggen kleine tuinen of appartementen voor de hand. Ondanks de tegenstelling in stedenbouwkundige opvattingen tussen de tuinstadbouwers en de modernisten, deelden zij de mening dat confrontatie met buiten goed is voor het volk. Stadsnatuur werd als onmisbaar gezien voor ‘de levenstotaliteit’ en de eigen tuin kon daarin een belangrijke schakel zijn. Etagewoningen moesten die weliswaar ontberen, maar konden beschikken over gemeenschappelijke tuinen met een kijk- of gebruiksfunctie.

De bewoner moet tot rust komen in zijn woonwijk, hij moet als hij niet werkt zijn oog kunnen vermeien in een ordelijke, vriendelijke, groene wereld, waar vrouwen en kinderen de boventoon voeren (Bleijstra 1965: 214).

De modernistische architecten hadden weliswaar waardering voor groen, maar de aanleg van de tuinen bij de flats kreeg meestal weinig aandacht. Het werk van Mien Ruys, binnen Nederland de bekendste tuinarchitect in de naoorlogse jaren, vormde een uitzondering op de stiefmoederlijke behandeling van de tuin. Ze wist het modernisme in de architectuur te verbinden met tuinkunst die op de traditie voortbouwde. Daarbij werd de natuur, anders dan bij veel van haar tijdgenoten, in banen geleid, terwijl de tuinaanleg de architectuur ondersteunde. Een eenvoudige, functionele indeling van de tuin werd gecombineerd met een losse, natuurlijke beplanting. Die weelderige plantenborders waren ongebruikelijk onder modernistische architecten (Montijn 2002: 63).

Ruys wees erop dat groenvoorzieningen tussen hoge flats problematisch zijn omdat niemand zich er prettig voelt en maakte duidelijk waarom een inrichting van de tuin alsof het vrije natuur was, niet werkt (Bijhouwer en Ruys 1960: 39):

Laat men – als compromis – te midden van een dichte bebouwing het groen enigszins aan zijn lot over, grijpt men zo min mogelijk in, dan zal weldra een verwaarloosde, stukgelopen, afschrikwekkende woestijn het enige resultaat zijn. Wensen we groen niet alleen buiten de stad maar ook binnenin, in

parken, in wijk en buurt, en bovendien te midden van de huizen, dan zullen we dit groen ook bewust moeten vormen en maken.

Ze legde gemeenschappelijke tuinen aan voor verschillende woningcorporaties, onder meer in Amsterdam-West en de Watergraafsmeer en geloofde in de ontmoetingsfunctie van die tuinen.

Het zijn vooral deze wijken met veel portiekflats die de laatste decennia minder gewild werden en waar dan ook op grote schaal herstructureringsoperaties hebben plaatsgevonden. De afgelopen jaren is, door de woningmarktcrisis, de transitie van die wijken vertraagd; voor een deel gaat het om langdurig uitstel.

In de jaren negentig verschenen talloze rapporten over ‘het verval van naoorlogse wooncomplexen’. Een onderdeel van de diagnose van de cumulerende problemen was vrijwel altijd de staat van het zogenaamde semipublieke groen, de plantsoenen die van alle bewoners en dus eigenlijk van niemand waren (Heeger 1992). Dat creëerde onduidelijkheid over het eigenaarschap, met verloedering als gevolg. Die leidde weer tot onveiligheidsgevoelens, gevoed door de slechte onderhoudsconditie van het groen. De oplossing voor dit als niemandsland ervaren semi-openbaar gebied bestond aanvankelijk vaak uit het privatiseren van dat groen: het tegen vergoeding in bruikleen geven aan de benedenbewoners. In recentere jaren wordt steeds meer gekozen voor herinrichting tot gebruikstuinen, bijvoorbeeld moestuinen, voor omwonenden die interesse hebben in tuinieren.

Hoe particulier mag de privétuin zijn?

Niet alleen de vraag of tuinieren gezien moest worden als particuliere hobby of als corvee was belangrijk voor de stedenbouw en of mensen dus wel of niet blij zouden zijn met een (grote) tuin. Een vraag was ook hoe privé de particuliere tuin eigenlijk mocht zijn. Het internationaal vermaarde tuindorp Vreewijk in Rotterdam, dat door Granpré Molière werd ontworpen, kan als illustratie dienen voor het spanningsveld dat zich voordeed tussen de tuin als publiek groen en de tuin als domein voor individuele expressie. Zo werd in 1924 over de voortuinen het volgende opgemerkt.

Bij voortuinen kan ook de keuze van beplanting in eersten aanleg moeilijk aan elken bewoner worden overgelaten. De huizenblokken in steden vormen immers groepen architectuur en massa's, die moeten aangevuld worden en ondersteund door hoge beplanting. Vormen deze architectuurgroepen door hunnen ontsluiting een mooi ruimtebeeld, dan moet ook de beplanting die ruimtevorming in de hand werken. Eén verkeerd geplaatste boom kan daarbij het geheele aspect bederven. (Zwiers 1924).

In Vreewijk richtte de woningbouwvereniging de voortuinen in, met in elke voortuin een boom, waarbij elke straat een eigen boomsoort had: een berk, goudenregen of meidoorn. In de achtertuinen was meer ruimte voor eigen expressie, hoewel ook daaraan paal en perk was gesteld: groentetuinen werden niet op prijs gesteld, bouwsels in de vorm van schuren, dierenhokken en schuttingen waren niet toegestaan. Kleine schuurtjes werden van meet af aan gedoogd, maar schuttingen konden nog vele jaren worden tegengehouden. De lage ligusterhagen die deel uitmaakten van de collectieve aanplant waren weliswaar minder

geschikt als beschutting van de tuinen en bewaker van de privacy van de bewoners, maar droegen wel bij aan fraaiere uitzichten vanuit de woningen en voor wandelaars in de wijk. Die kwamen uit de wijk zelf, maar ook uit aangrenzende vooroorlogse stadswijken die minder rijk met groen bedeed waren (Van der Horst et al. 2001).

De collectieve aanplant van lage hagen was niet alleen bedoeld om een fraaie, ruimtelijke en groene aanblik te geven, ze zou ook nuttig zijn voor de sociale cohesie:

Het schoone, dat de natuur hier biedt, kan door allen worden genoten en kweekt gemeenschapszin, terwijl het vrije uitzicht op hoogen prijs wordt gesteld (Tijdschrift voor de Volkshuisvesting 1921: 9).

Eengezinswoningen hadden wel een eigen tuin, maar die moest vaak zo open mogelijk gehouden worden, wat bewoners niet erg op prijs stelden vanwege het gebrek aan privacy. Mien Ruys was in eerste instantie idealistisch over gemeenschappelijkheid in collectieve tuinen. Maar haar ideeën over particuliere tuinen sloten nauw aan bij het individualisme dat pas in latere jaren op de voorgrond trad. In 1960 schreef ze over de 'eigen tuin' in de bebouwde kom dat het wezenskenmerk de omheining is, de van zijn omgeving afgesloten buitenruimte. Daarbij kon in haar visie geen dubbelfunctie worden afgedwongen.

In sommige wijken vervult de eigen tuin mede zijn taak in het openbare groen. Dit geldt voor tuintjes die grenzen aan een gemeenschappelijke ruimte. Hoewel ervan gescheiden, werken deze privé-terreintjes over de lage omheining mee in het ruimtelijke beeld van de wijk. Soms gaat men zo ver, dat in hele buitenwijken de eigenaren van huis en tuin wordt verboden afscheidingen te maken hoger dan een meter, niet alleen aan de voorzijde maar ook aan de achterkant. Hierdoor wordt het beeld dat de wandelaar te zien krijgt verlevendigd, omdat hij van de straat af meegeniet van de aaneengerijgde tuinen. Maar hiermee wordt de bezitter een van de belangrijkste waarden van deze tuinen ontnomen: de vrijheid, de beslotenheid. De fout van deze vorm van groen is, dat men in zekere zin tracht openbaar groen te krijgen op kosten van de enkeling. Groter is het bezwaar, dat hier groen ontstaat, dat openbaar, noch privé is, waardoor niemand er gelukkig mee is. (Bijhouwer en Ruys 1960: 53)

Hierbij plaatste ze wel de kanttekening dat 'hoge omheiningen rondom een tuin werken als een boemerang'. Ze vrijwaren tegen inkijk, maar ze ontnemen ook de beplanting het nodige licht. Vandaag de dag wordt dat eenvoudig opgelost door van beplanting af te zien en te meubileren met dode waar. Ruys werkte plantaardige alternatieven uit, met transparante afscheidingsmaterialen die dicht begroeid konden raken en zo een groene scheiding vormden.

Afbeelding 2.2

‘Het schoone van het schamele’, zo luidde de ondertitel van een tentoonstelling over ‘Het ABC van de Volkstuin’ in Gent (2007). Het schamele staat voor het geïmproviseerde, de zelf bedachte oplossingen, zoals rechtsonder een zelfgebouwde kas van afgedankte ramen. Alle foto’s van een volkstuincomplex in Nieuwegein, zonder verblijfshuisjes

Volkstuinen

Van de Nederlandse volkstuinen wordt gezegd dat ze, anders dan in andere Europese landen, van middeleeuwse origine zouden zijn. De reden is dat in verschillende steden, waar-

onder Deventer, Zutphen, Utrecht en Amsterdam, stadsbesturen al in de veertiende eeuw pacht uit zogenaamde ‘coelghaerden’ of kooltuinen ontvingen, die stadsbewoners bebouwden om in hun behoefte aan groenten te voorzien. Op het platteland kwamen charitatieve tuinen vaker voor dan in de stad – tuingrond die door weldoeners om niet aan arme landarbeiders ter beschikking werd gesteld. Uit de zeventiende eeuw zijn huurtuinen bekend met behalve groenten ook siergewassen, onder meer in Rotterdam en rondom Leiden. Dergelijke vroege recreatieve tuinen zijn in de buurlanden niet bekend (Berendsen 2001; Zantkuijl 1976).

In de meeste landen zijn volkstuinten ontwikkeld in samenhang met industrialisatie en de trek van arbeiders naar de stad. De tuinen moeten bijdragen aan het materieel en geestelijk verheffen van de arbeiders en in Nederland speelt de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, opgericht in 1784, daarin een belangrijke rol; zij stelt arbeiderstuinen ter beschikking. Begin twintigste eeuw stellen ook andere verenigingen grond ter beschikking, zoals woningbouwverenigingen, de Bond van Nederlandsch Spoorwegpersoneel en de Volksbond tegen Drankmisbruik (Berendsen 2001).

Met de emancipatie van de fabrieksarbeiders beginnen tuinders zelf nutstuinen te beheren en richten daartoe volkstuinverenigingen op. Nutsgewassen hebben dan nog de overhand op de tuinen, al begint zich een onderscheid af te tekenen tussen utilitaire tuinen, louter voor de voedselvoorziening, en recreatieve tuinen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog worden meer tuinen uitgegeven en in 1919 volgt de oprichting van de Bond voor Volkstuinders. Vanaf de jaren twintig krijgen recreatieve tuinen de overhand over de nutstuinen. Als in 1928 het nog altijd bestaande Algemeen Verbond van Volkstuindersverenigingen in Nederland (AVVN) wordt opgericht, komt er officiële goedkeuring om iets anders te verbouwen dan eetbare gewassen en om een huisje op de tuin te zetten.

Nadat in de Tweede Wereldoorlog een grote groep ‘oorlogsvolkstuinders’ in de weer is geweest, valt het aantal tuinders terug. Door de toename van de welvaart, lage prijzen voor groenten en het beschikbaar komen van diepvries- en blikgroenten neemt in de jaren vijftig en zestig de interesse in groenten verbouwen af. Alternatieve ontspanningsmogelijkheden nemen juist toe, zodat er ook minder tijd is voor intensief onderhoud van de moestuin. De economische functie van de volkstuin raakt zodoende steeds meer op de achtergrond. Tuinieren wordt vooral een hobby; een aangename en goedkope ontspanning, een manier om de toegenomen vrije tijd nuttig en aangenaam te besteden.

Sinds de jaren zeventig mag op veel tuinen overnacht worden en vanaf dan wordt steeds meer geïnvesteerd in volkstuinhuisjes op de complexen waar ’s zomers overnachten is toegestaan. Door de verblijfsmogelijkheid wordt de interesse in volkstuinten weer aangewakkerd.

Schooltuinen

In veel gemeenten bestaan kindertuinen of schooltuinen. Hier krijgen basisschoolleerlingen, meestal gedurende één jaar (groep 6/7), aanschouwelijk onderwijs over natuur en milieu. In de middeleeuwen dienden kloostertuinen, zoals die van de Benedictijnen, voor onderwijs. Vanaf 1918 werden in Nederland schooltuinen gesticht door onderwijzers

en particulieren, om kinderen groenten te leren telen voor de eigen voedselvoorziening. Volgens een toenmalige pleitbezorger van de tuinen waren er in 1925 ongeveer 35 schooltuinen in Nederland.¹ Het accent verschoof omstreeks de jaren vijftig van voedselvoorziening aan arme kinderen naar het interesseren van kinderen voor de natuur.

In de beginjaren tuinierden de kinderen alleen buiten schooltijd. Vanaf 1945 werd het schooltuinwerk binnen schooltijd uitgevoerd en werd het daarmee verplichte lesstof. Het verwierf in de loop van de jaren een vaste plaats in het basisonderwijs, waarbij behalve planten, zaaien en oogsten, alles wat met de natuur te maken heeft aan bod kwam:

De gemeente Amsterdam beheert momenteel 13 schooltuinlocaties verdeeld over 7 stadsdelen. Per jaar tuinieren bijna 7000 basisschoolleerlingen (groep 6/7) op de Amsterdamse schooltuinen. Het jaarrondprogramma loopt van januari tot en met december. Tijdens de voorbereidende lessen wordt kennis opgedaan over wat grond is, waar het uit bestaat en wat erin leeft. Ook leren de leerlingen over de kringloop van zaad tot plant. Vanaf begin april verzorgen de kinderen hun eigen tuintje. Daarin kweken ze groenten, bloemen en kruiden die ze zelf oogsten en mee naar huis nemen. Na de herfstvakantie is er een binnenles over het overwinteren van planten en dieren. Het jaarrondprogramma wordt op iedere schooltuin afgesloten door terug te kijken op het schooltuinjaar.²

Op de tuinen wordt dikwijls met vrijwilligers gewerkt. Overigens liggen de tuincomplexen meestal op enige afstand van de school, hoewel soms ook rond de school ruimte wordt gevonden, zoals bij een Zoetermeerse basisschool, waar de ouders het initiatief namen om een van de twee verharde speelplaatsen tot een tuin te transformeren die additioneel was aan de schooltuinen. De tuin is niet bedoeld om groenten te telen, omdat dat al in de schooltuinen gebeurt en omdat het ook thuis kan in potten. In plaats daarvan werd, in overleg met een adviserende stichting, gekozen voor een natuurlijke aanleg.

Het was de Stichting Oase die de vraag stelde of het wel handig was om zoveel plek voor zaaien te maken. Dan ben je alleen bezig met onkruid wieden en dat gaat eigenlijk niet samen met een natuur-tuin, want wat is onkruid? (Kullberg 2011a)

Hier werd ook in de jongste groepen, te beginnen bij de kleuters, door ouders natuurles gegeven in de tuin. Ook op volkstuincomplexen is wel ruimte voor kindertuinen, terwijl in buurttuinen eveneens vaak kinderen van diverse leeftijden betrokken worden (zie hoofdstuk 4). Bovendien treedt, in het kader van gezonde voeding, tuinieren voor de voedselvoorziening weer meer op de voorgrond, terwijl ook wel voor voedselbanken wordt gekweekt. Er zijn meer experimenten met groene schoolpleinen, die uitnodigend zijn om te spelen en mogelijkheden bieden om kinderen over de natuur te leren. Vooral jongere kinderen zouden baat hebben bij groene schoolpleinen (Maas et al. 2013).

Afbeelding 2.3

Basisschool in Zoetermeer met een door ouders, met medewerking van de gemeente, aangelegde wilde schooltuin, 2011. (Inmiddels zijn school en tuin vervangen door nieuwbouw)

2.2 De tuin in het beschavingsoffensief

In paragraaf 2.1 kwam aan de orde welke aannamen stedenbouwers gemaakt hebben bij het ontwerpen van huizen met of zonder tuin voor grotere groepen burgers. Maar er waren bredere maatschappelijke ontwikkelingen en ideologieën die voor tuinieren pleitten.

Meer tijd voor tuinieren

In Engeland nam in de twintigste eeuw de populariteit van tuinieren snel toe. De meeste nieuwe middenklassentuiniers die een huis met een tuin hadden verworven, werkten zelf in hun tuin. De 9-urige werkdag werd (in 1919) ingekort tot een 8-urige; op zaterdag werd er bovendien korter gewerkt. De introductie van de zomertijd in 1916 gaf de tuinier extra tijd op zomeravonden. Andere factoren waren het hoger worden van de lonen en kleiner worden van de gezinnen, waardoor de stedelijke armoede aanzienlijk afnam. Er kwam meer energie vrij voor vrije tijd. Tuinieren was de ideale remedie tegen het gevaar de nieuw verworven vrije tijd 'ledig' door te brengen: 'Gardening is the purest of human pleasures, and the greatest refreshment of the spirit of man', aldus *The Garden Album and Review* (Constantine 1981: 389). Hoewel er in de jaren vijftig nog veel vrije tijd buiten de woning werd doorgebracht, onder meer met voetbal, film en de kroeg, nam de vrijetijdsbesteding rond de woning, waaronder het tuinieren, sterk toe. Door de toenemende populariteit van het tuinieren schoten kwekerijen, leveranciers van tuingereedschap, tuinclubs, tuintijdschriften en handboeken als paddenstoelen uit de grond (Constantine 1981).

In wooncomplexen van eigenaar-bewoners werden nieuwkomers vanzelf tuiniers; ze conformeerden zich aan de sociale normen in de buurt. In de gemeentelijke sociale woningbouw werden door de verhuurder dwangmiddelen gehanteerd, zoals huurregels waarin was vastgelegd dat de huurder de voortuin in een nette, gecultiveerde staat zou houden. Er werden door verhuurders ook prijzen uitgereikt voor de mooiste voortuinen in een woon-

complex. Niettemin waren de tuinen op sommige complexen verwaarloosd (Constantine 1981: 397).

Ook in Nederland zette de burgerij zich aan het tuinieren ook al was ‘tuinwerk [...] zware, vaak ongeschoolde arbeid waarmee de leden van de hogere burgerij geen enkele affiniteit hadden’ (Montijn 2002: 59). Dat veranderde. Tuinieren werd een bezigheid voor burgers, vooral voor dames. Niet alleen de verzorging van man en kinderen, maar ook de inrichting van huis en tuin werd voor de vrouw een levensvervulling (Van Schendelen 1997: 115). De samenleving raakte meer op het huis georiënteerd. Sterke banden met de uitgebreide familie en de lokale gemeenschap en een intensief straatleven, maakten plaats voor zwakkere externe banden en een minder sociaal leven. Huis en gezin traden op de voorgrond ten koste van die grotere sociale kring.

Het paradijs aan huis

De gedachte dat tuinieren fysiek en moreel heilzaam is, gaat minstens tot de zeventiende eeuw terug. Jacob Cats vergeleek onkruid wieden met het uitroeien van zonden. De wortels van die gedachte schuilen volgens De Jong en Dominicus-van Soest (1999: 66) in de calvinistische moraalleer van de zeventiende eeuw en in de gevoelsethiek van de late achttiende eeuw. Arbeid in de tuin was een voorwaarde voor het hervinden van het paradijs, zowel letterlijk als figuurlijk. Volgens Stynen (2007: 124-125) werd in Vlaanderen in katholieke kringen de band met de grond instinctmatig geacht: ‘Had God de mens niet met reden in een tuin geschapen?’ Tuinieren was bovendien een huisgebonden activiteit; het was een gezinsaangelegenheid, geschikt om familiebanden aan te halen. Deze eigenschap maakte tuinieren in confessionele kring een meer gewaardeerde vrijetijdsbesteding dan sport. Sport werd veroordeeld als competitiegericht ‘afjakkeren van het hart’, terwijl tuinarbeid een meer harmonieuze ontwikkeling van het lichaam toestond. Door samen groenten te telen werd de eenheid van de familie versterkt, waar sportieve vakantiekolonies – het socialistische antwoord op de moderne stad – gezinnen juist uit elkaar trokken (Stynen 2007).

Ten tijde van de wederopbouw in Nederland leefde bij de commissie-Bos, die het bouwprogramma voor de Rotterdamse wederopbouwwijken formuleerde, ook de gedachte dat omgang met de natuur een gevoel van verbondenheid zou opwekken: ‘Het zich geworteld weten in de kosmos, het zoeken naar het zuivere, natuurlijke leven in tegenstelling tot het kunstmatige der stad’ (Van Schendelen 1997: 206).

Op een internationaal congres over volkstuinten werd in 1903 de gezondheidsfactor belicht, maar er was ook aandacht voor de heilzame kant van ontspanning, genot, plezier, het goede leven en de menselijke creativiteit. De elite beschikte al langer over bossen, parken, luthoven of siertuinen. Met de volkstuin kwam deze gezonde vorm van recreatie ook binnen het bereik van het volk (Van Molle 2007: 26). Tuinieren stond ook in de hogere klassen hoog aangeschreven, zodat via het volkstuinwerk een raakvlak tussen groepen in de samenleving werd gecreëerd. Dit moest een gevoel van gelijkheid creëren en immuniteit voor subversieve collectivistische ideologieën. Maar in de praktijk zagen veel arbeiders volkstuinten niet als ideale tijdsbesteding (Stynen 2007: 127-132).

Beschavingsoffensief

Net als in de buurlanden ging het tuinieren deel uitmaken van een beschavingsoffensief voor het volk. Maar behalve voor beschaving stond tuinieren ook voor vrijheid en sociale gelijkheid (De Jong en Dominicus-van Soest 1999: 32). Sinds 1871 speelden de Floralia, verenigingen die het houden van kamerplanten door minvermogenden bevorderden, een grote rol in de groenopvoeding. Hun doel was om het contact met de natuur en daarmee de beschaving van het gewone volk te stimuleren (De Jong en Dominicus-van Soest 1999: 34). Ter voorbereiding op Floralia-tentoonstellingen en -competities werden geraniums, begonia's en fuchsia's opgekweekt in huiskamers, nadat zaad of stekjes waren uitgedeeld door de organisatoren. Het kweken was zodoende niet meer voorbehouden aan een elite die in de oranjerieën van buitenplaatsen zeldzame planten kweekte (De Jong en Dominicus-van Soest 1999: 34).

Zelf planten en bloemen kweken zou die interesse verder doen ontwikkelen en het karakter 'veredelen en verbeteren' (Montijn 2002: 18). Bloemen zouden inspireren tot vrolijkheid, vriendelijkheid en tevredenheid en mensen ook vatbaarder maken voor 'het goede, schoone en lieflijke'. Niettemin haakte volgens Montijn (2002: 18), tot ongenoegen van de organiserende comités, ongeveer de helft van de Floralia-deelnemers gaande de rit af. Kamerplanten in bloei krijgen was niet ieders hobby, ondanks de druk om daarin genoeg te scheppen. Ook in België richtte het offensief zich, behalve op tuinen en volkstuinen, op het vergroenen van grijze woonwijken: kamerplanten en bloemen moesten kleur brengen (Stynen 2007: 129). Overigens is de gedachte dat bloemen zouden inspireren, in de late twintigste eeuw teruggekeerd in promotiecampagnes voor de commerciële bloementeel, met slogans als 'zeg het met bloemen' en 'bloemen houden van mensen'.

Het idee van motiverende competities werd ook na de Tweede Wereldoorlog nog lang toegepast door woningcorporaties en ook wel gemeenten, in de vorm van tuinkeuringen en bloembakkenwedstrijden. Momenteel bestaan op veel volkstuincomplexen nog altijd tuinkeuringen en -jureringen.

Mannen en vrouwen in de tuin

De Victoriaanse tuin was een tuin waarin gegoede vrouwen tuinierden en droogbloemen verzamelden, om haar buiten de mannenwereld te houden (Riley 1990: 71). Zoals in Engeland de Victoriaanse tuin het domein van de vrouw was, zo werd in Nederland de landhuis- of villatuin eind negentiende eeuw een door vrouwen beheerde tuin. De tuinen waren aan de kleine kant om er een tuinman voor aan te stellen. Hoewel tuinwerk als ongeschoolde, zware arbeid gold, ontwikkelde de hogere burgerij er affiniteit mee, met name vrouwen. Die gingen zelf aan de gang in hun cottagetuinen.

Het beeld van de vrouw verandert van een onder kanten parasol bordurende dame in dat van een vrouw die zichzelf actief met de vormgeving van huis en haard bemoeit en zo nodig zelf de snoeischaar ter hand neemt. (Backer et al. 1998)

Het codewoord dat alle organisaties hanteerden in het disciplinerende woondiscours was 'huiselijkheid', dat refereerde aan de gehechtheid van bewoners aan hun woning en aan de

andere huisgenoten. Voor het scheppen van huiselijkheid was de vrouw de eerst verantwoordelijke. De volkstuin werd tot in de jaren twintig vooral als taak van de man gezien, hoewel de vrouw op het platteland vaak juist de moestuin deed, terwijl de man op de akker werkte. De mannelijke bemoeienis met het volkstuinieren was aangewakkerd door overheid en kerk met de bedoeling om mannen uit de kroeg te houden; tevens appelleerde het tuinieren aan hun verantwoordelijkheid als kostwinner. Vrouwen en kinderen hielpen met plantjes gieten, onkruid wieden en bonen opknopen (Van Molle 2007: 25). Naarmate het recreatieve karakter van de tuinen ging domineren over het productieve, werd de vrouw op de tuin belangrijker. Inmiddels is de vrouw evenzeer aan zet als het om een moestuin gaat.

Agrarisch onderwijs

Begin twintigste eeuw werd in Rijswijk de eerste tuinbouwschool voor meisjes, Huis te Lande, opgericht. Weliswaar waren er veel vrouwen werkzaam in de land- en tuinbouw, maar tot de opleidingen werden alleen jongens toegelaten. De nieuwe tuinbouwschool was bedoeld voor jongedames van de goeie stand, die er zouden leren de tuin bij hun toekomstige villa of cottage te bewerken. De opleiding sprak aan, maar bleef tot aan de Tweede Wereldoorlog een eliteschool. De opleiding leidde vooral op tot huis- (en tuin)vrouw, niet tot professionele kweker. Groenteteelt bleef een zaak van mannen en een verblijf van de studentes tussen dergelijke 'buitenjongens', die van een heel andere stand waren, werd ontraden door de school. In 1985 werd Huis te Lande ook opengesteld voor jongens en in 1991 werd de school onderdeel van het Agrarisch Opleidingscentrum De Groene Delta (Montijn 2002: 60-63). Het huidige agrarische onderwijs in Nederland vindt op vmbo- en mbo-niveau plaats aan twaalf agrarische opleidingscentra, die zijn voortgekomen uit lagere agrarische scholen en tuinbouwscholen. Hoger agrarisch onderwijs wordt aangeboden aan de Wageningse Universiteit en enkele hbo-instellingen.

2.3 Spraakmakende tuinontwerpen

In deze paragraaf gaan we met zevenmijlslaarzen door de geschiedenis van tuininrichting of tuinarchitectuur. Het gaat erom een ruwe schets te geven van enkele spraakmakende inrichtingstradities, waarvan sporen gevonden kunnen worden in hedendaagse parken en tuinen. De ontwerpstijlen kwamen vaak tot stand in grote tuinen en kregen een vertaling in de bescheiden percelen van de kleine tuinier. Die kan, zeker in de postmoderne tijd waarin wij nu leven, naar hartenlust elementen nemen uit alle voorbeelden die hij inspirerend vindt. De grootste tegenstelling bestaat tussen de natuurlijke stijl en de sterk geordende en gedecoreerde stijl, die elk een eigen waarde vertegenwoordigen.

Ingekaderde weelde

De Frans-classicistische stijl met zijn barokke vormen werd in Nederland alleen consequent in grotere landhuizen toegepast. In de kleine buitenplaatsen en landhuizen bleef men besloten tuinen met fruitbomen tegen de muren toepassen, maar wel nam, naar Frans

voorbeeld, de ornamentiek in die tuinen toe, met barokbeelden, cascaden en dergelijke (Backer et al. 1998). De indeling en aankleding van parktuinen was in de loop van de achttiende eeuw onder invloed van de Romantiek geleidelijk veranderd van de formele stijl in de 'natuurlijke' landschapstijl. Die stijl kenmerkt zich door grote open tuinen die onopvallend overgaan in het omringende land, met vergezichten, open weiden en gebogen lanen, waterpartijen, dierenweiden, afwisseling tussen gesloten en open, tussen donker en licht tijdens de wandeling (Backer et al. 1998).

De landschapstuin was niet geschikt om er een klein stuk grond mee in te richten en zodoende ontstond een wedijver tussen de architectonische stijl en de landschapstijl als meer 'natuurlijke verbeelding' (De Jong en Dominicus-van Soest 1999). Naar Engels voorbeeld werd de cottagetuin voor de kleinere landhuizen populair. Deze tuinen hebben een natuurlijke uitstraling, met gemengde plantenborders, maar ook wordt er gebruik gemaakt van gesnoeide vormen en van exotische bloemen. De cottagetuin grijpt in feite terug op de meer formele Hollandse tuinen, maar ze is weelderiger (Montijn 2002).

Wilde weelde

In de jaren zeventig legde beeldend kunstenaar en filosoof Louis Le Roy (1924-2012) in Nederland de kiem van het wilde tuinieren. Vooral in linksgroene kring werden zijn tuinen als ecologische tuinen geïntroduceerd, terwijl zijn werk ook invloedrijk was bij gemeentelijke plantsoenendiensten. De Vara-televisiedocumentaire *De tuinen van Louis Le Roy* uit 1971 hielp hierbij (Van Herpen 2006), net als het onderhoudsvrije karakter van zijn tuinen. Ook internationaal genoot hij aanzien. Niet de schoonheid stond bij hem centraal, maar het natuurlijke groeiproces en de fusie tussen natuur en cultuur over een lange reeks van jaren. Onkruid bestond niet. Zijn grootste werk, de eokathedraal, startte hij op een stukje gekochte grond in Mildam, vlakbij Heerenveen. Van puin maakte hij daar gedurende dertig jaar muren, torens en platforms, zonder cement te gebruiken, en hij zette planten uit, die het geheel toenemend overwoekerden³ (Van Herpen 2006). Le Roy was tijdgenoot en tegenhanger van Mien Ruys, die in paragraaf 2.1 ter sprake kwam (Veldhoen 2012) en de visie van de modernisten over natuur resoneert in zijn werk. Het wezenlijke verschil met de modernisten is dat Le Roy dat natuurlijke proces met veel interesse volgde. Hij vestigde ook de aandacht op het wezenlijke van de factor tijd.

Nadien is de wilde beweging weer wat meer ingekaderd door Nederlandse tuinarchitecten die wel geschaard worden onder *The Dutch Wave*, ook wel bekend als 'het nieuwe tuinieren' of 'de Hollandse vasteplantengolf', onder wie Ton ter Linden (1935) en Piet Oudolf (1944). Zij vernieuwden vanaf de jaren tachtig de bestaande tuincultuur, onder meer door het gebruik van vaste planten (inclusief grassen), die niet alleen op kleur, maar ook op vorm werden gekozen. De ontwerpen hebben hierdoor een meer natuurlijk karakter. Bovendien hebben deze ontwerpers veel oog voor het biotoop en de behoeften van de planten, wat heeft geleid tot de term 'natuurlijk tuinieren': niet tegen de natuur inwerken, maar erop aansluiten door de juiste keuze van planten. Oudolf heeft ook diverse tuinen in het buitenland aangelegd.

2.4 Samenvattend

We hebben in dit hoofdstuk kort een stedenbouwkundige geschiedenis geschetst in relatie tot het thema ‘tuin en tuinieren’. Daarbij is in de loop van de twintigste eeuw de vraag opgekomen of tuinieren een heilzame en aangename vrijetijdsbesteding is of juist een vorm van werk die de burger bespaard zou moeten worden. Waar in vroeger eeuwen de nutsvoorziening een belangrijk pluspunt van een eigen tuin was, heeft de massaproductie van groenten, fruit en bloemen tegen zeer aanvaardbare prijzen deze functie naar de achtergrond gedrongen. Tegelijkertijd zien we juist die functie weer naar voren komen in volkstuinten en buurtmoestuinen. Het gaat dan om extra verse, biologisch geteelde of cultuureigen groenten, de nabijheid van de teelt en zeker ook het educatieve aspect: kinderen leren waar voedsel vandaan komt.

De tuinstadgedachte ging uit van tuinieren als vormende vrijetijdsbesteding die mensen in contact bracht met de natuur en die de huiselijkheid bevorderde. Daarentegen zagen de modernisten tuinieren als werk dat niet paste in een woonomgeving, waar mensen juist moesten recupereren van de arbeid. Publiek groen was het gevolg, maar deze groenaanleg was vaak weinig inspirerend. De publieke ruimte was bedoeld voor sport en spel en ontmoeting. Dit neemt niet weg dat er wel voorbeelden waren van interessante tuinen in de publieke ruimte, zoals die van Mien Ruys. De tuindorpen waren in Nederland weinig talrijk, net als in Engeland, maar werden wel het archetype voor naoorlogse, suburbane stadsuitbreidingen, waar eengezinshuizen met een eigen tuin domineren. Het woningtype is zo algemeen (70% van de huidige woningvoorraad) dat het niet per se bewoners rekruteert die graag tuinieren. De keuze voor een tuin wordt ook ingegeven door waarden als vrijheid en de behoefte aan sociaal contact in een beschutte, eigen omgeving.

Naast de vraag of bewoners wel blij moesten zijn met een tuin, ging de discussie erover of de privétuin ten volle mag worden toegeëigend en vormgegeven door de bewoners, of dat oog mag worden gevraagd voor meer publieke belangen, zoals een fraai aanzicht. Dat laatste hield in tuindorpen bijvoorbeeld restricties in ten aanzien van schuttingen en andere bouwsels op het erf, en het verbod op een moestuin als voortuin; soms plantte de verhuurder zelf bomen aan in de voortuinen. Dergelijke voorschriften zijn in het licht van de latere individualisering moeilijk voorstelbaar geworden, maar er waren ook sturingspogingen die meer op aanmoediging geënt waren, zoals tuinkeuringen en -wedstrijden. Vooral de oudere generaties staan nog het dichtst bij vroegere promotiecampagnes voor tuinieren en kamerplanten kweken, hoewel inmiddels ook de oudste Nederlanders van na de Floralia-offensieven zijn.

In de tuininrichting waren bij professioneel aangelegde parken en grote tuinen modes te onderkennen, zoals de geometrische en gedecoreerde Frans-classicistische stijl en de Engelse landschapstijl, waarbij tuin en landschap in elkaar overliefen. De meer ingetogen Hollands-classicistische stijl met verschillende tuinkamers leende zich goed voor kleinere

tuinen, net als de meer romantische, bloemrijke cottagetuin. Vanaf de jaren zeventig werd het repertoire aangevuld met meer wilde of natuurlijke tuinen.

In de volgende hoofdstukken komen de verschillende thema's uit dit hoofdstuk nader aan de orde, zoals de vraag voor wie tuinieren een leuke vrijetijdsbesteding is en voor wie niet. Ook komt in hoofdstuk 3 het thema 'voedselproductie' terug, omdat het in de stadslandbouw weer actueel is geworden. De kwestie van de inrichting van de privétuin in relatie tot het meer publieke belang van de tuinrichting komt weer aan de orde, net als aanmoedigingspogingen om dat meer publieke belang te behartigen.

Noten

- 1 De geschiedenis van de Leidse schooltuinen, geraadpleegd op 17 maart 2016, via <http://www.schooltuinenleiden.nl/36543681>.
- 2 De geschiedenis Amsterdamse schooltuinen, geraadpleegd op 17 maart 2016, via <http://www.3master.nl/ouders/tuinen.html>.
- 3 Geraadpleegd via <https://www.youtube.com/wa>.

3 Hoe zien onze tuinen eruit en wie zijn de tuiniers?

In dit hoofdstuk staan we kort stil bij de groene tijdgeest in de afgelopen jaren zoals die vooral in publieke ruimten zichtbaar is, en bij de grijze onderstroom die zich openbaart in particuliere tuinen (§ 3.1). Daarna volgen beschrijvingen van de plaatsen waar de tuinen zich bevinden en de personen die de tuinen bezitten (§ 3.2). Vervolgens staan in paragraaf 3.3 de tuinen zelf centraal: hoe zijn ze ingericht? We gebruiken gegevensbestanden die bij het SCP beschikbaar zijn en gaan daarmee op zoek naar determinanten van een meer of minder groene inrichting van particuliere tuinen. In § 3.4 stellen we ons de vraag wie regelmatig tuinieren en wie veel tijd besteden aan tuinieren. Die tijdsbesteding kan ook betrekking hebben op werk in volks- of buurttuinen, op dakterrassen of balkons. Ook hier gebruiken we SCP-bronnen, waaronder het Tijdsbestedingsonderzoek. Ten slotte bekijken we langetermijntrends in het aantal mensen dat tuiniert in de eigen tuin of de volkstuin en kijken we naar mensen die nog eigenhandig planten kweken, voor in huis of in de tuin (§ 3.5). Deze zaken bieden een basis om in hoofdstuk 4 nader te kijken naar drijfveren van tuiniers en hoe die gevormd worden.

3.1 Groen en grijs

Weldadig groen

Dat groenvoorzieningen in de buurt positieve maatschappelijke effecten kunnen hebben voor wie ernaar kijkt of erin verkeert, is de laatste jaren goed over het voetlicht gebracht. Ze bieden bij uitstek kansen om te ontspannen, ontmoeten en bewegen, en dat zijn belangrijke kwaliteiten in een tijd waarin overgewicht een grote zorg is en sociale cohesie en integratie onder druk lijken te staan. De claims met betrekking tot welzijns- en gezondheidseffecten van groen kunnen voor Nederland met recent wetenschappelijk onderzoek onderbouwd worden, zowel voor grootschalig groen zoals bossen, weilanden en parken, als voor kleinschalig buurtgroen. Zelfs een deurposter van een bos schijnt heilzaam te zijn: het vermindert stressgevoelens (Kaplan en Kaplan 1989; Maas 2009). Onderzoek naar planten in klaslokalen van basisscholen liet zien dat er gunstige effecten zijn op de gezondheid en de leerprestaties (creativiteit en probleemoplossend vermogen). De effecten zijn enerzijds fysiologisch en het gevolg van betere luchtkwaliteit en anderzijds psychologisch van aard (Van Duijn et al. 2011).

Kleinschalig groen in de woonbuurt, zoals groenstroken, plantsoenen, voor- en geveltuinen, genereert een betere algemene en geestelijke gezondheid, vooral als het afwisselend, kleurig en goed onderhouden is (Van Konijnenburg en Uitzinger 1999). Er kon niet worden vastgesteld dat mensen in een groenere buurt ook meer bewegen (Dillen et al. 2009a en 2009b). Dat komt doordat er juist in sterk stedelijke gebieden met veel voorzieningen maar weinig groen, aanleiding is om te wandelen of fietsen: de auto is er geen optie. In groene, meer suburbane gebieden is het juist andersom: velen gebruiken voor hun praktische verplaatsingen de auto.

Voorals mensen met een lage sociaal-economische status, die over het algemeen een gezondheidsachterstand hebben ten opzichte van welvarender burgers, zouden baat hebben bij meer of aantrekkelijker groen in hun woonbuurt (Maas et al. 2008; De Vries et al. 2000). Binnen stedelijke buurten zou het met de sociale cohesie beter gesteld zijn als er volkstuintjes of een mooi plantsoen aanwezig waren. Die kleine, lokale groenvoorzieningen creëren een ontmoetingsplek, een plek ook waarmee omwonenden zich kunnen identificeren, als het groen mooi is of eigen. Dat laatste is bijvoorbeeld het geval als bewoners het zelf bepleit hebben en ook zelf onderhouden (Leyden 2003; Vreke et al. 2010).

Waardering voor groen

In enquêtes geven Nederlanders in groten getale aan dat ze groen in de woonomgeving belangrijk vinden (VROM 2004). Zo vroegen we in een editie van het Continu onderzoek burgerperspectieven (COB) die over de leefomgeving ging, naar het belang van groen. In een groepsgesprek met Amsterdammers werd het grote belang als volgt beredeneerd.

A: Met groen heb je ook vogels en is er levendigheid.

B (die een volkstuintje heeft): Het is een ontmoetingsplek.

C: Het is rustgevend.

D: In West zie ik een heleboel mooie dingen. Ze hebben er plantenbakken, wedstrijden. Hartstikke leuk om daar rond te lopen, net alsof je door zo'n bloementuin loopt (Den Ridder et al. 2011).

De waardering voor groen in de buurt manifesteert zich ook in hogere vastgoedprijzen, zoals ook in buitenlands onderzoek is vastgesteld (Leidelmeijer et al. 2009; Rouwendaal et al. 2007; Visser en Van Dam 2006). In de Nederlandse onderzoeken is de invloed van groen op de woningprijzen beoordeeld aan de hand van het uitzicht vanuit de woning op open groene ruimte of de nabijheid van bos. Als het gaat om een publiekspark of andere recreatieve groenvoorziening, is nabijheid niet altijd een voordeel, omdat ook overlast ervaren kan worden.

Leidelmeijer et al. (2009) lieten zien dat in buurten waar meer dan de helft van de woningen een tuin heeft, mensen minder snel vinden dat de woningen te dicht op elkaar staan, ongeacht de feitelijke dichtheid van de bebouwing. Dat geldt nog in het bijzonder als er sprake is van ruime voortuinen (meer dan 4 meter diep).

Onderzoek van Kok en Kahn (2012) liet voor Californië zien dat huizen waarvan de tuin bij de verkoop als groen werd aangeprezen, hogere verkoopcijfers haalden, bij gelijke overige kenmerken en locatie van het huis. Een factor daarin is waarschijnlijk dat een groene tuin, en in het bijzonder enkele bomen, helpen om het huis koel te houden, wat in die warme regio een pluspunt is; het levert ook een kostenbesparing op de airconditioning op. Maar ook ander buitenlands onderzoek laat relaties zien tussen bomen in de tuin en hogere verkoopprijzen (Visser en Van Dam 2006).

Voor Nederland is geen onderzoek bekend naar de relatie tussen (gevel)tuininrichting en de invloed daarvan op woningprijzen. Het zal ook lastig zijn om kip-en-ei-effecten te scheiden: zijn de prijzen hoger omdat er weelderige tuinen zijn of komen er weelderige tuinen doordat de hogere prijzen een bepaald publiek selecteren?

Groene trends

Onder burgers en bestuurders is de laatste jaren sprake van een groen elan. Naar aanleiding van studies over gezondheidseffecten van groen in de stad en over hardnekkige leefbaarheidsproblemen in een aantal stadswijken, is in 2007 het netwerk De groene vitale stad in het leven geroepen. Tal van organisaties zijn aangehaakt omdat ze groen in de stad een warm hart toedragen: het ministerie van Economische Zaken, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), het Instituut voor Natuureducatie en Duurzaamheid (IVN), Bouwend Nederland (vereniging van bouwbedrijven), de ANWB, de vereniging Groei & Bloei, Natuurmonumenten, het (inmiddels opgeheven) Productschap Tuinbouw en nog diverse andere organisaties. Al deze partijen vinden dat ze een bijdrage moeten leveren. Die bestaat uit het aanpakken van de lucht- en waterproblematiek, het tegengaan van sociale en maatschappelijke verloedering, het attractiever maken van het stedelijke gebied, en het veiligstellen van de economische ontwikkeling van het stedelijke gebied nu en in de toekomst. Dat kan 'door aankleding van de woonomgeving waarbij de particuliere tuinen naast het openbaar groen een rol spelen, het park(je) om te spelen en te recreëren, het groen in en om de werkplek, het groen in en om gezondheidsinstellingen, het groen als windkering, geluiddemper en als belangrijk middel in de strijd tegen fijnstof' (http://www.vitalegroenestad.nl/Over_ons/Partners, 17 maart 2014). Nog recenter wordt groen in de stad ook omwille van de klimaatbestendigheid bepleit, als reactie op de hogere temperaturen en zwaardere regenbuien. Hogere temperaturen vragen om verkoeling door bomen en planten, en plensbuien vragen om betere regulering van de waterafvoer door minder verhard (bv. betegeld) oppervlak. Dat scheelt kostbare werken aan grotere riolen en vervuiling van oppervlaktewater door overloop van de riolen. Op beide terreinen kunnen, vooral in de steden, burgers een belangrijke bijdrage leveren (VNG 2013).

Burgers laten zich ook niet onbetuigd en organiseren zich onder meer in bewegingen zoals Transition Towns, dat een lokaal antwoord op mondiale crises zoekt, bijvoorbeeld door voedselketens te bekorten (Hopkins 2008). Stadslandbouw is daar een voorbeeld van. Daarbij kan het gaan om professionele burgerinitiatieven die bedrijfsmatig voedsel verbouwen in de stad, op dakkers of in leegstaande (kantoor)panden, maar het kan ook gaan om buurtmoestuintjes en stadsimkers.

Er is al met al een groeiende belangstelling voor lokaal geproduceerd voedsel. Men koopt graag bij de boer of gaat naar de boerenmarkt in de stad. Daarnaast voldoet groente uit eigen teelt of de collectieve moestuin aan de behoefte om dichtbij vertrouwd voedsel te verkrijgen. De tijdgeest, waaronder de interesse in duurzaamheid, lijkt het tuinieren momenteel goed gezind te zijn.

Afbeelding 3.1

Rotterdamse Munt, een kruidentuin in Afrikaanderwijk te Rotterdam. De tuin is een sociale onderneming en wordt onderhouden door vrijwilligers

Grijze trends

Naast de zichtbare groene tendensen, zijn er even zichtbare grijze trends. Zo worden particuliere tuinen in toenemende mate onderhoudsarm gemaakt, door ze te verhard en omheinen. Volgens drie opeenvolgende tuinbelevingsonderzoeken in opdracht van het Productschap Tuinbouw, nam het aandeel groen in de tuinen systematisch af ten faveure van de verharding (Linssen 2011; Linssen en Hamstra 2002; Linssen en Vermeire 2008): van 46% naar 44% naar 39%. Het onderzoek is uitgevoerd onder bewoners van eengezinshuizen (koop of huur) tot de leeftijd van 65 jaar. We zullen nog zien dat de groen-grijsverhouding onder ouderen meer in het voordeel van het groen uitpakt, maar dit doet verder niet af aan de vastgestelde trend. Een medewerker van SmartAgent Company (thans SAMR), de organisatie die deze consumentensegmentering uitvoerde, licht de begrenzing bij 65 jaar toe:¹

De ervaring bij consumentenonderzoek is dat ouderen minder gevoelig zijn voor trends, in de zin dat ze er minder snel achteraan lopen, doordat ze meer zijn gaan hechten aan hun vertrouwde spullen. Jonge mensen zoeken nog naar statussymbolen, waar ouderen die status al bereikt hebben. Als je op je 55ste nog nooit in een tuincentrum bent geweest, zal dat op je 65ste niet meer zo snel gebeuren.

Afbeelding 3.2

Verharde voortuinen (links in Heerlen; rechts in Pijnacker-Nootdorp)

De ontwikkeling naar meer bestrating en verharding blijkt ook uit omzetcijfers van de tuinbranche. De tuinbegrenzing met schuttingen verschaft de mensen erachter privacy, waar het ze precies om te doen is. Een tuin bestaat bij de gratie van omheining en begrenzing, in de letterlijke betekenis van het woord. Maar die hoge schuttingen hebben ook een keerzijde. Zo berichtte *NRC Handelsblad* begin 2009:

Volgens verkopers van schuttingen (Praxis, H&S Betonwerken) wensen klanten steeds hogere schuttingen. Ook worden de schuttingen dichter, om gluren te voorkomen. Producent Hillhout gaat ze in plaats van 1.80 meter twee meter hoog op de markt brengen en een andere naam geven: 'tuinmuren of tuinwanden'. [...] Mensen trekken zich steeds meer terug op hun eigen plekje. Als je eenmaal aan een schutting begonnen bent, kan een 'wapenwedloop' tussen burens ontstaan: de schutting moet steeds hoger. (Thie 2009)

De mensen in Amsterdam-Noord die voor het artikel zijn geïnterviewd, zeggen allemaal dat het steeds ongezelliger werd in de buurt en dat ze daarom een schutting hebben geplaatst. Ze leggen de relatie niet omgekeerd, dat de buurt ongezellig wordt doordat zij de boel dichttimmeren.

Volgens een bericht in *Trouw* (3 februari 2011) werd de kwestie van de betegelde tuinen in de stad Groningen door GroenLinks aangekaart, vanwege de overbelasting van riolen in buurten waar veel tuinen verhard zijn. 'Betegelen is besmettelijk' volgens de verantwoordelijke wethouder, maar de gemeente staat naar eigen zeggen vrij machteloos. Er worden subsidies uitgekeerd voor groene daken en geveltuinen, maar er wordt vooral geïnvesteerd in de aanleg van dubbele riolering: een voor afvalwater en een voor regenwater. In antwoord op de vraag aan een woningcorporatie hoe zij kan bijdragen aan een groenere tuincultuur, geeft een lokale corporatiedirecteur aan dat tuinen de verantwoordelijkheid van de huurder zijn:

Wij grijpen alleen in als bewoners er een bende van maken. En dat is bij begroeide tuinen vaker het geval dan bij betegelde (Trouw 2011).

Die onderhoudsarme verhardingsdrift wordt wel toegeschreven aan de toegenomen verhuismobiliteit. De zogenaamde starterswoning is dan een doorgangshuis, waar geen weloverwogen tuinaanplant voor de lange termijn bij past. Ook de buitenshuis werkende vrouw zou medeverantwoordelijk zijn voor de tuinonderhoudsarmoede; zij was immers meestal degene die de tuin verzorgde (Van der Kaa 2006). Daarbij onttrekt de intensivering – de behoefte om in de vrije tijd veel te beleven en niets te missen – tijd die voor tuinieren beschikbaar is. We moeten eropuit om het leven ten volle te genieten. De filosoof Bakker duidt het in zijn boek *Grond* kortweg als een dichotomie: grond is de tegenhanger van mobiliteit. ‘De moderne stedeling “is” op vele plaatsen tegelijk.’ De intrinsieke waarde van de grond raakt dan verduisterd, het wordt ‘het niemandsland tussen twee bestemmingen’ (Bakker 2011).

3.2 Een tuin bij het huis

In aansluiting op de korte geschiedenis van tuinen in de stedenbouw in Nederland (hoofdstuk 2) kijken we in deze paragraaf gedetailleerder naar tuinen bij particuliere woningen, onder andere naar de bouwjaren van die woningen. Dit doen we op basis van het Woononderzoek Nederland (WoON), dat op initiatief van het voormalige ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) en het huidige ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) werd uitgevoerd. Waar vinden we tuinen en waar zijn ze groot of juist klein?

Waar zijn (grote) tuinen?

Van alle Nederlandse zelfstandige woningen (exclusief boerderijen en bedrijfspanden waar ook gewoond kan worden) heeft 70% een tuin. Hoe landelijker de omgeving, des te vaker is er een tuin bij het huis en des te groter zijn ook de tuinen (figuur 3.1). Nog eens 3% van de huishoudens heeft naar eigen zeggen geen tuin, maar wel een binnenplaats of patio. In totaal gaat het om ruim vijf miljoen huishoudens die een tuin of plaats bij het huis hebben, waarvan ruim twee miljoen een tuin van meer dan 100 vierkante meter.

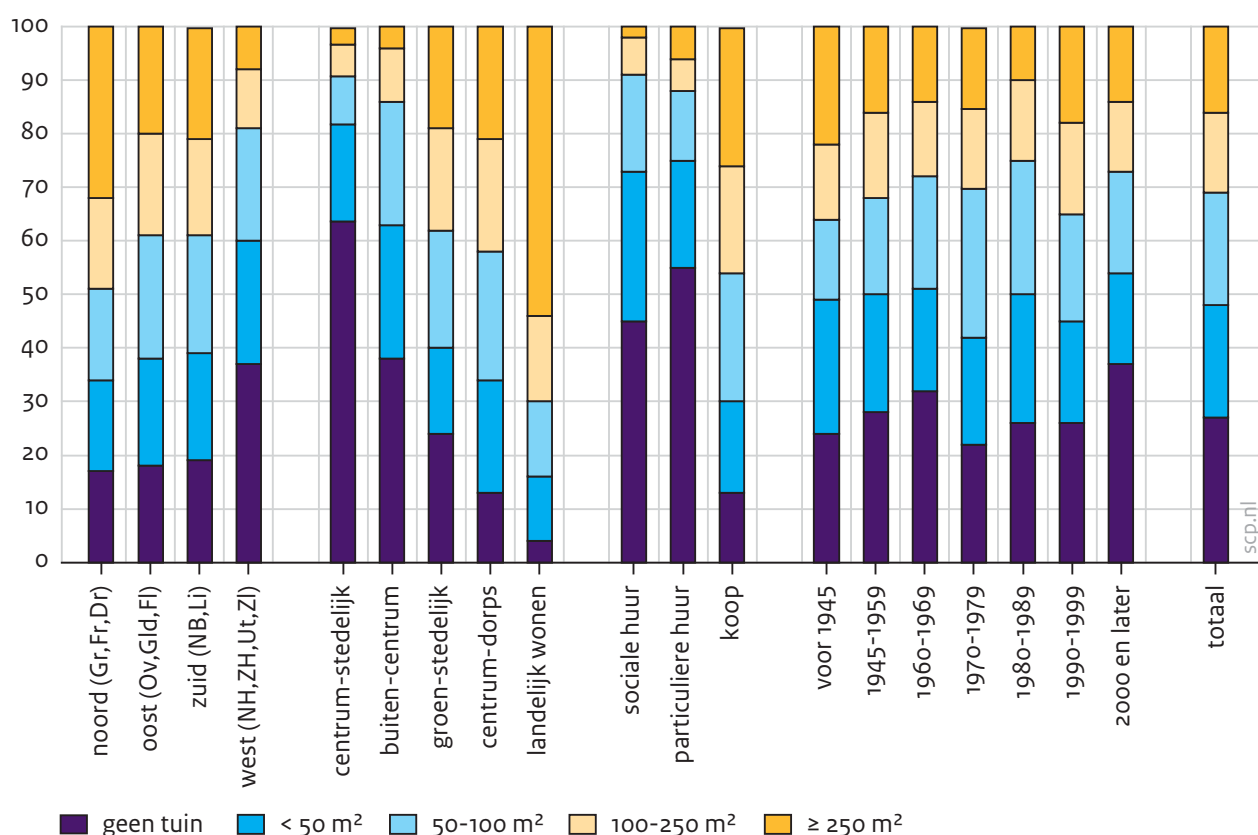
Koophuizen hebben meestal een tuin en huurwoningen maar in de helft van de gevallen. Ook zijn de tuinen bij huurwoningen gemiddeld veel kleiner dan bij koophuizen (figuur 3.2). De grootte van de tuin hangt verder samen met de grootte van de woning en de periode waarin de woning gebouwd is. Eengezinshuizen of, in makelaarstermen: grondgebonden woningen, hebben vrijwel allemaal een tuin bij het huis. Tuinen van vooroorlogse woningen zijn royaal; bij de vroeg-naoorlogse woningen neemt de grootte af, tot in de jaren zeventig weer groter gebouwd wordt en de tuinen ook groter worden. De crisisjaren tachtig maken daar een eind aan. Vanaf midden jaren negentig worden de tuinen bij eengezinshuizen steeds kleiner, de grondprijzen stijgen dan ook de pan uit. Daarnaast speelt volgens Bouwmeester et al. (2005) de voorkeur van consumenten hierbij een rol: zij willen wel een flinke woning, maar geen al te grote tuin.

Bewoners in woningen uit de jaren zeventig blijken het meest tevreden over de groenvoorzieningen in hun buurt (25% is zeer tevreden en nog eens 54% tevreden), op de voet gevolgd door bewoners in jaren negentig-huizen (WoON'12).

Van alle woningen in Nederland had in 2012 bijna een derde een tuin van minimaal 100 m². De kleinste tuinen liggen in het westen, ook als de grote steden daar buiten beschouwing blijven. Voor de grote tuinliefhebber met een beperkte beurs betekent dit dat wonen in het westen van het land de ambities beperkt, tenzij compensatie wordt gezocht in bijvoorbeeld een volkstuin in aanvulling op de eigen tuin.

Figuur 3.1

Aanwezigheid van een tuin of plaats en grootte van de tuin, naar soort buurt en naar eigendomsvorm en bouwjaar van de woning,^a 2012 (in procenten)

a Excl. boerderijen, tuinderijen en andere bedrijfspanden waar gewoond kan worden.

Bron: CBS (WoON'12) SCP-bewerking

Een plaats(je) of patio bij het huis komt vooral in de steden voor. Als in centrumstedelijke gebieden (het centrum met de negentiende-eeuwse wijken daaromheen) de vele plaatsjes buiten beschouwing blijven, hebben de 'echte' tuinen een aanzienlijke oppervlakte van gemiddeld ruim 200 m², bijna net zo groot als in suburbane buurten ('groenstedelijke milieus' in figuur 3.2).

Gemeenschappelijke tuin bij het huis

Zo'n 8% van de huishoudens (ruim een half miljoen) zegt aan een gemeenschappelijke tuin te wonen; vooral in stedelijk gebied komt dit voor. In driekwart van de gevallen zijn dit mensen die een (huur)flat of appartement bewonen en daar geen eigen tuin bij hebben. Het kan gaan om een gemeenschappelijke binnentuin van de bewoners van een bouwblok, waarbij alleen de benedenbewoners een kleine achtertuin hebben terwijl er in het midden nog een collectieve groene ruimte is. Er bestaan ook bouwblokken waar het gehele binnenterrein een collectieve tuin is. Het verbinden van de afzonderlijke tuinen van de bewoners geeft meer gebruiksmogelijkheden, zoals speelruimte voor kinderen en eventueel een moesgedeelte, terwijl bij de woningen de beplanting toch privacy kan bieden. Op opentuinendagen, die in veel steden jaarlijks georganiseerd worden, vormen deze binnentuinen vaak een verrassing. Vanaf de straat is er immers niets van te zien.

Het resterende kwart met een gemeenschappelijke tuin zijn mensen die een eengezinshuis hebben. In dat geval is er vrijwel altijd ook een privétuin, meestal afgescheiden van het collectieve deel; de gemeenschappelijke tuin is in de helft van de gevallen afsluitbaar. De collectieve tuin is hier een extraatje, naast de eigen tuin. Meestal gaat het om vrij nieuwe bouw. Een trendsetter was het in de jaren negentig ontwikkelde ecologische bouwproject EVA-Lanxmeer in Culemborg, waar de collectieve binnentuin grenst aan privétuinen.

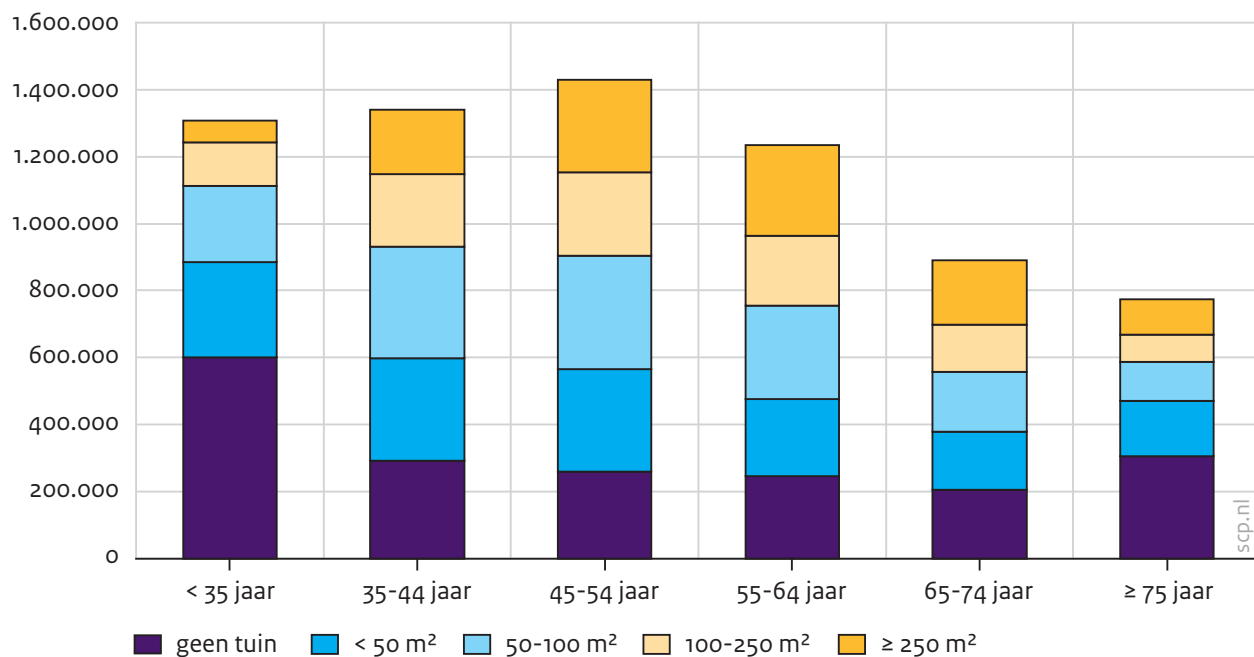
Wie hebben tuinen?

Kijken we naar een aantal persoonlijke kenmerken van mensen met een tuin, dan is te zien dat de meeste tuinen in gebruik zijn bij mensen tussen de 35 en 65 jaar. Deze leeftijdsgroep heeft ook de grootste tuinen (figuur 3.2). Dat komt doordat gezinnen met kinderen vaak een eengezinshuis met tuin kiezen, waar ze blijven nadat de kinderen het huis uit zijn gegaan. Zodoende heeft ook onder 65-plussers en zelfs 75-plussers een ruime meerderheid nog een tuin bij het huis. In hoeverre is de tuin voor deze, meestal gepensioneerde mensen een lust of een last? Projectontwikkelaars en bouwondernemers veronderstellen meestal dat er onder oudere huizenkopers weinig interesse in een tuin bestaat vanwege het onderhoud. De directeur van de Nederlandse Vereniging voor Ontwikkelaars en Bouwondernemers, zelf een groot tuinliefhebber, betwijfelt deze aanname. Hij stelt vast dat je op tuinbeurzen juist oudere mensen ziet en dat de mooiste tuinen vaak van 70-plussers zijn.² Ook blijkt bij onderzoek naar de wensen van kopers, dat onder degenen van 60 jaar en ouder veel meer interesse is in grotere tuinen, van minimaal vijftien meter diep.

Mensen met ernstige lichamelijke beperkingen beschikken minder vaak over een tuin, hoewel toch nog ruim de helft er wel een heeft. Het gaat om zo'n 100.000 personen, waarvan twee derde geen partner heeft of een partner die zelf ook ernstige problemen heeft. Voor hen kan de tuin vanwege de onderhoudslast een bron van ongemak zijn, maar ook een bron van plezier, juist omdat beperkingen mensen aan huis kunnen binden. Zo kan de tuin goed toegankelijk gemaakt worden voor een rolstoel. Bij het tuinonderhoud kan bovendien hulp ingeschakeld worden.

Figuur 3.2

Aanwezigheid van een tuin bij het huis en grootte van de tuin, naar leeftijd van de hoofdbewoner, 2012 (in absolute aantallen)

Bron: CBS (WoON'12) SCP-bewerking

De aanwezigheid van een tuin en ook de grootte ervan, hangt samen met het besteedbaar huishoudinkomen. Hoe hoger het inkomen, des te vaker heeft men een tuin en des te groter is (behalve het huis) ook de tuin. De opleiding hangt minder sterk dan het inkomen samen met het hebben van een tuin of met de grootte ervan.³ Veel jonge mensen zijn hoogopgeleid en wonen in appartementen in steden.

3.3 Inrichting en onderhoud van tuinen

In deze paragraaf staat de aanblik van de tuinen centraal, zowel de voor- als de achtertuinen. Het aanzicht van buurten wordt vaak meer door de voortuinen dan door de achtertuinen bepaald. De voortuin geldt minder als privédomein en meer als visitekaartje van de bewoners. Hier is het mogelijk om de eigen identiteit te etaleren. Volgens tuinbelevingsonderzoek uit 2011 (Linssen 2011) zien velen hun tuin als visitekaartje bij het huis, of ze zeggen dat hun tuin past bij het huis en de buurt. Maar er wordt ook door een derde van de respondenten (25-65-jarigen met een tuin bij hun huis) gezegd dat de voortuin zorgt voor de gewenste afstand tot het trottoir, voor privacy dus. 8% zegt vooral lekker te zitten in de voortuin.

We kijken achtereenvolgens naar wat we weten over de inrichting van voortuinen – de visitekaartjes – en over achtertuinen bij particuliere woningen. Daarbij gaat het vooral om de vraag in hoeverre de tuin bestraat is en welke kenmerken of omstandigheden bijdragen aan een groene of juist grijze tuin.

Bronnen

Om meer te weten over welke woningen voortuinen hebben en hoe die gebruikt worden, gebruiken we een wat oudere bron, het WoON-onderzoek uit 2006. In dat jaar is gedetailleerd gekeken naar de fysieke omgeving, waaronder voortuinen, waarbij de bevindingen zich redelijk laten ophogen tot een landelijk beeld.⁴ Over de mate van beplanting of bestrating is er robuuste informatie, maar niet over smaken of stijlen. Voor het verklaren van de kans op een bestrate of juist beplante tuin kunnen we gebruik maken van andere informatie in het bestand: een aantal kenmerken van de bewoners, van de woningen en van de straat waarin die staan. De inrichting van de voortuin en het straatprofiel is door een inspecteur vastgelegd. Voor de achtertuintuinen hebben we vergelijkbaar robuuste informatie over bestrating en enkele andere inrichtingselementen uit het Aanvullend voorzieningenonderzoek 2007 (AVO'07) van het SCP. In het AVO worden vragen gesteld over het gebruik van diverse voorzieningen; in het AVO'07 betrof het ook de inrichting van de achtertuin. Weliswaar weten we daardoor genoeg om iets over verharding te kunnen zeggen, maar niet genoeg om de inrichtingsstijl te kunnen schetsen. Hoewel deze unieke en nog weinig benutte bronnen inmiddels tien jaar oud zijn en de inrichting van de tuinen vermoedelijk wat veranderd is onder invloed van de tegeltrend, verwachten we niet dat de mechanismen die de keuzen bepalen veranderd zullen zijn. Zowel huishoudens- als omgevingskenmerken zijn van invloed op de staat van de tuinen en ze worden voor de voor- én achtertuinen in beeld gebracht.

3.3.1 Voortuinen

Bouwjaren 1970 zijn het meest tuinig

Bijna 4,5 miljoen woningen hebben een voortuin bij het huis. Het aandeel voortuinen is vanzelfsprekend lager in centrumstedelijk gebied en dan vooral in de vooroorlogse woningvoorraad. Daar kijkt de voorbijganger nogal eens recht de woning in, zonder de buffer van een tuin. In ruim de helft van de gevallen is de voortuin minimaal vier meter diep en in slechts 10% van de gevallen minder dan twee meter diep. Dat laatste komt eveneens het meest voor in centrumstedelijke woonmilieus en bij vooroorlogse woningen, maar we zien het ook bij woningen uit recenter bouwjaren, vanaf de jaren tachtig. Een deel van die kleine voortuinen is nog geen meter diep; het zijn vaak geveltuintuinen, onttrokken aan de publieke stoep of straat. Het resterende (derde) deel van de voortuinen is twee tot vier meter diep. Grotere achtertuintuinen gaan vaak samen met grotere voortuinen.

Woningen uit de jaren zeventig hebben dan ook de grootste voortuinen, gevolgd door die uit de jaren zestig. Ook in de beleving van bewoners zijn buurten uit de jaren zeventig vaak 'groen' of 'zeer groen' en de tevredenheid met het groen in de buurt is er hoger dan elders.⁵

Afbeelding 3.3

Illustraties bij de inspecteursinstructie bij het onderzoek WoON Fysiek en Sociaal 2006, voor het herkennen van de categorieën voortuinen en van het parkeren op eigen terrein (linksboven: geheel beplant; rechtsboven: deels beplant; midden: geheel bestraat; onder: deels bestraat)

Geheel beplante voortuin is uitzondering

Hoe zijn de voortuinen ingericht? Volgens de inspecteurs is in bijna driekwart van de gevallen sprake van een plantentuin die gedeeltelijk verhard is. De verharding gaat verder dan strikt nodig is om de voordeur te bereiken, ramen te wassen of de auto op het eigen erf te parkeren. De extra verharding is ter verfraaiing, voor praktische toepassingen zoals buiten zitten of fietsen stallen, voor het gemakkelijke onderhoud of een combinatie van deze overwegingen. De tuin kan in deze vorm ook geërfd zijn van een vorige bewoner. Gemengde tuinen zijn meestal de wat grotere voortuinen; in kleinere tuinen, van minder dan twee meter diep, wordt vaker gekozen voor of het een of het ander. Van alle voortuinen is 17% geheel beplant en 9% volledig bestraat, al dan niet voorzien van plantenbakken. De allerkleinste tuinen, of geveltuinen, zijn vaak volledig beplant; er is immers een plantstrook gemaakt door tegels te lichten. Tal van gemeenten, waaronder Amsterdam, moedigen dit aan door het grondwerk gratis te verzetten en een omranding in de stoep aan te brengen. De bewoner hoeft dan alleen nog zelf gekochte planten of zaden in de grond te zetten.

Afbeelding 3.4

Kleine en grote voortuinen (7 meter en 1 meter diep) met uitsluitend beplanting

Voorbeeld doet volgen

Met behulp van een multivariate analyse is bekeken welke kenmerken van de omgeving en de bewoners van invloed zijn op de keuze voor een volledig beplante voortuin dan wel een volledig bestrate voortuin, ten opzichte van de meest voorkomende keuze voor een mengvorm. We kijken ook naar de onderhoudstoestand en vervuiling van de voortuinen; ook die zijn door de inspecteurs in kaart gebracht. De invloeden op inrichting, onderhoud en vervuiling van de tuin staan samengevat in schema 3.1. Dat bevat uitkomsten van multivariate analyses die proberen te verklaren door wie of onder welke omstandigheden voortuinen helemaal bestraat worden of juist helemaal beplant. Verder onderscheid naar bestrating met en zonder plantenbakken is niet gemaakt.

Omgevings- en persoonskenmerken die samenhangen met de inrichting en staat van voor- en achtertuinen, 2006/2007

100% bestrate voortuin (9% van de voortuinen)	100% beplante voortuin (17%)	slecht onderhoud voortuin (7%)	vervuilde voortuin (5%)	groene achtertuin (ca. 25% van de achtertuinen)	groenten of fruit in de tuin (ca. 20%)
overkant bestraat kleine voortuin kleine achtertuin parkeren op eigen terrein	overkant beplant vrijstaand en hoekhuis oudere woningen	beplante voortuin	bestrate voortuin	grotere achtertuin	weinig bestrating grote achtertuin
suburbane gemeenten	sterk stedelijke gemeenten Zuid- en Oost-Nederland ouderen	huurhuis	huurhuis	zeer sterk stedelijke en zeer weinig stedelijke gemeenten Zuid- en Oost-Nederland ouderen	koophuis
werkende vrouw lage opleiding	hoge opleiding	werkende vrouw laag inkomen	Nederlanders niet-westerse afkomst	hoge opleiding	hoge opleiding
korte of juist lange woonduur	natuurbezoekers	recent verhuisden		tuiniert frequent	tuiniert frequent

Bron: BZK (WoON Fysiek en Sociaal 2006); SCP (AVO'07) bewerkingen van tabellen B3.1 en B3.2

Indien op het eigen erf geparkeerd wordt, is de kans groter dat de tuin meteen maar helemaal bestraat wordt. Op eigen erf parkeren gebeurt bij bijna de helft van de eengezinshuizen, uit alle bouwjaren, maar het meest bij woningen uit de jaren negentig en daarna. Woningen zijn toen ook vaak gebouwd met deze vooropgezette bedoeling, soms zelfs met een gemeentelijke verordening om parkeren op het eigen terrein mogelijk te maken door een carport aan te leggen.

De luxere woningtypen, zoals het vrijstaande huis en de hoekwoning, hebben vaker een beplante voortuin. Een kleine achtertuin gaat vaak samen met een bestrate voortuin, mogelijk om daar extra zitgelegenheid te creëren of omdat bestraten voor en achter in één moeite doorging. Een kleine achtertuin wordt namelijk eerder bestraat, zoals we hierna zullen zien.

Uit de analyse blijkt dat het ertoe doet hoe de tuin van de overburen eruitziet. Die tuin is door de inspecteurs bekeken als onderdeel van het straatprofiel en van het uitzicht van de respondent. Vermoedelijk is het beeld van de tuin aan de overkant daarnaast een redelijke benadering van het karakter van tuinen in de buurt van die van de respondent. Bestraten lijkt dan inderdaad besmettelijk: een voortuin wordt veel vaker bestraat als die bij de overbuur ook bestraat is. En omgekeerd: van de aanwezigheid van andere plantentuinen in de straat lijkt een inspirerende werking uit te gaan.

Afbeelding 3.5

Betegelen van de tuin is 'besmettelijk'. Het komt vaker voor waar op het erf geparkeerd wordt (links) en waar de voortuinen klein zijn (rechts)

Het is mogelijk dat de beplante tuinen in de straat een rol spelen in de woningkeuze. Om hier meer inzicht in te krijgen, hebben we vijf makelaars gebeld die in een randstedelijk, suburbaan woningmarktgebied werken. Hun reactie was unaniem: de klant heeft voornamelijk tot uitsluitend oog voor de tuin die hij gaat kopen, met name de bezonning en soms ook het onderhoud: 'Negen van de tien keer, nee, tien van de tien keer reageren ze alleen op het object zelf', aldus een van hen. Als er al naar de tuin van burens wordt gekeken, gaat het om directe burens en extreme situaties, zoals: 'een ontploffing, dat zegt iets

over de levenswijze van de buren'. Daarmee bedoelt deze makelaar veel rommel in de tuin zoals fietsen, motoren en dergelijke. Dat verraadt een weinig opgeruimd huishouden. Een ander noemt als voorbeeld: 'totaal niet aangelegd, onkruid een meter hoog, vuilniszakken, hondenpoep...'. Nu kan de woningkoper de sfeer van tuinen eventueel al meegewogen hebben bij de buurtselectie, dus nog voordat hij of zij de huizen bezichtigde. Niettemin wekt een en ander de indruk dat de sfeer van de tuinen voor velen geen beslispunt is bij de woningkeuze en dat nieuwe bewoners zich na de verhuizing wellicht conformeren aan de norm van de buurt (beplanten of bestraten).

Waar voortuinen schaars zijn, wordt minder bestraat

Bovengemiddelde beplanting zien we in oudere woningen (en wijken), pakweg tot aan de jaren tachtig, waarbij eengezinshuizen uit de jaren zestig nog bijzonder opvallen omdat daar naar verhouding nog minder bestraat wordt. Het omgekeerde doet zich voor in suburbane woonmilieus, waar de kans op een plantentuin kleiner is en die op een bestrate voortuin aanmerkelijk groter. Coolen en Meesters (2012) lieten aan de hand van waardenonderzoek zien dat bewoners in buitenwijken en voorsteden vooral de waarden vrijheid, rust en privacy aan hun tuin toekennen en in veel mindere mate natuurwaarden. Die natuurwaarden dicht men meer toe aan publiek groen. Kennelijk wordt hier vaker geredeneerd dat de tuin een gedomesticeerde rustplaats is in het omringende, publieke groen en laat dit zich ook aflezen uit de inrichting van voortuinen.

Afbeelding 3.6

Geveltuinen in Amsterdam

We zien ook dat mensen die hun voortuin helemaal met stenen belegd hebben, evenveel belang hechten aan groenvoorzieningen in de buurt als mensen met een beplante voortuin. Zij verwachten kennelijk dat groenvoorzieningen door anderen gerealiseerd worden en misschien ook grootschaliger zijn dan wat op het eigen erf mogelijk is. Dat kwam ook naar voren in groepsgesprekken over de woonomgeving die we in 2011 voerden voor het Continu onderzoek burgerperspectieven (cob; Den Ridder et al. 2011). Gevraagd naar het

belang van groen, ondersteunden deelnemers aan vier groepsgesprekken (twee in Amsterdam en twee in Den Bosch) unaniem het belang daarvan met opmerkingen als 'Ik zou niet zonder groen willen wonen'. De spontane toelichtingen betroffen toch vooral het publieke groen in de buurt of de natuur (het cultuurlandschap) buiten de stad.

In zeer sterk stedelijke gemeenten, waar zowel het publieke als het tuingroen schaars is, zijn mensen eerder geneigd om hun tuin te beplanten. Zij hebben die erop uitgekozen; er is immers een veel groter aanbod van appartementen dan van eengezinshuizen. In sterk stedelijk gebied, waar voortuinen ontbreken, worden ook vaker geveltuinen aangelegd. Ook in Oost- en vooral Zuid-Nederland wordt vaker beplant. In Zuid-Nederland zal reliëf in de tuin vermoedelijk meespelen; dat bestraat lastiger. Ook de achtertuinen blijken hier significant minder bestraat te worden (zoals hierna nog aan de orde komt).

Waar de vrouw werkt, is de tuin vaker bestraat

Hoger opgeleiden beplanten vaker en bestraten minder. Ook door gepensioneerden en door mensen die ergens drie of vier jaar wonen (ten opzichte van langer of juist korter) wordt er minder bestraat. Vermoedelijk bestraat men ofwel meteen, ofwel na een jaar of vier, nadat eerst het huis naar de zin is gemaakt. Een buitenshuis werkende vrouw gaat vaker samen met een bestrate voortuin.⁶ Vanouds ligt de verzorgende rol vaak bij vrouwen, ook als het om planten gaat, en de keuze voor werk lijkt zichtbaar ten koste van de beplanting te gaan. Ook het onderhoud van de voortuin van werkende vrouwen is vaker als slecht beoordeeld door de inspecteurs. Ten slotte zien we dat tuinbezitters die regelmatig de natuur intrekken, hun voortuin minder vaak bestraten.

Slecht onderhoud vaker bij beplante voortuinen

In paragraaf 3.1 werd een Groningse medewerker van een woningcorporatie aangehaald die zei meer onderhoudsklachten over beplante tuinen te krijgen dan over bestrate tuinen. Wat was de ervaring van de inspecteurs en hoe hebben zij de verschillende tuinen beoordeeld? Over het algemeen beoordeelden zij de voortuinen als 'goed onderhouden'; dat gold voor ruim twee derde van de tuinen. In een kleine 7% van de voortuinen werd 'algemeen slecht, aanzienlijk slecht of regelmatig slecht' onderhoud gerapporteerd. In het resterende kwart van de gevallen werd 'plaatselijk niet goed' genoteerd. Als we slecht onderhouden tuinen vergelijken met goed onderhouden, dan lijkt de Groninger woningcorporatie gelijk te hebben: beplante voortuinen hebben een grotere kans op slecht onderhoud. In de instructie voor de inspecteurs staat onder de toelichting dat slecht onderhouden beplanting herkenbaar is aan 'afgestorven planten, onkruid, et cetera'. Dergelijke tekenen van slecht onderhoud moeten vanaf de straat 'direct opvallen'. In hoeverre wild of natuurlijk bedoelde tuinen gevaar lopen als slecht onderhouden te worden genoteerd, weten we niet. Net zo min weten we of inspecteurs een bodembedekker hebben kunnen onderscheiden van onkruid en of een expres gespaarde vlinderlokkende brandnetel de onderhoudscore deed kelderen. Voor slecht onderhouden bestrating was de omschrijving: 'loslig-

gende tegels, ontbrekende stenen, verzakkingen, doorgroeiende boomwortels et cetera'. Geen woord over gras of onkruid tussen de stenen.

Slecht onderhoud komt minder voor bij nieuwe woningen; daar zijn de bewoners kennelijk extra zorgzaam voor de tuin. Het komt vaker voor bij bewoners met een laag inkomen, alleenstaanden en gezinnen met kinderen, bij werkende vrouwen, niet-westerse migranten en hun kinderen/nakomelingen, recent verhuisden en mensen met een eigen vakantieverblijf. Bij de laatsten kan er sprake zijn van lange afwezigheid in het tuinseizoen; mogelijk is dit ook het geval bij niet-westerse migranten. Ten slotte gaat slecht onderhoud van de tuin vaak samen met vervuiling (tabel bijlage B3.1).

In de eerdergenoemde focusgroepen voor het COB (Den Ridder et al. 2011) kwam ter sprake dat het goed voor de buurt is als mensen hun tuin of balkon met planten inrichten en onderhouden. Een mooie tuin werd weliswaar toegejuicht ('Je tuin is geen kattenbak, is een uitstraling van de buurt'), maar het ging de deelnemers duidelijk te ver om mensen daartoe te verplichten: 'Verplichten is moeilijk, maar je hoopt dat mensen zelf inzien dat het er leuk uit zou moeten zien', 'Het is een sociale verplichting, maar wel vrijblijvend'. In de discussie van een groep hoger opgeleiden in Amsterdam kwam men ook tot de conclusie dat interessante tuinen niet kunnen worden afgedwongen, maar wel gestimuleerd kunnen worden: 'Deel gratis stekjes uit, daar worden mensen enthousiast van', 'Je kunt een goed voorbeeld geven', 'Je kunt gereedschap in bruikleen geven'.

Over het aanspreken van burens met een slecht onderhouden tuin zeiden deelnemers in Den Bosch dat ze niet geneigd zijn om hun burens aan te spreken op een verwaarloosde of rommelige voortuin. Sommigen hadden de ervaring dat de verhuurder ingrijpt als hiervan sprake is, of dat een Vereniging van Eigenaren regels stelt:

A: De woningbouw doet het zelf hier, bijvoorbeeld als je echt een bush bush hebt in je voortuin. Ik vind het wel goed dat ze dat doen. Ik heb mijn burens nooit zelf hoeven aanspreken.

B: Ik ben het daarmee eens. Laat de woningbouw maar beslissen of het nodig is om iemand aan te spreken.

Ook werd in de groepsgesprekken in beide steden (Amsterdam en Den Bosch) een verband gelegd tussen het niet onderhouden van de tuin en de welstand van de bewoners: 'Ik denk dat het heel erg per wijk verschilt. In rijke wijken heb je dat probleem niet' (Den Bosch); 'De mensen daar hebben geen zin, geen tijd, het zijn de wat sociaal zwakkeren' (Amsterdam). Voor zowel het beplanten als het onderhouden van de voortuin blijkt deze samenhang inderdaad te bestaan.

Vervuiling vaker bij bestrate voortuinen

Terwijl beplante tuinen vaker slecht onderhouden zijn, zijn bestrate tuinen vaker vervuild. In totaal werd maar 5% van de voortuinen als vervuild omschreven door de inspecteurs: 8% van de bestrate tuinen en 4% van de (deels) beplante tuinen. Vervuiling is genoteerd wanneer er zwerfvuil in de tuin lag, oude kranten of verpakkingsmateriaal, vuilniszakken, grofvuil of hopen afbreekbaar tuinafval. Een enkele oude tak, losse bladeren, mos en algen telden niet als vervuiling.

Vervuiling komt meer voor bij huurwoningen, ongeacht de grootte van de tuin of het inkomen van de bewoners. Huurders lijken minder zorg te dragen voor het geheel; misschien is er ook minder sociale controle van omwonenden. In suburbane woonmilieus is de kans op vervuilde tuinen kleiner. Men neigt er tot bestraten, maar het moet wel netjes blijven.

3.3.2 Achtertuinen

Over de inrichting van de eigen achtertuin zijn in 2007 door het SCP enquêtevragen gesteld in een wat andere context dan hiervoor bij de voortuinen. Het AVO informeert naar het gebruik dat Nederlanders maken van de meest uiteenlopende voorzieningen (op gebied van onder meer onderwijs, sociale zekerheid, zorg, kunst en cultuur). In 2007 vroeg het SCP eenmalig ook naar de manier waarop geïnterviewden hun tuin gebruikten en betekenissen die ze eraan toekenden. Alleen mensen met een tuin kregen die vragen, die ontleend waren aan de eerdergenoemde tuinbelevingsonderzoeken door de Smartagent Company, op verzoek van het Productschap Tuinbouw. Hierin is ook gevraagd naar de inrichting van de tuin, zoals de mate waarin deze bestraat is, het gebruik van schuttingen of groene hagen, en inrichtingselementen zoals een gazon, bomen, struiken, groenten en een vijver.

Hoe groter des te groener

We onderscheiden tuinen met relatief weinig bestrating (minder dan een kwart van de oppervlakte tuin), relatief veel (minstens driekwart van de oppervlakte van de tuin) en de tussencategorie die als referentie dient. Daarnaast vertalen we 'groen' in het gebruik van een haag versus een schutting. Door middel van multivariate analyse zien we de invloed van elk van deze kenmerken (bijlage B3.2).

Een grotere tuin betekent in het algemeen een groenere tuin: meer bomen, struiken, gras en hagen, relatief minder bestrating en schuttingen. De relatie tussen tuingrootte en inrichting is vooral sterk als het gaat om de toepassing van bomen, een gazon, een groene erfscheiding en borders met sierplanten. Het zijn alle elementen die ruimte vergen, waarbij de regels rondom bomen het nauwelijks mogelijk maken er een te planten in een kleine tuin (er dient twee meter afstand tot de erfgrans te zijn). Hoe groter de tuin, des te geringer het bestratingsaandeel. Voor schuttingen geldt dat ze het meest worden toegepast in middelgrote tuinen, van 25 m² tot 200 m². In grotere tuinen domineren hagen; in kleinere is vaker helemaal geen erfscheiding: geen schutting en geen haag (in een op de zes tuinen die kleiner zijn dan 25 m²). Mogelijk verkiezen bewoners wat meer uitzicht boven meer privacy.

Tuinen van huurhuizen zijn niet de meest bestrate tuinen; de kans op bestrating is groter in een koophuis van vergelijkbare grootte en met vergelijkbare bewoners. Vermoedelijk wordt de bestrating toch als een investering gezien, die in een huurhuis aan de verhuurder toevalt. Zoals ook bij de voortuinen bleek, is de kans op veel bestrating kleiner in de zeer stedelijke woonmilieus, waar tuinen schaarser zijn. Ook in niet-stedelijke milieus wordt relatief minder bestraat, in de tussenmilieus juist meer. In het westen en noorden van het land wordt naar verhouding meer betegeld in de tuinen.

Groene tuinen vooral bij ouderen en hoger opgeleiden

Net als bij de voortuinen is er een verband tussen groene tuinen en de leeftijd van de bewoners. Groene tuinen komen vaker voor bij oudere bewoners. Hetzelfde patroon zien we bij schuttingen versus hagen: jonge mensen (t/m ca. 40 jaar) hebben vaker een schutting en minder vaak een haag. De aanwezigheid van kinderen heeft geen effect, de opleiding wel: hoger opgeleiden bestraten minder en hebben minder vaak een schutting. Mensen met lichamelijke beperkingen hebben meer bestrating dan mensen zonder. Ook bij de voortuinen kwamen de opleiding en leeftijd als belangrijke groenmakers uit de bus.

Figuur 3.3 laat zien dat groen in de tuin ook in absolute termen toeneemt met het toenemen van de leeftijd, hoewel 70-plussers weer wat meer bestrating toepassen. Dat is ook logisch als de toegankelijkheid van de tuin voor een rolstoel of rollator vergroot moet worden, voor de bewoner zelf of voor bezoek van leeftijdgenoten. In groene tuinen is het tuinwerk vaker (deels) uitbesteed aan een tuinman of tuinhulp. Volgens het TBO'05 kreeg 13% van de mensen met een tuin meer dan eens per jaar assistentie van een tuinman.⁷ Ouderen en mensen met lichamelijke problemen krijgen die assistentie vaker, net als mensen met hogere inkomens.

Groentetuinen vooral bij hoogopgeleide mensen

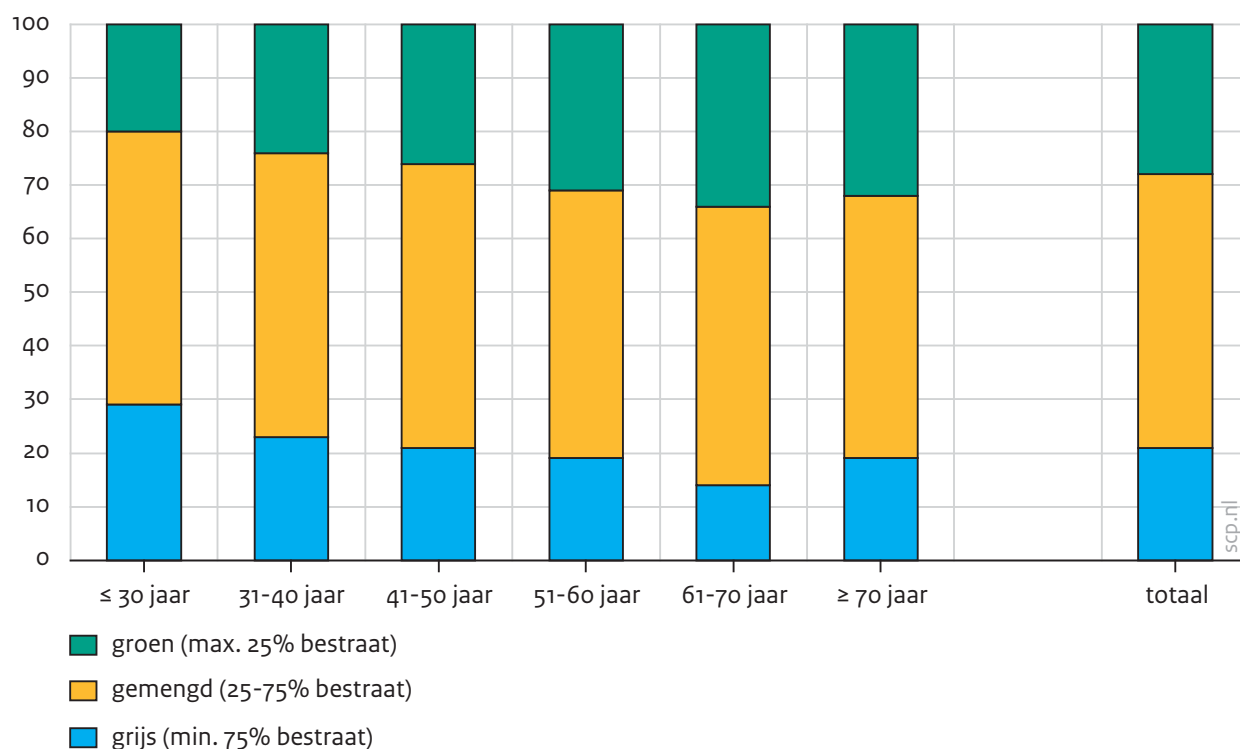
In ongeveer een op de vijf tuinen stond in 2007 groenten of fruit. Een (huis)tuin waarin groenten verbouwd worden, valt binnen het profiel van de groene tuin: groot, weinig bestraat. Hoger opgeleiden hebben vaker groenten in de tuin, maar het gaat hier niet (in het bijzonder) om ouderen. Het zijn mensen die veel tuinieren en het ook altijd zelf doen (zonder hulp van buiten).

Begin jaren tachtig werd het principe van tuinieren op de vierkante meter gelanceerd. De bedenker en auteur van het boek *Square foot gardening* (Bartholomew 1981) had in de jaren tachtig een serie over deze methode op de Amerikaanse televisie. Ook in Nederland vond het principe aftrek, mede dankzij de scholier Jelle Medema, met zijn website over 'de makkelijke moestuin' en een tv-serie voor Villa Achterwerk (in 2011). Tuincentra spelen behendig in op de trend en bieden de vierkantemeterbakken kant en klaar aan.

Groenten kweken is momenteel eerder hip dan een manier om goedkoop te eten, hoewel de groeiende belangstelling wel degelijk samenging met de economische crisisjaren vanaf eind jaren 2000. In 2014 maakte staatssecretaris Klijnsma een opmerking over de mogelijkheid om een karig pensioen aan te vullen met groenten uit eigen tuin. Daarop kwam veel kritiek, omdat ouderen niet afhankelijk zouden moeten zijn van een dergelijke aanvulling, zo werd haar tegengeworpen. Moestuinder Maarten 't Hart benadrukte in zijn televisie-optreden dat om goedkoop te eten een bezoek aan de markt rond sluitingstijd veel lucratiever is. De charme van de moestuin zit meer in zaken als ontspanning, het wroeten, en het telen van verse en onbespoten of cultuureigen groenten. Het is, mede door de opbrengst, wel een voordelige vrijetijdsbesteding.

Figuur 3.3

Huishoudens met een eigen tuin, naar aandeel bestrating in de tuin en leeftijd, 2007 (in procenten)

Bron: SCP/CBS (AVO'07) SCP-bewerking

Resumerend

Van alle Nederlanders in een eengezinshuis met een voortuin had in 2006 9% die voortuin helemaal bestraat en 17% helemaal beplant. De meesten hadden een mengvorm. Vermoedelijk zijn die aandelen verschoven in de richting van meer bestrating, gelet op de betegel-trend die in de tuinbelevingsonderzoeken is vastgesteld. De kenmerken die de kans vergroten dat een voortuin totaal bestraat is, zijn: een kleine voor- en achtertuin, parkeren op eigen terrein, een bestrate voortuin aan de overkant, een suburbaan woonmilieu en (in mindere mate) een werkende vrouw. Opmerkelijk is dat betegelen inderdaad besmettelijk lijkt (of: inspirerend), en dat geldt ook voor het beplanten van de tuin. De keuze voor een beplante voortuin gaat samen met hogere leeftijd en met een hogere opleiding. Hetzelfde geldt voor een groene achtertuin. Het gaat vaker om grote tuinen en vaker wordt ook het tuinonderhoud uitbesteed. Groenten en fruit in de tuin passen ook bij de groene tuin, maar hier hoort een jonger publiek bij, dat het tuinwerk zelf uitvoert.

3.4 Tijd voor tuinieren

In deze paragraaf kijken we naar de frequentie van en tijdsbesteding aan tuinieren. Tuinieren is in het Aanvullend voorzieningengebruikonderzoek uit 2007 (AVO'07) omschreven als: 'planten verzorgen in tuin, volkstuin, terras- of geveltuin in het tuinseizoen, de periode van ongeveer maart tot en met oktober'. 'Regelmatig' hebben we gedefinieerd als

minimaal een keer per week gedurende het tuinseizoen. Van de Nederlanders vanaf twaalf jaar tuinierde ruim een derde regelmatig, van wie 10% (een op de drie) vrijwel dagelijks. Naast de frequentie van tuinieren bezien we de totale, wekelijkse tijdsbesteding eraan. Daarover weten we meer dankzij tijdsbestedingsonderzoek dat het SCP, al vanaf 1975, elke vijf jaar laat uitvoeren. Het onderzoek bestaat uit een vragenlijst en dagboekjes waarin respondenten gedurende een week aangeven hoe zij de tijd besteden.⁸ Voor het jaar 2011 is gekeken naar factoren die samenhangen met de tijdsbesteding aan tuinieren volgens de dagboekjes.⁹ Gemiddeld over het jaar besteedden Nederlanders ongeveer drie kwartier per week aan tuinieren. Maar in werkelijkheid varieert dat natuurlijk sterk per seizoen en per huishouden. Bijna de helft van de Nederlanders zei helemaal niet getuinierd te hebben. De aanwezigheid van een (grote) tuin en vooral een volkstuin is uiteraard van grote invloed op de frequentie van tuinieren. Zijn de determinanten voor veel en lang tuinieren dezelfde als die voor groene voor- en achtertuinen? Schema 3.2 vat ze samen.

Schema 3.2

Tuin- en persoonskenmerken en activiteiten die samenhangen met frequent tuinieren en het besteden van veel tijd aan de tuin

frequente tuiniers tijdens het tuinseizoen (maart t/m oktober), minimaal 1x per week (ca. 35%)	besteedt bovengemiddeld veel tijd aan tuinieren (meer dan 45 minuten per week)
grote (groene) tuin met borders, gazon, groentekas tuin met bloembakken (water geven)	. . volkstuin
ouderen vrouwen geen of kleine kinderen	ouderen vrouwen geen kinderen hoger opgeleiden ^a
klussen rond huis; blokjes om lopen; fietstochtjes	minder verplichtingen als werk, onderwijs, kinderen verzorgen
contact met naaste burens via de tuin	minder tijd aan persoonlijke verzorging minder tijd aan televisiekijken en spelletjes minder tijd aan zelf gezochte mobiliteit (excl. woon-werkverkeer) minder tijd aan vrijwilligerswerk en sociale contacten

- a In het model over de frequentie van tuinieren is de grootte van de tuin opgenomen; bij de tijdsbesteding niet (is daar niet bekend). Dit verklaart de grotere tijdsbesteding van hoger opgeleiden; hun tuinen zijn groter. In geen van beide modellen is het inkomen opgenomen, dus de opleiding is hier ook een benadering van het inkomen.

Bron: SCP (AVO'07; TBO'11 dagboekjes) samengesteld uit tabellen B3.3 en B3.4

Meest frequent tuinieren door senioren ...

Als we kijken naar persoonskenmerken van frequente tuiniers zoals die in het AVO'07 zijn opgenomen,¹⁰ springen senioren eruit als bevolkingsgroep die het meest frequent tuiniert. Mensen onder de 50 jaar tuinieren significant minder, ook als rekening gehouden wordt met het bezit van een tuin, de grootte daarvan en een aantal andere kenmerken. Het vaakst tuinieren de 75-plussers, maar het onderscheid met vijftigers en zestigers is niet statistisch significant. Vrouwen tuinieren, alle andere kenmerken in aanmerking genomen, frequenter dan mannen, en mensen zonder kinderen of met hele kleine kinderen tuinieren vaker dan degenen met grotere kinderen. Die grotere kinderen dwingen de ouders ook tot uithuiziger gedrag, omdat regie moet worden gevoerd over activiteiten van school, sportclubs, speelafspraken, zwemles enzovoort.

... en buurtgebonden mensen

Betrekken we alternatieve vormen van vrijetijdsbesteding in de analyse, dan gaat frequent tuinieren vaak samen met het doen van klussen in en rond het huis, blokjes om lopen in de buurt en fietstochtjes maken. Hier lijkt sprake van een wat meer buurtgebonden vrijetijdspatroon vergeleken met degenen die minder frequent tuinieren. Frequente tuiniers hebben ook significant meer burenccontact.¹¹

De inrichting van de voortuin (§ 3.3.1) lijkt overigens geen invloed te hebben op contacten in de buurt; wel bevordert de aanwezigheid van een voortuin praatjes met de directe buren, vermoedelijk doordat de bewoner bij het binnengaan van de woning goed zichtbaar is. Het tuinpad en de tuin worden veel genoemd als ontmoetingsarena: 60% van de tuinbezitters zegt dat het tuinpad (heel) belangrijk is voor ontmoeting met buren en buurtgenoten.

Afbeelding 3.7

Voortuinen geven aanleiding tot meer contact met de directe buren, maar frequente tuiniers zijn niet sociaal dan anderen

Toch zijn voor die sociale contacten in de buurt vooral persoonlijke kenmerken van bewoners van belang, waarbij gezinnen met kinderen meer contacten onderhouden. Ook woningeigenaren onderhouden gemiddeld genomen meer contact in de buurt. Bij de meeste vormen van sociale omgang in de buurt zien we geen invloed van de grootte of inrichting van de voortuin, zoals groeten van burens en buurtgenoten, koffiedrinken en leuke dingen doen of praatjes maken met buurtgenoten.

Tijd voor tuinieren staat tegenover een mobiele levensstijl

We zien dat ouderen niet alleen frequenter tuinieren, maar ook meer uren besteden aan het tuinieren.¹² Kijken we ook naar andere tijdsbesteding,¹³ dan blijkt er een negatieve samenhang te zijn tussen tijdsbesteding aan tuinieren en meer verplichtende taken zoals werken, onderwijs volgen en huiswerk maken, persoonlijke verzorging en kinderen verzorgen. De tijdsbesteding aan kinderen doet binnen deze reeks het minste af aan de tijd voor tuinieren. Dat is ook begrijpelijk, omdat jonge kinderen weliswaar verzorging nodig hebben, maar de verzorger ook aan huis binden, wat weer gelegenheid voor tuinieren schept. Ook de tijd die aan vervoer (excl. woon-werkverkeer) wordt besteed, hangt negatief samen met tijd voor tuinieren. Het woon-werkverkeer hebben we hier buiten beschouwing gelaten omdat we het, anders dan andere vormen van mobiliteit, meer als noodzakelijk, werkgerelateerd kwaad zien, dan als uiting van een mobiele leefstijl. Die mobiele leefstijl vormt in de wekelijkse tijdsbesteding een tegenhanger van tuinieren. Nu kan men tegenwerpen dat mensen die veel onderweg zijn het gewoon druk hebben, maar dat gaat maar zeer ten dele op. Voor andere tijdrovende activiteiten, waaronder sporten, lezen, cultuurbeoefening, wandelen en luieren, is er geen onderscheid tussen mensen die meer of minder tuinieren. De eerder door Bakker (2011) aangehaalde tegenstelling tussen waardering voor de intrinsieke waarde van de grond enerzijds en mobiliteit anderzijds (§ 2.1), is herkenbaar in het wekelijkse activiteitenpatroon van individuen.

Tuinieren gaat samen met andere vormen van sport en bewegen

Wie veel uren werkend in de tuin besteedt, besteedt – gemiddeld genomen – minder tijd aan vrijwilligerswerk en sociale contacten, maar vooral ook minder aan televisiekijken, spelletjes doen, uitgaan en muziek luisteren. Vooral op tv-kijken bezuinigt de tuinier. Veel tijd in de tuin besteden lijkt dus samen te gaan met een wat solistische, maar wel gezonde levensstijl, omdat het wel in mindering komt op binnenactiviteiten zoals televisiekijken, maar niet op sport, wandelen en fietsen.

Weliswaar neemt de tijdsbesteding aan tuinieren sterk toe met de leeftijd (figuur 1.1), maar dat gaat niet ten koste van andere gezonde (buiten)activiteiten, in het bijzonder sporten, wandelen, fietsen en de hond uitlaten.

Een internationale vergelijking van tijdsbesteding aan tuinieren toont Nederland als middenmoter binnen Europa, iets hoger nog dan het Verenigd Koninkrijk. Maar in dit onderzoek is tuinieren samengevoegd met dieren verzorgen en de hond uitlaten. En daaraan besteedt de gemiddelde Nederlander zeker zoveel tijd als aan zijn tuin.

Resumerend

Frequente tuiniers zijn vermoedelijk tuiniers die er plezier in hebben. Immers, mensen die een grote tuin hebben waar veel werk aan is, kunnen zich niet zelden ook tuinhulp veroorloven. Wie zelf veel in de tuin doet, beleeft daar vermoedelijk wel plezier aan. Tuincorvee zoals bladeren vegen en tuinmeubilair schoonmaken blijkt een zeer bescheiden aandeel van aan de tuin bestede tijd uit te maken. Veel tuinieren zien we in grote, vooral groene tuinen en, meer nog, bij mensen met een volkstuin. Ook aan tuinen met bloembakken wordt naar verhouding veel tijd besteed.

Wat persoonskenmerken betreft, is er overeenkomst met de bezitters van groene tuinen: het zijn vaak ouderen die frequent en veel tuinieren, inclusief 75-plussers. De opleiding is minder relevant voor het frequent tuinieren dan voor de keuze voor een groene tuin. Veel tuinieren heeft te maken met minder verplichtingen op het gebied van werk en gezin, maar ook met keuzes voor meer buurtgebonden vrijetijdsbesteding, minder mobiliteit en veel minder televisiekijken. Tuinieren is niet per se exclusieve gymnastiek voor ouderen die niet sporten, want veel tuinieren gaat niet ten koste van sporten, wandelen en fietsen. Frequente tuiniers hebben wel meer contact met naaste burens, via het tuinpad, maar zijn verder niet socialer dan anderen; ze besteden minder tijd aan vrijwilligerswerk en sociale contacten.

3.5 Trends in aantallen tuiniers en plantenkwekers, 1975-2011

Aantallen tuiniers niet gedaald

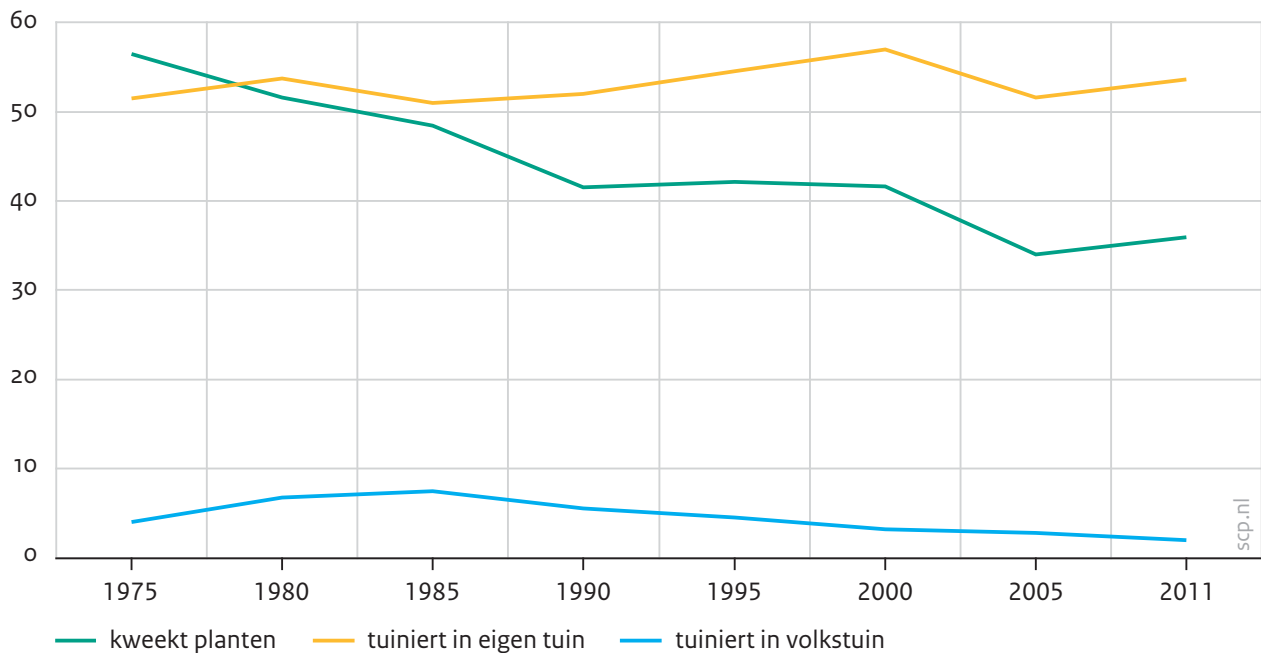
Voordat we in hoofdstuk 4 nader ingaan op drijfveren van tuiniers, kijken we naar trends in aantallen tuiniers sinds 1975. De vragenlijsten bij het Tijdsbestedingsonderzoek over tuinieren zijn sinds 1975 ongewijzigd gebleven, zodat een trend geschetst kan worden. De aantallen respondenten die zeggen wel eens te tuinieren zijn vrij constant gebleven (figuur 3.4), het gaat om ruim de helft van de mensen van 18 jaar en ouder. Maar dit zegt nog niet zoveel over de frequentie en de intentie: zijn hier liefhebbers aan het werk of mensen die af en toe tuincorvee doen? Deze trend geeft het aantal tuinbezitters weer, niet zozeer het plezier dat men aan tuinieren beleeft.

Aantal plantenkwekers gedaald sinds 1975

Bij de mensen die zeggen zelf planten te kweken heeft zich wel een daling voorgedaan. In 1975 zei bijna 60% van de volwassenen planten te kweken (figuur 3.4). Dit hoge aandeel lijkt erop te wijzen dat de Floralia-offensieven die in hoofdstuk 2 genoemd werden, effect gesorteerd hebben, ook al omdat het kweken vooral door vrouwen werd en wordt gebedzigt (zo'n 80% van de kamerplantenkwekers en 70% van de tuinplantenkwekers). Een nette huisvrouw verzorgde haar kamerplanten en tuinplanten, kweekte stekjes en ruilde die met burens. Tuinieren in de tuin, en vooral in de volkstuin, gebeurde sinds 1975 wel in geleidelijk toenemende mate vaker door vrouwen. Was in 1975 minder dan de helft van deze tuiniers een vrouw, dertig jaar later was het meer dan de helft (Kullberg 2007).

Figuur 3.4

Aandeel respondenten dat zegt wel eens te tuinieren in de eigen tuin, in de volkstuin of planten te kweken, personen van 18 jaar en ouder, 1975-2011

Bron: SCP (TBO'75-'11 vragenlijsten)

Sindsdien is het verzorgen van planten gestaag afgenomen. Het planten kweken nam af, totdat in 2011 ongeveer een derde van de bevolking overbleef. De daling zette in ruim voordat de verhardingstrend in de jaren negentig om zich heen greep en heeft te maken met de welvaart en het verruimde aanbod van opgepotte planten in tuincentra, dicht bij de woonwijken. Zo citeert Bakker (2011: 25-26) een eigenaresse van een tuincentrum tussen Delft en Rijswijk, die terugblijkt op ontwikkelingen in het bedrijf in zaden dat haar schoonvader in de jaren dertig begonnen was. Ze vertelt hoe in de jaren zestig het winkeltje bij de kwekerij veranderde in een zelfbedieningskas en hoe het na deze wending in de jaren zeventig in de versnelling ging:

'Er kwamen steeds meer luxeproducten', zegt Lida. 'Je verkocht in die tijd niet alleen een plant, maar het moest opeens een gróte plant zijn. Voor mensen is de tuin een bloeiende kamer geworden. Men zet er planten als decoratie neer, liefst met een sierpot eromheen. Dat was daarvóór helemaal niet aan de orde.' Ze vertelt dat ze onlangs een grote conifeer verkocht heeft, 'helemaal in vorm gesnoeid, prijs 675 euro. Dat planten ook uit zichzelf groeien lijkt niemand meer te weten.'

In 2011 lijkt zich een kleine opleving in het planten kweken voor te doen ten opzichte van 2005. Mogelijk spelen de economische crisis en interesse in groentetuinen, ook in de stad, daarin een rol.

Dalende trend tuinieren in volkstuincomplexen

Over volkstuinten hebben we geen gegevens op huishoudensniveau, alleen gegevens over aantallen complexen en hectaren. Het volkstuinieren is in de loop van de jaren zeventig

eerst toegenomen, mogelijk als gevolg van de gegroeide populariteit van biologisch geteeld voedsel. In de jaren negentig nam het niettemin weer af, vermoedelijk door het opheffen van volkstuinten in die jaren; zo heeft de ns de vele spoortuintjes afgestoten, om het spoor beter te beveiligen tegen persoonlijke ongelukken.

Er zijn volgens het CBS momenteel ongeveer 240.000 volkstuinten in Nederland op circa 1000 complexen en parken, gemiddeld dus ongeveer 240 tuinen per complex. De complexgrootte varieert sterk. In 1996 ging het nog om in totaal ruim 4000 hectare, in 2010 was dit, na een geleidelijke afname, 3760 hectare. Ruim de helft van de volkstuintenpercelen ligt in Noord- en Zuid-Holland, de meest verstedelijkte provincies. De afname van het areaal was het sterkst in Gelderland, Overijssel en Zuid-Holland. 600 hectare kreeg een andere bestemming, maar daar kwam 400 hectare aan nieuwe tuingrond voor terug.¹⁴ In hoofdstuk 4 komen we terug op volkstuinten en buurttuinen. Die laatste zijn de laatste jaren juist talrijker geworden. De volkstuinten die het meest kwetsbaar zijn voor opheffing zijn de kleinere tuinen zonder verblijfsmogelijkheid en tuinen die niet in een belangenvereniging georganiseerd zijn.¹⁵ Zodoende kan een beperkte inkrimping van het areaal ertoe leiden dat relatief veel tuiniers van hun tuin af moeten.

Afbeelding 3.8

Volkstuinten met veel bestrating versus de groene idylle. Al deze tuinen hebben een verblijfhuisje en liggen op hetzelfde complex in recreatiegebied De Delftse Hout

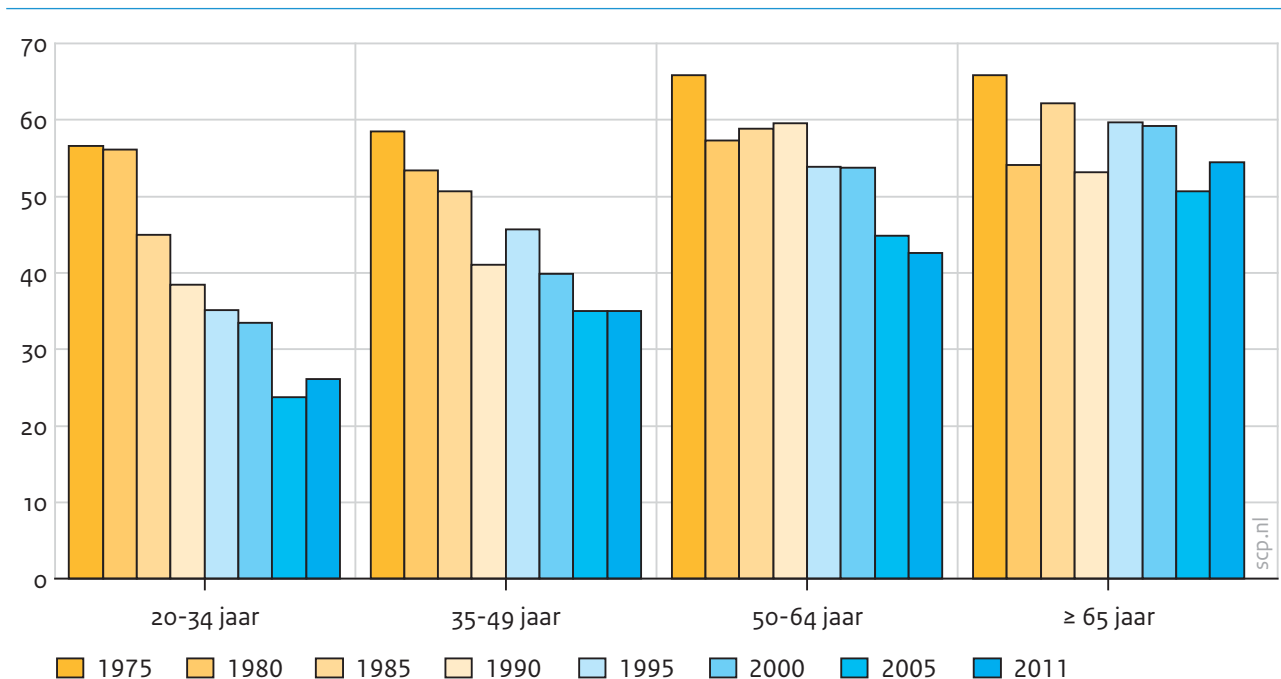

De groene tuin; een uitstervend fenomeen?

We kijken hier op een andere manier naar een trend in het tuinieren. Zoals we zagen, is de frequentie van tuinieren, de tijdsbesteding eraan en het groene gehalte van de tuinen onder ouderen groter dan onder jongere tuinbezitters. Je zou kunnen zeggen: grijs kiest voor groen en vice versa. Daarbij kunnen effecten van de leeftijd, de generatie (het geboortecohort) of de tijdgeest van invloed zijn: tuinieren ouderen meer omdat ze dat in hun jonge jaren zo gewend zijn geweest en eraan vasthouden, of nemen de interesse en de tijd ervoor toe met het klimmen der jaren? Nu beschikken gepensioneerden weliswaar over meer tijd, maar dat bleek bij lange na niet de enige verklaring voor hun tijdsbesteding. We kunnen de vraag ook anders stellen: in hoeverre is tuinieren een uitstervende liefhebberij? Figuur 3.5 laat zien dat er meer aan de hand is dan het toenemen van de tijd voor en zin in tuinieren met het ouder worden. Dat laatste is zeker het geval, omdat in elke editie van het Tijdsbestedingsonderzoek het aandeel kwekers tot het vijftigste levensjaar toenam. Maar vooral in de jongere leeftijdscategorieën zien we een vrij gestage afname van het aandeel kwekers over de jaren.

Figuur 3.5

Het aandeel mensen dat planten kweekt, naar leeftijd, 1975-2011 (in procenten)

Bron: SCP (TBO'75-'11 vragenlijsten)

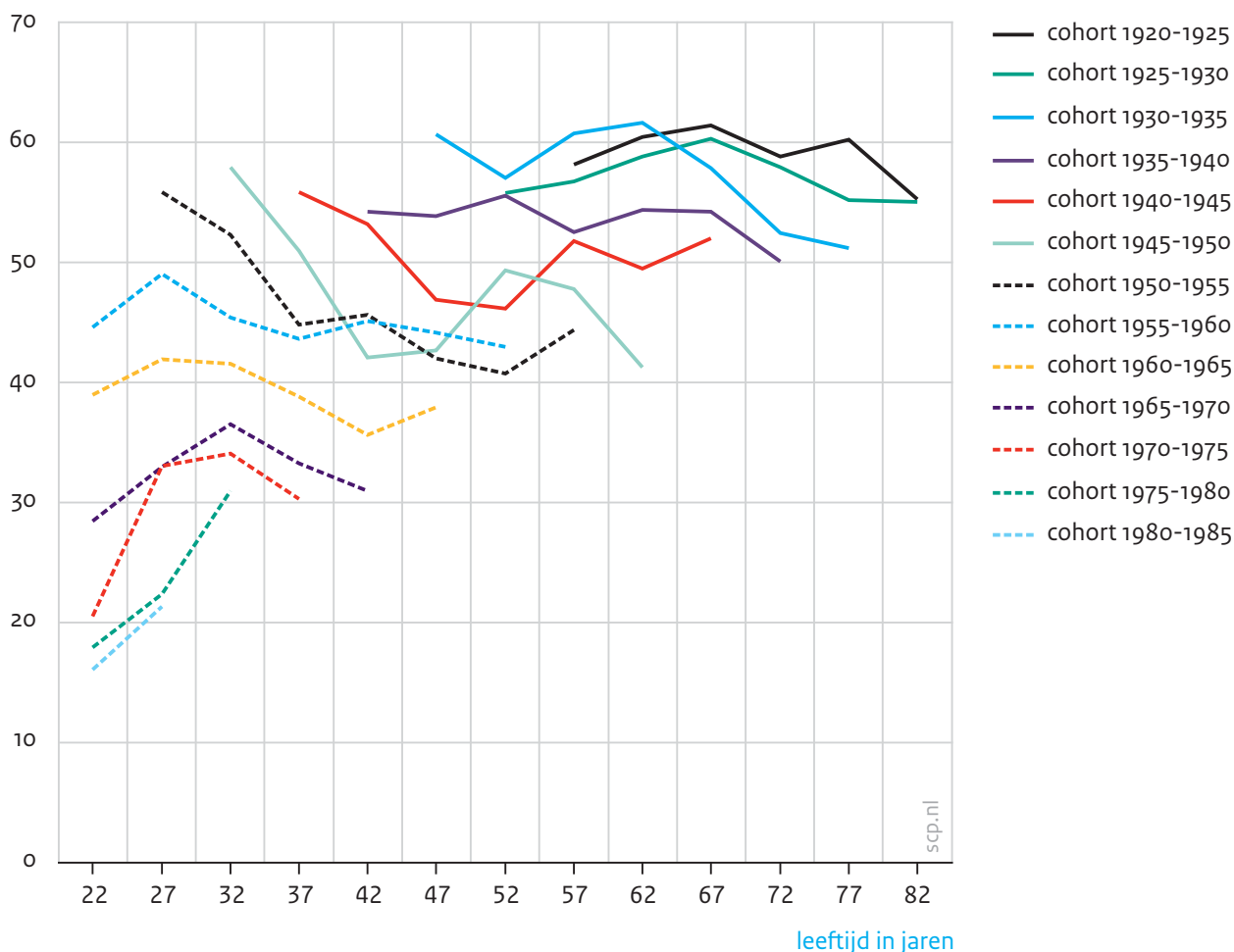
Het jaar 2011 laat een uitzondering zien, vooral in de jongste (en de oudste) leeftijdsgroep. Misschien zien we hier een Jelle Medema-effect, maar evengoed is een toevallige fluctuatie mogelijk. De trend is ontegenzeggelijk neerwaarts. Onder ouderen is het verloop over de jaren niettemin vlakker.

Dat wijst op een cohorteffect, zoals figuur 3.6 laat zien. Hier is een reeks geboortecohorten gereconstrueerd die door de jaren heen gevolgd worden in hun plantenkweekgedrag.

Ze worden niet echt gevolgd, aangezien voor elk van de onderzoeken weer een andere steekproef getrokken werd, maar we doen alsof we ze volgen, door de bijpassende leeftijdsgroep over de jaren te volgen. De weergegeven leeftijd is het gemiddelde binnen de klasse van het geboortecohort. De lijntjes representeren dus stukjes levensloop van de geboortecohorten, die overigens niet langer zijn dan 35 jaar, het tijdsverloop tussen de eerste en laatste editie van het Tijdsbestedingsonderzoek.

Figuur 3.6

Het aandeel plantenkwekers naar leeftijd en geboortecohort,^a 1910-1985

a De cohorten betreffen telkens vijf opeenvolgende geboortejaren die door de tijd gevolgd worden. Het zijn niet steeds dezelfde respondenten die gevolgd worden, maar mensen die in de verschillende tijdsbestedingsonderzoeken tot steeds hetzelfde geboortecohort behoren. De percentages zijn als voortschrijdende gemiddelden weergegeven.

Bron: SCP (TBO'75-'11 vragenlijsten)

Figuur 3.6 wekt de indruk dat zowel leeftijds- als cohorteffecten een rol spelen. De afname van het kweken over de tijd wordt niet alleen veroorzaakt door de tijdgeest en de opkomst van het instanttuinieren met aangekochte planten of harde materialen, maar ook doordat oude kwekers overlijden en plaatsmaken voor jongere geboortecohorten, die minder vertrouwd zijn met zelf kweken. Zo zien we in de figuur dat bij de oudere, vooroorlogse cohorten

ten het aandeel kwekers op 30-jarige leeftijd met 50% tot 60% al hoog is, wat zo blijft tot ze tegen de 80 jaar lopen. Bij de naoorlogse cohorten begint een rappe daling van het aandeel plantenkwekers. Kijken we bijvoorbeeld naar de leeftijd van 37 jaar, dan is het aandeel kwekers binnen de generatie 1970-1975 bijna gehalveerd ten opzichte van de generatie 1940-1945. Op jongere leeftijd zijn de contrasten nog groter. Wel zien we bij verschillende jonge cohorten nog een zeer snelle stijging van het aandeel kwekers als ze begin 20 jaar zijn. Dit geeft aan dat de interesse kennelijk nog gewekt kan worden en daarna misschien ook wel kan standhouden. In hoofdstuk 4 gaan we dieper in op drijfveren van tuiniers en op de vraag welke zaken daarop van invloed zijn, zoals de commercie en de media, maar ook de invloed van naasten en van de buurt.

3.6 Samenvattend

In dit hoofdstuk beschreven we een aantal kenmerken van Nederlandse tuinen en tuiniers en voerden we een eerste verkenning uit naar verklaringen voor groene of juist grijze tuinen en voor de hoeveelheid tijd die mensen aan hun tuin besteden. Ongeveer 70% van de Nederlandse huizen is een eengezinshuis met een tuin erbij. De bewoners moeten dan wel iets met hun tuin doen, ook als hun interesse er niet naar uitgaat. Ruim de helft van de Nederlanders zegt te tuinieren in de eigen tuin, wat betekent dat er ook mensen moeten zijn die niet in hun eigen tuin werken en dat overlaten aan bijvoorbeeld hun partner, of aan een tuinman of andere hulp. Het laatste komt vooral voor als mensen een grote, groene tuin hebben en niet onbemiddeld zijn.

De meeste tuinen zijn gedeeltelijk beplant. Voor de achtertuin is het logisch dat een deel van de tuin bestraat is als zithoek, of om fietsen en vuilcontainers te stallen. De meeste achtertuinen zijn dan ook voor minimaal een kwart van de oppervlakte bestraat, oplopend tot helemaal bestraat. Ongeveer een kwart van de tuinen is juist vrij groen. De belangrijkste voorspeller van een groene tuin is zijn omvang: hoe groter, des te groener. Ook voortuinen zijn in de meeste gevallen meer bestraat dan nodig is om het huis te bereiken of de ramen te lappen. Slechts 17% had de voortuin in 2006 helemaal beplant. Vermoedelijk is dat aandeel nadien gedaald, want de bestratingstrend zette door tussen 2002 en 2011 (Linszen 2011).

Oudere tuinbezitters zijn belangrijke voorspellers voor een groene tuin, net als hoogopgeleide bewoners. De beschikking over tijd is niet de enige factor, want uitkeringsgerechtigden hebben juist vaker de tuin bestraat. Wel zien we dat een werkende vrouw ten koste gaat van groen in de tuin, net als de zorg voor wat grotere kinderen. Een wat ander beeld bestaat in groene tuinen waarin ook groenten of fruit te vinden zijn. Hierbij past een hoogopgeleid, maar ookeen jong publiek. Verder komen de meest versteende tuinen het vaakst voor in suburbane woonmilieus, waar tuinen algemeen zijn en dus niet een heel bijzondere rol hebben gespeeld in de woningkeuze, zoals wel het geval is in centrumstedelijke woonmilieus, waar de grond duur betaald wordt. Ten opzichte van landelijke milieus zijn deze gebieden ook minder onderhevig aan een groene traditie. Ook het parkeren op het eigen

erf, vanaf de jaren negentig steeds gangbaarder geworden, lijkt bewoners aan te moedigen om dan maar de hele tuin te bestraten.

In de voortuinen konden we de samenhang met het tuinbeeld bij de overburen bekijken. Daarbij bleek het karakter van die tuin de belangrijkste voorspeller voor het uiterlijk van de eigen tuin. Het lijkt erop dat tegeltuinen, maar ook groene voortuinen besmettelijk zijn en letterlijk gespiegeld worden.

De persoonskenmerken van mensen die frequent tuinieren en daar veel uren aan besteden, lijken sterk op die van de groene tuiniers. Een groene tuin kost ook veel tijd, net als een volkstuin. Veel tuinieren is gerelateerd aan minder verplichtingen op het gebied van werk en gezin, maar ook aan keuzes voor meer buurtgebonden vrijetijdsbesteding, minder mobiliteit en minder televisiekijken. Tijd voor tuinieren gaat verrassend genoeg niet ten koste van tijd voor sport en bewegen; tuinieren blijkt zodoende niet de seniore variant van het sporten te zijn. Mensen die veel tijd aan hun tuin besteden, blijken niet socialer te zijn dan anderen; wel hebben ze meer contact met hun naaste buren, via het tuinpad.

Sinds 1975 is het aandeel Nederlanders dat zegt in de eigen tuin te tuinieren constant blijven schommelen rond de helft van de volwassenen. Het aantal mensen dat in de eigen volkstuin werkt daalde geleidelijk, vermoedelijk door de afname van het aantal tuinen zonder verblijfs optie. Zelf planten kweken nam sterk af sinds 1975. Planten worden kant en klaar aangeboden in tuincentra en het zijn vooral de oudere generaties die zelf nog kweken. Onder de naoorlogse generaties nam die activiteit rap af, maar onder de jongste cohorten leek die daling in 2011 te stagneren.

Noten

- 1 André Doffer, senior consultant Retail en Leisure bij SAMR (SmartAgent MarketResponse); telefoongesprek 20 januari 2016.
- 2 Telefooninterview Nico Rietdijk, 23 november 2015.
- 3 Analyse WoON'12.
- 4 In 2009 is dezelfde exercitie gedaan, maar alleen in de G31, zodat de resultaten niet kunnen worden opgehoogd tot een landelijk beeld. Wel keken we of in 2009 en bij een beperking tot de G31 dezelfde mechanismen herkenbaar zijn. Dat was in grote lijnen het geval.
- 5 Dit blijkt uit analyse van WoON Fysiek en Sociaal 2006 en WoON'12.
- 6 In de analyse is gecorrigeerd voor overige kenmerken, waaronder de stedelijkheid van de omgeving.
- 7 In de editie van 2011 is deze vraag niet gesteld.
- 8 Een complicatie bij dat onderzoek is dat tot 2011 de dagboekjes ingevuld dienden te worden in een week in oktober. Hoewel oktober een maand is waarin tuinliefhebbers wel tuinklussen te doen hebben, is het uitvoeren daarvan afhankelijk van het weer. In de editie van 2011 is, zoals dat ook internationaal in tijdsbestedingsonderzoek de standaard is, gespreid over het jaar gevraagd de dagboekjes in te vullen, waardoor verschillen over de jaren en seizoenen beter worden uitgemiddeld.
- 9 Dit gebeurt in regressieanalyses waarvan de resultaten in bijlage B3.4 staan. Ze zijn uitgevoerd op het dagboekonderdeel van TBO'11. In de model 1 zijn persoons- en omgevingskenmerken opgenomen. In model 2 zijn daaraan verschillende alternatieve vormen van tijdsbesteding toegevoegd.
- 10 Dit gebeurt in multivariate nominale regressieanalyses waarvan de resultaten in bijlage B3.3 staan. Ze zijn uitgevoerd op het Avo'07, waarin eenmalig informatie over de inrichting en betekenis van tuinen was opgenomen. In de modellen zijn persoonskenmerken opgenomen en kenmerken van de tuin en de woonomgeving. In model 3 is bovendien gekeken naar andere vormen van vrijetijdsbesteding, terwijl

model 4 ook contacten met familie, vrienden en buren bevat, naast alle kenmerken uit de eerdere analyses.

- 11 Bijlage B3.1, model 4.
- 12 Bijlage B3.3, eerste model.
- 13 Bijlage B3.3, tweede model.
- 14 Vrom.nl; dossier volkstuinten, geraadpleegd op 1 mei 2010; CBS, geraadpleegd op 8 februari 2016.
- 15 Interview met Herman Vroklage, sinds 1992 woordvoerder van de belangenvereniging voor volkstuintuinders AVVN, 6 mei 2010.

4 Tuinieren als vrijetijdsbesteding en expressie van de levensstijl

In hoofdstuk 3 hebben we gekeken naar verschillende ruimtelijke en sociaal-culturele samenhangen met (groen) tuinieren, in dit hoofdstuk gaan we dieper in op de drijfveren van tuiniers. Het accent ligt hier op de verschillende redenen waarom mensen graag tuinieren en de vormende krachten die op die liefhebberij van invloed zijn, zoals media en commercie, buurtbewoners en vorming thuis. Velen kunnen tuinieren in de eigen tuin, maar we hebben ook aandacht voor volks- en buurttuinen; daar kunnen naast het tuinieren ook de sociale banden een motief zijn. We hebben het dan over de civil society rondom tuinieren. Paragraaf 4.1 gaat in op de betekenis die tuinbezitters aan hun tuin hechten en bespreekt een categorisering van tuinen en tuiniers zoals die in de tuinbelevingsonderzoeken is uitgevoerd. De basis van die typologie zijn de drijfveren van tuiniers. In paragraaf 4.2 bespreken we verschillende invloeden op tuinbezitters, zoals commercie, media en de woonomgeving. Daarna zoomen we in paragraaf 4.3 in op tuiniers met groene vingers (het groenetuintype) en gaan na wat voor hen belangrijke socialisatiemechanismen lijken te zijn. De familie treedt daar op de voorgrond. Paragraaf 4.4, ten slotte, behandelt de vraag op welke manieren planten, tuinen en tuincomplexen een sociale rol vervullen.

4.1 Betekenissen van de tuin en tuintypen

Waar in hoofdstuk 3 vooral onderscheid gemaakt werd tussen groene en grijze tuinen, gaan we hier dieper in op betekenissen van de tuin voor de bezitter en hoe die samenhangen met drijfveren van de tuiniers.

Tuinbetekenissen

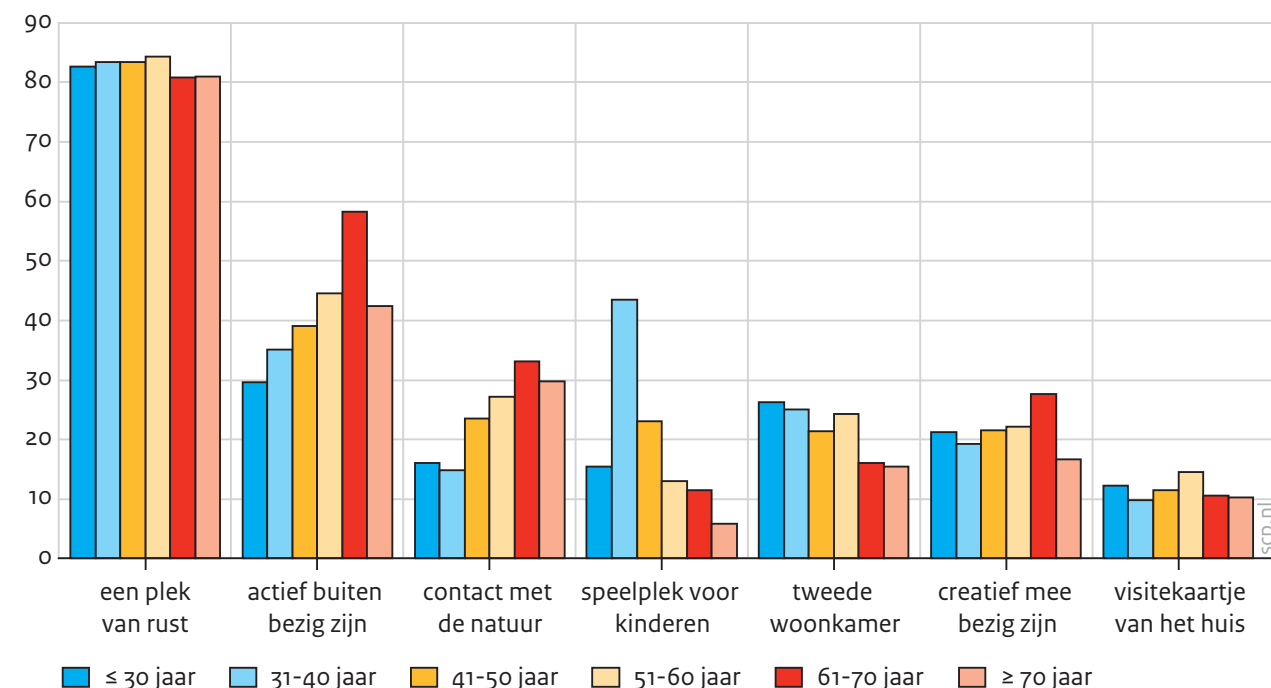
Hiervoor zagen we dat ouderen en hoger opgeleiden meer neigen tot de aanleg van groene voor- en achtertuinen. Maar de betekenis die verschillende groepen aan hun tuin toekennen, lijkt toch veel overeenkomst te vertonen. We illustreren dat aan de hand van cijfers. Figuur 4.1 laat op basis van het AVO'07 zien dat mensen, ongeacht hun leeftijd, hun tuin vooral zien als 'een plek van rust'. Dat geldt voor mensen met verschillende opleidingen, mannen en vrouwen, en mensen met verschillende culturele achtergronden. Zo'n plek van rust kan op verschillende manieren worden vormgegeven; ook kan zij samengaan met momenten van hard en hartstochtelijk werken in de tuin. Het fysiek van de rustplek kan een paradijselijke groene oase zijn waar men zen kan zitten, maar evengoed een stenen plaats met comfortabele loungeset.

Opvallend is dat jongere ouderen (61-70 jaar) de tuin veel vaker zien als een plek om actief buiten te zijn. Die betekenis neemt toe met de leeftijd, net als contact met de natuur. Ook hoger opgeleiden zeggen iets vaker dat ze de tuin gebruiken om in contact met de natuur te zijn. De tuin als tweede woonkamer wordt wat vaker door jongere mensen genoemd. De tuin als speelplek voor kinderen komt verreweg het meest voor bij jonge gezinnen en neemt (niet verrassend) na het veertigste levensjaar weer rap af.

Figuur 4.1

Betekenis die men aan de eigen tuin geeft, naar leeftijd (in procenten van tuinbezitters)

Bron: SCP (AVO'07)

Tuintypologieën

In hoofdstuk 3 stond de vraag centraal hoe particuliere tuinen eruitzien en welke sociale en ruimtelijke factoren daarop van invloed zijn. Er werd een grof inrichtingscriterium gebruikt, dat vooral onderscheid maakt tussen groene tuinen (veel beplanting) en grijze tuinen (veel verharding). We gingen echter voorbij aan het gegeven dat ook groene tuinen onderling sterk verschillen in sfeer en uitstraling; door middel van de gebruikte smaakcodes zenden zij signalen over de bewoners uit. Tuinen kunnen niet alleen gecategoriseerd worden naar de mate van verharding, maar naar veel meer kenmerken, en dat gebeurt ook. Vooral commercieel opererende onderzoekers hebben hiertoe pogingen gedaan; zij wilden hiermee doelgroepen binnen de tuiniers kunnen onderscheiden, om die vervolgens op hun wenken te bedienen. De tuintypologieën betreffen evenzeer de tuiniers als de tuinen.

In Engeland voorziet het Mintel-onderzoek hierin, onderzoek dat niet eenvoudig via bibliotheken is in te zien en waarvan de aanschafkosten meer dan duizend pond bedragen.

Uit de samenvatting ter promotie van de *Gardening review 2007*, wordt niettemin duidelijk dat zich in Engeland een scherpe scheiding aftekent tussen welgestelde, enthousiaste

tuiniers, vaak ouderen, die veel tijd aan hun tuinen spenderen en de jongere tuiniers met drukke banen en gezinnen, die de tuin als extra kamer gebruiken waarin sociaal contact plaats heeft, maar waarin weinig getuinierd wordt. Die robuuste tweedeling sluit goed aan bij onze bevinding in hoofdstuk 3.

In Nederland liet het Productschap Tuinbouw in drie verschillende jaren onderzoek doen naar tuinbeleving door SmartAgent Company (Linssen 2011; Linssen en Hamstra 2002; Linssen en Vermeire 2008). De edities zijn onderling vergelijkbaar, zodat trends onderkend kunnen worden. Overigens is de steekproefpopulatie wel Nederlandstalig en de ouderen doen niet mee, vanuit de veronderstelling dat hun smaak al eerder gevormd is en omdat zij niet zo trendgevoelig zijn.

De typologie van tuiniers is op inductieve wijze geconstrueerd aan de hand van een groot aantal stellingen over de beleving van de tuin, het gebruik ervan en meer algemene waarden in het leven. De ruimte waarbinnen de typen worden beschreven, beweegt zich langs een horizontale as die de sociologische dimensie verbeeldt en zich beweegt van individu-georiënteerd naar groepgeoriënteerd, ofwel van manifesteren of onderscheiden naar aanpassen en rekening houden met anderen of de buurt.

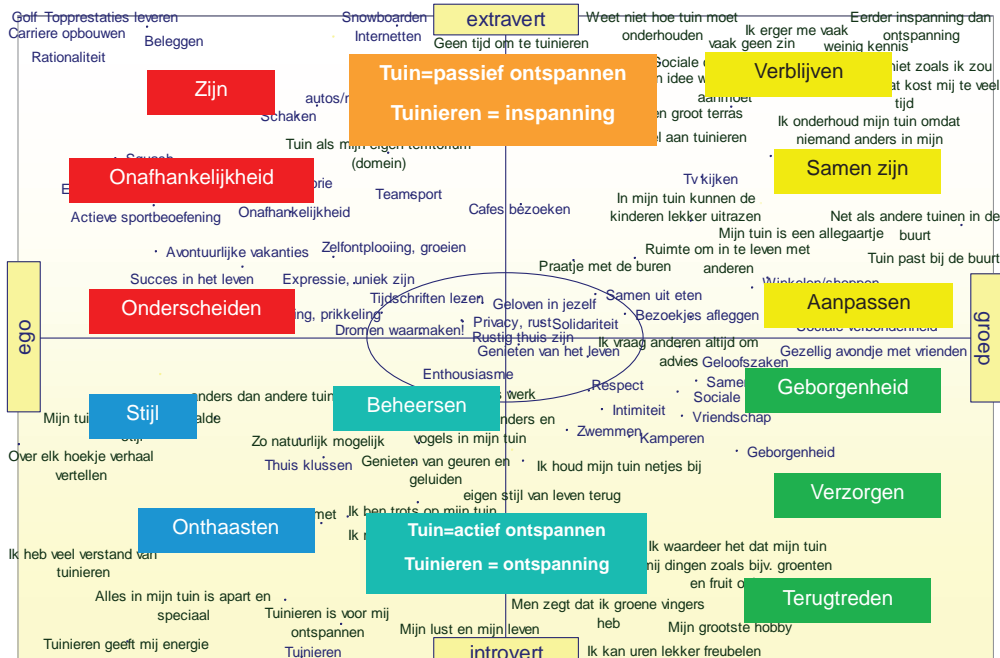
De verticale as beschrijft een psychologische dimensie, die zich beweegt van introvert naar extravert en, vertaald naar het tuinieren, van actief ontspannen waarbij tuinieren als ontspanning wordt gedefinieerd, naar passief ontspannen, waarbij tuinieren werk is. Deze tweedeling voert overigens terug tot de tweespalt onder de moderne stedenbouwers en hun voor de burger ingevulde ideeën over het plezier dat zij aan tuinieren beleven: tuin-stadbewoners werden geacht met plezier te tuinieren, bewoners van de modernistische appartementen juist niet; zij kregen geen eigen tuin, maar publiek groen om in te ontspannen.

In deze langs twee assen ingedeelde ruimte worden zes tuinsegmenten onderscheiden, die met een kleur zijn aangeduid. De typen beschrijven zowel de tuinen als de tuiniers en de typologie is zo gemaakt dat ze maximaal onderscheid creëert tussen groepen. In werkelijkheid zal binnen elk van de groepen een deel van de respondenten zich dichtbij het midden van de figuur bevinden en dus maar gradueel verschillen van de andere typen. In die zin moet de kwantificering van de groepen met enige voorzichtigheid worden bekeken. Door de jaren heen bleef de omvang van de segmenten in grote lijnen hetzelfde.

Afbeelding 4.1a en b

De Waardenplattegrond Tuinbeleving van SmartAgent Company uit 2002. Hoofdtypen zijn het rode, het gele, het blauwe en het groene type. De typologie is gebaseerd op tuinrichting, tuinvoorkeuren, statements over tuinieren, over andere vrijetijdsbesteding en over waarden in het leven van geënqueteerde respondenten met een tuin

Waardenplattegrond tuinbeleving (2002)

In 2009 presenteerde de Stichting Tuinpromotie Nederland – een samenwerkingsverband van onder meer tuincentra, hoveniers en het toen nog bestaande Productschap Tuinbouw – voor het blauwe tuintype de ‘Cape Town Garden’: ‘De tuin bevat krachtige, natuurlijke materialen die zorgen voor een warme, Afrikaanse uitstraling. Het kleurgebruik in de Cape Town Garden is warm; donkere natuurinten met een paar felle accenten.’ (Kullberg 2011 b, p. 104)

Tuintype A, B, C en D

Binnen de segmentering zijn het blauwe, het groene en het blauwgroene type de echte tuinliefhebbers, die zich graag uitleven in de tuin. Samen maken ze ongeveer 60% tot de helft van de tuiniers uit. Groen gaat samen met natuurwaarden, terwijl blauw meer om onderscheiden draait: een andere tuin hebben dan andere mensen. Rood en geel en de tussencategorie staan meer avers tegenover tuinieren. Het rode type is met heel andere dingen bezig dan de tuin, terwijl het gele type de tuin meer als een sociale ruimte benut en zich daarom meer conformeert en de tuin netjes of gezellig maakt.

In voormalig ochtendblad *Spits* heeft (op 23 april 2008) in de rubriek Lifestyle/Wonen een vereenvoudigd testje gestaan met tien meerkeuzevragen (A, B, C of D) die naar de vier hoofdtypen leiden (zie bijlage B4.1). Het testje was ontleend aan de door SmartAgent ontwikkelde typologie. Door de antwoorden eenvoudig te rubriceren naar aantallen keren A, B, C en D, wordt het type bepaald. Bij de uitkomst van de test werden de volgende bondige omschrijvingen gebruikt.

A *Het rode tuintype*

U hebt weinig binding met de tuin. Ziet de ruimte als een eigen domein, maar tuinieren is geen populair gespreksonderwerp. U hebt dan ook het liefst een eenvoudige tuin, die weinig tot geen onderhoud behoeft. U bent de eigenzinnige tuinbezitter.

B *Het blauwe tuintype*

Uw tuin past helemaal bij uw levensstijl. Dat wilt u ook uitdragen. Misschien is de tuin zelfs wel een statussymbool. U hebt de tuin om te onthaasten, om rust te vinden. Tuinieren is vooral resultaatgericht. U bent er zelfs perfectionist in. Zullen we zeggen de prestigieuze perfectionist?

C *Het groene tuintype*

U hebt een weelderige en natuurlijke tuin. De tuin is uw eigen wereld, waarin u zich heerlijk kunt terugtrekken. U geniet met volle teugen van tuinieren. Het is uw hobby en u fröbelt graag wat in die tuin. U houdt vooral van een natuurlijke tuin. U bent een echte tuinliefhebber.

D *Het gele tuintype*

De tuin is een sociale plek. Een verblijfsruimte, die evenwel niet met veel groen geassocieerd hoeft te worden. Tuin is werk. En tuinieren is voor u eigenlijk een noodzakelijk kwaad, maar de tuin decoreren en gezellig maken hoort wel bij u. U bent een sociale buitengenieter.

Deze archetypen zijn vrij goed herkenbaar in de realiteit. SmartAgent onderscheidt naast de vier hoofdtypen nog twee typen die een tussenvorm zijn: het blauwgroene en het rood-gele type.

De trends die in de reeks van drie belevingsonderzoeken beschreven zijn, duiden op een verdere ontgroening van tuinen. De groep intensieve tuiniers (groen) is kleiner geworden tussen 2002 en 2011, door de groeiende behoefte aan gemak: mensen willen meer relaxen en minder tijd besteden aan tuinieren. Ook wordt de tuin vaker door de eigenaar als 'vol groen' getypeerd, terwijl het werkelijke aandeel groen in de tuinen nu juist is afgenomen

ten opzichte van 2002. Ten slotte wordt de tuin makkelijker veranderd; men is trendgevoeliger geworden.

Afbeelding 4.2

Sfeerbeelden van de tuintypen volgens de typologie van SmartAgent Company. Boven: rood (links) en geel type (rechts). Onder: groen (links) en blauw type (rechts)

Voor de tuintrends, vooral die naar meer verhard en, ziet André Doffer van SmartAgent MarketResponse verschillende verklaringen. Een daarvan is dat consumenten, door de stijging van de welvaart, de ruimte gebruiken om hun wensen en behoeften in te vullen:

Was in de jaren '50 een onkruidvrij grasveldje met een randje tulpen en petunia's nog de gewoonte, inmiddels is de tuin het verlengstuk van de huiskamer geworden, waar we ons na een dag of week hard werken graag willen terugtrekken om te ontspannen en de accu weer op te laden.

Veel mensen hebben het te druk om met plezier in de tuin te werken, maar ze willen er wel van genieten. Zodoende heeft de tuin wel een hoge prioriteit in het huishoudbudget gekregen, dat op verschillende wijze aangewend wordt:

Genieten van de natuur in je eigen tuin, maar ook lekker buiten koken, of je vrienden ontvangen. [...] Tot slot speelt een rol dat consumenten individueler zijn geworden. Daarbij willen we ons af kunnen zonderen in privacy als we daar behoefte toe voelen, en anderen uitnodigen als we daar zelf bewust

voor kiezen. Dit vraagt ook om een andere inrichting van de tuin, met hogere begroeiingen en schuttingen.

Aldus hangt de ontgroening ook samen met individualisering en intensivering, drukte in het werk en in de vrije tijd, behoefte aan afzondering en met welvaart, die het mogelijk maakt planten kant en klaar te kopen in plaats van geduldig te laten groeien. Ook de diverse wensen om activiteiten in de tuin te ontplooiën, zoals eten, koken en loungen, in combinatie met de steeds kleinere percelen, werken meer verharding in de hand.

4.2 Sferen van beïnvloeding

Waar komen trends en trendgevoeligheid vandaan? Het blijkt dat verschillende tuiniers vatbaar zijn voor de invloeden vanuit de omgeving, zoals de commercie, media en de woonomgeving. We lopen deze invloeden na.

Commercie

De tuintypologie van SmartAgent Company is gebruikt door de Stichting Tuinpromotie in de zogenaamde Tuintrends (www.tuinweb.nl), waarin binnen de verschillende segmenten diverse soorten tuinen beschreven worden en geïllustreerd. De creaties kunnen bezichtigd worden in de modeltuinen te Appeltern. Zo presenteert Tuintrends 2010 de *exuberant romantic garden* (blauwgroen), de *bohemian spirit garden* (geel) en de *closed transparent garden* (blauw), alle voorzien van sfeerbeelden en een inventarislijst en leveranciers. Voor de *romantic garden* zijn deze: metalen poort, obelisk, Japanse split, Viastrella stenen, Aged Cotswold Stone, veranda, klepbank, kruk van keramiek, bankje van ijzer, houtdecor verfbeits veranda, bloemen (!), hagen en snoeivormen. Ook bij de andere tuintypen domineren de attributen de tuin, zowel in het beeld als in de inventarislijst. In 2009 werd de *Moroccan garden* gepresenteerd voor het gele tuintype, met vrolijke, bonte kleuren en groepjes planten in stoere potten voor een intieme sfeer. Voor de blauwe tuinier was er de *Cape Town garden* en voor de blauwgroene de *Burgundian garden*. In 2007 werd voor het rode type de *fantastic elements*-tuin ter inspiratie aangeboden aan dit tuinaverse segment. Decoreren is hier het sleutelwoord, met een 'fantasievolle vertaling van de natuur'. 'Alle materialen zijn mogelijk, mits verrassend toegepast.' Opvallend is dat het groene tuintype in de jaren 2007 tot en met 2010 niet bedacht werd, wellicht omdat het te weinig trendgevoelig is. De presentatie van de verschillende tuinen lijkt meer overeenkomsten dan verschillen te geven. De tuinen zijn in hoge mate vlugklaartuinen, die zich in een dag laten monteren uit harde materialen, attributen en potplanten. *Machen* in plaats van *wachsen lassen* (Kullberg 2011b).

Subtielere sturing

De vercommercialisering van vastgestelde trends heeft het karakter van van-dik-hout-zaagt-men-planken, letterlijk ook nog. Maar in zijn artikel 'How awkward encounters could influence the future form of many gardens' beschrijft Hitchings (2007) de sturende werking van een dynamiek tussen tuinarchitecten en tuiniers die zich laten adviseren. Het is een

verkenning om meer grip te krijgen op het proces van betegelen van tuinen in Engeland (ook daar). Tekenend is wat Hitchings betreft het hedendaagse metaforische gebruik van het woord *vegetable* als iets wat *uninterestingly inert* is. Ook hij stelt vast dat veel mensen het geduld verloren hebben als het over planten gaat. In een zeer intensief onderzoek volgt hij de conversatie tussen enkele tuinarchitecten en hun cliënten en stelt vast dat de onkunde van de klant sluipenderwijs maatgevend wordt voor het uiteindelijke ontwerp. Het gaat hier om een segment tuinbezitters dat geïnteresseerd is en er wat voor over heeft, maar niettemin veroorzaakt de geringe kennis van de klant ongemakkelijke situaties in het gesprek. De tuinarchitect confronteert onwillekeurig zijn klant met diens onwetendheid als hij bijvoorbeeld plantennamen en -eigenschappen noemt. Om niet betweterig over te komen neigt de expert ertoe om uit te wijken naar voor de klant vertrouwde beelden en komt zo eerder terecht in elementen als verharding en speelvoorzieningen. Een echt probleem is dat niet, maar zonder het ongemak dat de informalisering teweeg heeft gebracht, zouden alternatieven niet alleen bedacht, maar ook beter besproken kunnen worden.

Behoefte aan conformeren en aan structuur?

Stengs (2014) geeft nog een andere verklaring voor de bestratingstrend. In haar artikel 'Symmetrie in de Nederlandse vensterbank' beschrijft ze symmetrische patronen van de inrichting van vensterbanken in opstellingen zoals a-b-b-a of a-b-c-c-b-a en varianten. Bij het meest zichtbare deel van het huis, de voorgevel en voortuin, zou sprake zijn van conformerend gedrag, waarmee bewoners het signaal afgeven dat ze aan burgerlijke normen voldoen:

Uit de trend van symmetrische ordening blijkt onmiskenbaar het voortbestaan, ja zelfs de intensivering, van de wens om de huiselijke orde en netheid aan de buitenwereld te tonen. Tot ver in de jaren tachtig vormde een rij goed verzorgde en tot bloei gebrachte kamerplanten hiervoor het medium. Sindsdien hebben deze geleidelijk aan plaatsgemaakt voor kunstbloemen, een enkele orchidee, dode takken en lange veren in oversized vazen en potten. [...] Deze dwingende, maar wat doodse esthetiek van strak en symmetrisch heeft inmiddels ook vele voortuinen in haar greep. Aarde en vaste planten zijn vervangen door plaveisel met potten met bolboompjes of hortensia's; bladblazer en hogedrukspuit vormen het nieuwe tuingereedschap. (Stengs 2014: 3-4)

De auteur oppert dat deze decoratiewijze status, degelijkheid en netheid uitstraalt, maar ook misschien een bezwering is tegen de buitenwereld, met zijn druk en hectiek in het moderne leven en 'bijbehorende gevaren als ontslag, hypotheekschuld en relatieproblemen'. Die laatste verklaring is echter speculatief. Wel beschrijven Van den Berg en Van Winsum-Westra (2010) in een psychologisch onderzoek dat de voorkeur van mensen voor een wilde, romantische tuin dan wel voor een sterk gestructureerde inrichting, mede verklaard kan worden door psychologische behoeften, door de mate van behoefte aan structuur. Ze gebruikten daarvoor een *personal need for structure*-test, afgenomen bij Nederlanders die foto's voorgelegd kregen van uiteenlopende volkstuinten. De uitkomst van de structuurtest werd bepaald door de keuze voor afbeeldingen van gemanicuurde, romantische dan wel wilde tuinen, die in deze volgorde samengingen met de (afnemende)

behoefte aan structuur. Als de stenen tuin in dit rijtje geplaatst wordt, zou ze kunnen staan voor nog meer structuurbehoefte en krijgt de hypothese van Stengs reële trekken.

4.3 Trendsetters

Televisie

Dat commercie van invloed is op de manier waarop naar tuinen wordt gekeken, blijkt wel uit de manieren waarop tuiniers ideeën zeggen op te doen. Het tuinbelevingsonderzoek van 2011 (Linssen 2011) geeft daar voor de 65-minners een beeld van, ook in retrospectief. Ideeën voor de tuin doen mensen vooral op bij tv-programma's over tuinen en tuinieren (38%). Specifieke programma's zijn *Eigen huis & tuin* (RTL4 63%), *Rob's grote tuinverbouwing* (SBS6 31%), en *Gardeners' world* (BBC 3%; was in 2007 nog 17%). Het programma *Wroeten* (met Arjan Ederveen) op de Nederlandse publieke omroep was al in 2005 geweest en *Maartens moestuin* was nog niet op televisie. De laatste twee programma's richten zich nadrukkelijk op moestuinen en hebben een humoristisch of literair element. *De achtertuin van Jan Wolkers* was wel al op televisie geweest, maar verre van frequent. *Gardeners' world* is een voorbeeld van een meer ouderwets, want puur instructief programma, zij het op vriendelijke en geenszins betweterige toon. De bijna continue aanwezigheid van een golden retriever in beeld geeft de tuinexpert bovendien een uitstraling van *the guy next door* en verkleint de mentale afstand tussen kijker en deskundige.

Taylor (2002) biedt een schets van de manier waarop de informalisering van de samenleving de tuinprogramma's op de Engelse televisie veranderde. Waren zij in de jaren zeventig nog didactisch van aard, vanaf de jaren negentig draaiden ze steeds meer om de ervaringen van gewone mensen in plaats van de instructies van een expert. Ook nam het aantal programma's toe. Tuinexperts gaan volgens Taylor optreden als *personality interpreters*. De televisiekijkers kunnen de bekende, veilige thuisplek verbinden met toegankelijke en bereikbare lifestyle-ideeën. Het publiek wordt als consumenten aangesproken. De populariteit van de programma's is vooral te danken aan de gewoonte van de *expert personalities*. Ze zijn van uiteenlopende achtergrond (man, vrouw, jong, ouder, regionale accenten), zijn open en 'gewone mensen' aan het woord komen. De gewoonte betreft hier wel de lagere middenklasse; arbeiders komen in de programma's weinig voor. De stemmen en accenten zijn in elk geval gewoner dan voorheen, en zo promoten de experts de toegankelijkheid en bereikbaarheid van *lifestyle projects*. Weliswaar wordt er naar de presentatoren verwezen als experts; in feite hebben zij geen kennis van tuinieren. Dat is juist een pre. Net als de nieuwe tuinier kan de expert goederen en expertise inkopen. De expert is geen tuin-kenner, maar een goed ingevoerde consument die de nieuwste *lifestyle shopping ideas* kan interpreteren voor de aanstaande tuinier. Hij minimaliseert het verschil in kennis, persoonlijkheid en uiterlijk tussen hemzelf en de kijker en presenteert zich als een van de burens.

Bladen

In het Nederlandse belevingsonderzoek worden, behalve televisie, als inspiratoren genoemd: internet (25%, sterk gestegen), folders en reclamemateriaal (23%) en tijdschrif-

ten over tuinen en tuinieren (15%, was 25%-27%). De invloed van lifestylebladen is dus kleiner dan die van televisie en internet, en die van tuintijdschriften is nog veel kleiner. Bovendien is hun reikwijdte snel afgenomen. De meest genoemde tijdschriften zijn: *Libelle* (29%; was in 2002 nog 52%), *vtwonen* (22%), *Margriet* (20%), *Buitenleven* (14%), *Home and Garden* (12%), *Groei en bloei* (15%), *Bloemen en planten* (13%), *Tuin & Co* (5%), *Moestuin* (2%), *Succesvol tuinieren* (3%), *Onze eigen tuin* (4%), *Passie voor tuinen* (3%), *De Tuinliefhebber* (1%), *Gardeners' World* (1%) en *Tuinontwerp* (3%). Boeken over tuinen of tuinieren raken uit de gratie; nog slechts 9% laat zich hierdoor leiden. De kringloopwinkels liggen vol met dergelijke boeken. Aan de andere kant zijn er weer nieuwe, trendy boeken verschenen over moestuinen en over stadstuinieren. Kleine aandelen noemen tuinbezoek (6%), beurzen en tuinevenementen (2%).

Winkels

Winkels en in het bijzonder tuincentra worden (volgens Linssen 2011) veel genoemd als inspiratiebron (31%; was in eerdere jaren nog rond de 50%). Aankopen gebeuren verreweg het meest bij het tuincentrum (87%); daarnaast doen mensen, in aflopende volgorde van frequentie, inkopen bij de bouwmarkt (25%, flink gestegen), kweker (22%, dalend), markt (19%), supermarkt (14%, gestegen), ruilen of krijgen (13%, was nog 35% in 2002), eigen kweek (10%; was 22% in 2002), bloemist (9%), internet (3%) en tuinbeurs (1%, was 3% in 2002). Volgens tijdsbestedingsonderzoek uit 2005 bezocht van de mensen onder de 65 jaar 85% een of meer tuincentra en van de ouderen bijna 80%.

Volgens de tuinhandelsector heeft de veranderde presentatie van tuinieren in populaire media een nieuw publiek aangeboord. De programma's zouden zodoende nuttig zijn voor de media en de tuincentra. Tegelijkertijd hoeft commercie een meer groene tuinopvatting en interesse niet in de weg te zitten, zoals blijkt uit de minimoestuintjes die Albert Heijn in 2015 lanceerde. Wegens het grote succes werden de kleine turfpotjes in 2016 opnieuw als reclamemiddel gebruikt. De grootgrutter haakt hiermee in op een in de maatschappij reeds aanwezige trend, het moestuinieren van de laatste jaren. De commercie heeft dan meer de rol van katalysator dan van trendsetter. Op de mode van het moestuinieren komen we terug.

Tuincentra verkopen behalve planten veel dode waar. Toch hebben ook zij middelen om groenere tuinen aan te moedigen. Zo lanceerde marktleider Intratuin in 2011 het Intratuin Borderplan, waarbij klanten kunnen kiezen voor borders in een bepaalde stijl: cottage, modern, romantisch, de parfumborder, schaduwborder, plukborder, vlinderlokkende en groenblijvende border. In aparte folders werd beschreven in welke verhouding verschillende planten in zo'n border passen, welke grondsoorten en verzorging nodig zijn. Het zijn allemaal volledig groene tuinen of tuindelen, aantrekkelijk gepresenteerd. Het principe voert terug op de confectieborders die Mien Ruys decennia eerder in haar modeltuinen toonde, maar toen nog zonder winkelwagentje in de zaak. De bedrijfsleider van vestiging Pijnacker verwoordt het als volgt:¹

Dit is verzonnen door iemand op het hoofdkantoor. Juist met iets als dit trekken we een extra groep klanten die nu op een eenvoudige wijze redelijk professioneel te werk kunnen gaan. Zo kan iedereen zelfstandig een schitterende bloementuin aanleggen. De boekjes vlogen de deur uit. Het was in alle opzichten een supergoed idee. Ik zou er een voorstander van zijn dat dit een keer nieuw leven in geblazen zou worden. Je ziet het verschil als iemand met of zonder kennis de winkel binnen komt. Je moet bijvoorbeeld ongelijke aantallen planten kiezen voor een natuurlijk effect, en grotere groepen van dezelfde planten neerzetten.

Afbeelding 4.3

Albert Heijn-campagne 2015: twintig verschillende soorten groenten- en kruidenzaden sparen en zaaien. Wegens succes herhaald in 2016

Toch is de actie betrekkelijk snel beëindigd. De bedrijfsleider verklaart dat desgevraagd zo: *Intratuin is in zijn algemeenheid een bedrijf dat altijd vooruit wil lopen. Dit betekent dat initiatieven worden gelanceerd, maar je kan niet stil blijven zitten en je moet steeds iets nieuws verzinnen wat weer klanten in beweging brengt. Dat is de reden waarom we dit misschien niet meer terug zien, maar wel andere acties, zoals nu 'stekken is hip'. Aan de andere kant: die boekjes waren een minimale investering; deze actie eet geen brood, dus we zouden het er misschien wel weer bij kunnen zetten.*

Afbeelding 4.4

Het Intratuin Borderplan, folders uit 2011. Hiermee kan de consument combinaties van planten vinden in een verhouding die het gewenste effect geeft

Na het borderplan hebben nog andere acties gelopen die aansluiten bij maatschappelijke vragen of trends, zoals de actie ‘tegel eruit, plant erin’ op verzoek van de Vlinderstichting. Mensen konden een tegel inleveren en kregen dan gratis een vlinderlokkende plant mee: ‘Vlinderlokkende planten spreekt aan, gratis ook’. De stichting Rainproof, die klimaatbestendigheid wil bevorderen, heeft de marktleider benaderd om een actie te beginnen tegen betegeling van tuinen. Er wordt nagedacht hoe zo iets vorm te geven. De crux van de commercie is dat er steeds nieuwe producten en acties zijn, die nieuwsgierige klanten naar de winkel trekken:

Onze taak is inspireren van de klant en zorgen dat die geregeld nieuwe dingen ziet, en ziet hoe hij die kan toepassen. Onze belangrijkste doelgroep is de (huis)vrouw tussen 25 en 40 jaar die zich hier laat inspireren; en daarnaast zijn er de huisvaders die 's avonds binnenrennen voor een zak grond of een afgebroken schop.

De meeste trends waaien over, al houdt de vestigingsmanager er rekening mee dat de huidige trend misschien langer zal beklijven: ‘Zelf kweken en oogsten is nooit eerder sinds ik hier werk (20 jaar) zo populair geweest.’ Het verschil is ‘dat je je kinderen bijbrengt hoe een aardbei groeit en dat je moet overplanten en tegen de vorst beschermen. Dat leert kinderen hoe leuk het is om daar op die manier mee bezig te zijn en met je vingers in de grond te rommelen.’ Mensen gaan dus aan de slag met het proces van planten kweken en niet met het resultaat ervan.

Ideële organisaties

Naast media en commerciële kanalen zijn er ideële organisaties die burgers coachen in beplanten en natuurlijk tuinieren. In 1960 werd het Instituut voor Natuurbeschermings-educatie (ivn) opgericht. Overal in het land ontstonden ivn-afdelingen, met onder meer opleidingen tot natuurgids en natuurbeschermingswerkkampen voor jongeren. Vrijwilli-

gers en beroepskrachten organiseren sindsdien allerlei activiteiten om mensen te interesseren in de natuur, ook in hun directe omgeving. Een greep uit het programma: 'Groene stapstenen' wil nieuwe bewoners enthousiast maken om hun tuin natuurvriendelijk in te richten. De cursus Scharrelkids laat kinderen leerzame en spannende dingen beleven in de natuur dicht bij huis. Vlinder- en speelbossen worden ingericht. Samen met VARA Vroege Vogels geeft het ivn de cursus Tuinreservaten: 'Met dit initiatief willen we een einde maken aan "het stenen tijdperk", de betegeling van tuinen, straten en steden in Nederland.' De cursus wordt als volgt omschreven: 'Een tuin, balkon of dakterras is eenvoudig om te toeveren tot een waar tuinreservaat. [...] Organiseer ook een cursus Tuinreservaten en werk met de deelnemers aan hun eigen buitenplek. Deelnemers leren over natuurvriendelijk tuinonderhoud, welke planten bepaalde dieren aantrekken, wat de juiste plek is om planten te laten groeien en nog veel meer.' Een halfjaar na de start van het programma in maart 2011 waren meer dan 4000 tuinen aangemeld als tuinreservaat.²

Mensen die zich laten inspireren en informeren door voorlichting van bijvoorbeeld het ivn, kunnen lokaal een community vormen, blijkt uit het verhaal van een deelnemer aan een Zoetermeers groenadoptieprogramma. Samen met een groepje gelijkgestemde, oudere bewoners die elkaar nog van het ivn kennen, onderhield hij diverse stukken plantsoen rond de jarenzeventigwoningen van hun bloemkoolwijk.

Toen we hier kwamen wonen was er een homogene groep qua leeftijd. De deelnemers waren allemaal van die generatie, met een vergelijkbare leefstijl. De jongere garde heeft een andere smaak en stijl. We merken in toenemende mate dat mensen 'groen' heel verschillend beleven. Er is een hele categorie mensen die groen niet eens zien. Ze nemen het niet bewust waar. Als ze me bezig zien zeggen ze 'je bent lekker bezig' en als ik dan vraag: 'hoe vind je dat het geworden is?' en dan kijkt iemand om zich heen en zegt: 'lekker veel parkeerruimte'. Het hele element groen zit niet in zijn waarneming. Sommigen zien het pad waarover ze naar de auto lopen, maar het groen wordt niet gezien. Het is weggefilterd. [...]

De ene na de andere tuin van de mensen die hier komen, die wordt geruimd en die wordt dan een drie P-tuin, potten, planken en plavuizen, zeg maar. Dat zijn geen mensen die in een perkje van de gemeente gaan zitten wroeten met hun handen. Vaak zijn het tweeverdieners met nergens tijd voor. Het moet er netjes uitzien, mensen houden niet meer van dat rommelige. Het zijn allemaal trends, ze worden gebombardeerd met foldertjes waar die tuinen in staan. In de showtuinen waar je naartoe kan zie je datzelfde beeld, je ziet ontzettend veel hardware die je erbij moet kopen. Of ze zeggen: 'de gemeente mag wel eens opruimen'. Dan leg ik uit dat ze het expres een beetje wild laten. Ze leven in een andere wereld. Bomen moeten weg want daar valt van alles uit. Natuur is geloof ik bedreigend.³

Tijdens dit interview, in 2010, zag deze tuinier binnen het ivn wel een verjonging optreden van de leden, dankzij diverse wervende cursussen. Ook zag hij in nieuwbouwwijken 'wat meer pioniersgeest en enthousiasme om groen samen aan te pakken':

Ze zijn onbekend met elkaar, maken kennis met elkaar en dan hoeft er maar een bij te zijn die zegt: 'zullen we er wat van maken?' en dan gebeurt er wat.

Kennelijk weet het ivn, misschien mede door de tijdgeest, bij een aantal tuiniers een snaar te raken.

Ouder nog dan het ivn is de avvn, de Algemene Vereniging van Volkstuiniers in Nederland. Deze vereniging werd in 1929 opgericht om de belangen van volkstuiniers te behartigen en hen te informeren over teeltmethoden. Vooral sinds de jaren negentig werd, mede naar aanleiding van gifschandalen, de belangstelling voor milieuvriendelijk tuinieren gestimuleerd met een keurmerk en daarbij behorende informatie (*Handboek natuurlijk tuinieren*) en cursussen over teelt zonder bestrijdingsmiddelen. Het lijfblad van de avvn heet sinds 2005 *De Tuinliefhebber* en de voorlichtingsactiviteiten zijn niet meer voorbehouden aan volkstuiniers, maar worden ook gericht op schooltuinen en de wijkontmoetingstuin in Leidsche Rijn (Utrecht) (Wildschut 2012). *De Tuinliefhebber* behoort tot de bladen met een bescheiden bereik, maar natuurlijk tuinieren is inmiddels op veel tuincomplexen de norm geworden. De voorlichter van de avvn verwacht dat publiekscampagnes voor natuurlijk tuinieren kunnen aanslaan, als ze maar voldoende intensief gevoerd worden, in zoveel mogelijk gemeenten:

*Mensen willen best natuurlijk tuinieren, maar het ontbreekt ze aan kennis. Met een leuk enthousiasmerend verhaal pikken ze dat wel op. Nu kijken ze bij de burens en die hebben ook zo'n bankstel voor buiten.*⁴

Thematische samenwerking rond natuureducatie

Behalve de organisaties die vanouds een educatieve rol op zich namen, zijn er diverse projectmatige samenwerkingsverbanden rond specifieke tuinthema's. Zo startten in 2012 het ivn, het Oranje Fonds, Buurtlink.nl en een duurzaamheidsadviesbureau, met steun van de Nationale Postcode Loterij, met het project Groen dichterbij. Groen dichterbij stimuleert mensen om als buurt, straat of wijk gezamenlijk aan de slag te gaan met het vergroenen van de omgeving. Daartoe heeft het ivn ook samenwerking met de VARA gezocht.

Een ander project is de Bijensafari, een initiatief van Natuur en Milieu, kpn, jamfabrikant Hero en op de achtergrond nog een reeks partners. De campagne informeert het publiek over het nut van bijen voor de voedsel- en bloementeel en nodigt het uit om voor bijen aantrekkelijke planten te kiezen, zonder bestrijdingsmiddelen te werken en eventueel een bijenhotel te maken (of kopen).⁵

Ten slotte noemen we, op het gevaar af acties en organisaties gemist te hebben, nog de operatie Steenbreek:

Het doel van de actie Operatie Steenbreek is om de burgers te enthousiasmeren om hun tuin te vergroenen. De negatieve gevolgen van verstening worden daarbij onder de aandacht gebracht. Denk hierbij aan de afbreuk van de biodiversiteit en aan klimaatverandering. Minder groen in de tuin betekent minder vogels, insecten en andere dieren.

Tijdens de hoosbuien – waar we steeds vaker mee te maken hebben – moet het regenwater snel worden afgevoerd om overlast te overkomen. Dit betekent een enorme druk op het riool. Burgers die hun tuin vergroenen leveren een belangrijke bijdrage aan de leefbaarheid van hun buurt. Zeker als men

bedenkt dat plusminus 40% van de stedelijke oppervlakte in bezit is van particulieren. De campagne richt zich op dit moment vooral op het veranderen van een mindset.⁶

De campagne, die wordt gedragen door twaalf organisaties,⁷ richt zich op burgers, maar ook op bestuurders en onderzoekers.

Woonomgeving

In het tuinbelevingsonderzoek geven respondenten familie, vrienden, kennissen en burensamen op als inspiratoren (27%), en zegt een wat groter aandeel hun ideeën overal (38%) op te doen (Linssen 2011). Tijdens een kleine, door de personeelsvereniging verzorgde plantenmarkt op het ministerie van vws,⁸ werden dertig bezoekers kort geïnterviewd. Zij noemden vaak inspiratie uit tuinen in de buurt. Uitzondering hierop waren twee zeer groene tuiniers, die hun woonomgeving op dit punt juist helemaal niet inspirerend vonden. Beiden waren vrouwen met zowel een tuintje bij het huis als een volkstuin:

Ik kijk wel om me heen, maar ik woon in een vrij nieuwe wijk van Rotterdam en ik moet zeggen dat ik die tuinen nou niet zo inspirerend vind dat ik denk van, tsjonge jonge jonge, hier gaan we nog eens een keer speciaal voor blijven staan. Maar op de volkstuin kijk ik wel wat heeft de rest, maar dat is veel van hetzelfde, dat wel. We hebben ook een kruidentuin en vergeten groenten.

Ja, ik ga soms andere moestuinen af of open tuinen, of als ik met vakantie ga, ga ik ook altijd naar tuinen. Het is een groot ding in mijn hoofd. In de buurt niet, maar wel op de volkstuin, bij collega's.

Dat de volkstuin inspirerender is voor groenetuintypes ligt voor de hand: hier groept een cluster van redelijk gelijkgestemde tuiniers samen. Maar velen kijken dus behalve naar media en winkels zeker ook naar voorbeelden in hun buurt, wat samenvalt met de hiervoor vastgestelde kopiërende en conformerende vormgeving van voortuinen.

Resumerend

Marktonderzoekers hebben een zestal tuinsegmenten onderscheiden op basis van persoonskenmerken en waarden van de tuiniers. De meest enthousiaste tuiniers zitten in het zogenaamde groene of blauwe segment, afhankelijk van de mate waarin ze hun tuin onderscheidend willen maken van die van anderen. Diverse omgevingsfactoren voeden de tuinsmaak, zoals televisie, internet, bladen, aanbod in winkels en de woonomgeving. In overgrote meerderheid bieden deze impulsen een compleet beeld van een tuin als voorbeeld, met de attributen erin die op dat moment in de mode zijn. Voor winkels is die grilligheid een belangrijke voedingsbodem, hoewel er ook aanbod bestaat voor meer continue tuinrichtingen, zoals zakken grond, gereedschap, vaste planten, zaden en bloembollen. Mensen met groene vingers en een groene tuinvoorkeur zijn het meest immuun voor de diverse impulsen en vormen ook niet de grootste doelgroep van de tuinentra, al is het maar omdat onder hen veel ouderen zijn. Dat maakt het interessant om na te gaan hoe deze mensen gevormd zijn. Dat onderzoeken we in paragraaf 4.3. Ondertussen wordt

duidelijk dat diverse organisaties de handen ineenslaan om ook jongere generaties te motiveren om groenere tuinen te creëren.

4.4 Drijfveren en socialisatie van groene tuiniers

In hoofdstuk 3 kwamen enkele karakteristieken aan het licht die samenhangen met groen tuinieren. Die bleken leeftijds- en opleidingsgebonden en gingen samen met interesse voor de natuur, zoals recreatie in natuurgebieden. We gaan hier nader in op drijfveren van groene tuiniers.

Drijfveren om groen te tuinieren

Volgens Seddon (1997) is de grootste waarde van het tuinieren de vrijheid om het eigen territorium te maken en te definiëren, om, zoals dieren ook doen, een veilige omgeving te creëren. We nemen er onze eigen besluiten, volgen onze creatieve impulsen, leren er, verzetten er de gedachten, verkrijgen er inzicht in natuurlijke processen en volgen het ritme van de seizoenen. Zelf de tuin vormgeven en bewerken is, volgens Groening en Schneider (1999), essentieel voor de identificatie van de tuineigenaar met zijn tuin en voor het genieten van de eigen tuin. Dit zou ook een gevoel van autonomie teweegbrengen, dat voor velen in het gewone werk verloren is gegaan. Sinds de jaren vijftig is werk steeds minder uitputtend, zodat fysiek herstel in de vrije tijd niet meer nodig is. Vrije tijd krijgt daardoor andere functies, waaronder afstand nemen van vervreemding in het gewone werk. Het 'quasi-werk', zoals tuinieren, brengt weer autonomie en voldoening.

In een artikel in het liefhebbersblad *Onze eigen tuin* analyseert klinisch psychologe Lili De Court Onderwater waarom tuinieren mensen zo gelukkig kan maken (De Court Onderwater 2002). De tuinliefhebber raakt in een staat van *flow* doordat hij in gemeenschap met de natuur verkeert en doelgericht een eigen, paradijselijke omgeving creëert. In najaar en winter komt daar nog bij dat de tuinier zelfs bij somber weer aan opwekkende lichtstralen bloot staat. Gezondheidseffecten van tuinieren, zowel lichamelijk als geestelijk, zijn in verschillende onderzoeken vastgesteld (Van den Berg en Custers 2010; Van den Berg en Ronde 2010).

Vrouw en tuin

In Nederland is het aandeel vrouwen onder de tuiniers en volkstuiniers in de afgelopen decennia gestegen; bij het kweken van planten en het verzorgen van kamerplanten ligt het aandeel vrouwen vanouds hoog. Volgens Engels onderzoek (Bhatti en Church 2000: 189) is er verschil tussen de mannen en vrouwen bij de benadering van tuinieren. Vrouwen geven vaker aan dat ze er creatief mee omgaan en er ideeën over hebben, terwijl mannen hun inspanningen vaker als werk aanduiden. Zij doen wellicht ook vaak de zwaardere klussen in de tuin. Al met al zijn vrouwen meer bezig met kweken en verzorgen en het bedenken van de vormgeving van de tuin en mannen meer met het onderhoud van de tuin.

Sommige Engelse vrouwen legden in interviews over tuinieren verband met betaald en huishoudelijk werk. Het tuinwerk werd daarvan onderscheiden en als ontspanning

getypeerd. Het onderscheid zat hem in het niet opgesloten zitten in huis en het mooie resultaat dat het harde tuinwerk oplevert. Werken in de tuin voorzagt ook in een behoefte aan ontsnapping aan andere gezinsleden (Bhatti en Church 2000). Ook in Duitsland zijn, volgens onderzoek van Groening en Schneider (1999: 156) relatief veel vrouwen betrokken bij het tuinieren in de betekenis van het realiseren van eigen ontwerpideeën.

Het wezen van tuinieren

Een wezenlijk onderdeel van het groene, 'echte' tuinieren' (in tegenstelling tot instant-tuinieren door de aankoop van bouwmaterialen en potplanten) is het verkrijgen van inzicht in natuurlijke processen. Hitchings (2003) onderzocht deze verworvenheid in het artikel 'People, plants and performance'. Daarin beschreef hij een ronde langs acht tuiniers. Eerst voerde hij met elk een gesprek over de tuin; daarna volgde hij ze terwijl ze hun tuin lieten zien en erover vertelden. Hij ontdekte daarbij dat de posities van plant en tuinier in het proces van tuinieren niet vast zijn en dat ook de plant een inbreng heeft. Tijdens het voor-gesprek over de tuin toonde de tuinier zich als de dominante partij, die de tuincompositie bepaalt en daarin de planten ondergeschikt maakt. Eenmaal aan de wandel en oog in oog met de diverse planten, toonden de tuiniers zich ontvankelijk voor de bijzonderheden, hebbelikheden en onhebbelikheden van de plant: *'The gardener now pictured him- or herself as the contented "plantperson", working with a lovely and dynamic set of non-human companions'* (Hitchings 2003: 107). De (groene) tuinier maakt zich in deze positie veelal dienstbaar aan de plant en oefent daarmee nederigheid, buigzaamheid en empathie voor andere individuen, ook planten. In een tweede artikel hierover (Hitchings 2006) wordt duidelijk dat deze manier van planten benaderen en ruimte geven samengaat met meer ervaring in het tuinieren. Daarmee zetten de ervaren tuiniers zich af tegen de instanttuiniers, die door een van de respondenten als volgt worden getypeerd:

'It's sort of like having a child isn't it – saying well no, I want a toddler really, I don't want this sort of baby' (Hitchings 2006: 372).

Geen geduld om een baby tot kleuter te laten opgroeien. Verschillende respondenten hadden fotoalbums van hun tuin met herinneringen aan eerdere stadia van de tuin, als een soort familiealbum. De houding van de tuinier in de richting van nederigheid ten opzichte van de planten en hun verrassende gedrag, is niet eenvoudig te verwerven, vervolgt Hitchings, onder verwijzing naar Kaplan en Kaplan (1990). Nieuwe tuiniers zijn nog erg gericht op het snel bereiken van een effect, waar de ervaren tuinier heeft geleerd om zich te laten verrassen door wat planten doen. Naarmate de materiële welvaart groter is en de vrije tijd schaarser, is het meest waarschijnlijke dat de eigen inbreng van de plant het helaas aflegt tegen de instanttuinier.

De fascinatie voor planten als levende wezens zou overigens ook de crux zijn bij psychologische gezondheidseffecten van planten. Herstel van stress zou volgens Kaplan en Kaplan (1990) worden bevorderd door een omgeving die gevoelens van fascinatie oproept, die zonder inspanning de gedachten afleidt. Volgens Wells (2000) is dit wat natuurlijke verschijnselen doen. Ook planten doen dit, blijktens onderzoek van Larsen et al. (1998), waarin

vastgesteld werd dat planten inderdaad afleiden en de productiviteit verminderen als repeterende taken moeten worden uitgevoerd. Eerder haalden we onderzoek aan waaruit bleek dat planten in de klas leerprestaties van kinderen juist verbeterden (Van Duijn et al. 2011). Het ging daar echter om creatieve taken, niet om een routinematige productie.

Socialisatie

Die batige effecten van tuinieren mogen waar zijn en voor de liefhebber zijn ze zeer herkenbaar, maar is daarbuiten niet een voorbeeldwerking nodig van tuiniers in de sociale of fysieke omgeving, een inspiratiebron? In paragraaf 4.2 werd voor de 65-minners aangegeven dat ze bij familie, vrienden, kennissen en burens wel ideeën opdoen. In twee groepsgesprekken met oudere tuinliefhebbers, de ene verenigd in een Amersfoortse tuinclub die sinds 1982 bestaat, de andere via een klein en informeel buurtnetwerk, is gevraagd naar inspiratiebronnen, en de invloed van familieleden in het bijzonder. In een van de gesprekken met vrouwen die in de jaren vijftig hun eerste eigen tuinen bij elkaar in de buurt kregen,⁹ kwam duidelijk hun familieachtergrond als inspiratiebron naar voren, maar ook het onderwijs.

P: Mijn kinderen hebben op de NJN (Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie) over planten geleerd, niet op school zoals wijzelf vroeger.

E: Nu gaat biologie op school over cellen en zo.

K: Ik had op de lagere school op vrijdagmorgen planten kijken. Dan werd er van ons verwacht dat we planten meenamen en dan gingen we dat bekijken. Meeldraden en wat de stampers waren en zo. Verder ging dat niet.

Zelf kweken en het ruilen van plantjes was aanvankelijk ingegeven door de karige materiële omstandigheden waarin zij als koopstarters in de jaren vijftig verkeerden. Kweken, stekken en ruilen hoorde erbij en is ook in betere materiële omstandigheden de norm gebleven.

R: Je moest lang werken, ook zaterdagochtend. Je had weinig tijd. Toen kwamen we hier wonen en Henk zei: 'die tuin spreekt me niet aan'. In Rotterdam was niks te bekomen en in Delft helemaal niets. Iemand van de TU regelde dat we dit huis konden kopen. [...] Ik heb buikpijn over die koop gehad, maar we hebben de tijd mee gehad. Nou, toen had ik de tuin. Ik wist maar een paar planten. Ik ging voor planten naar de markt en bracht van mijn moeder uit de tuin planten mee. Ik ging het steeds leuker vinden.

Nog steeds kweken deze tuindames planten en delen die uit aan liefhebbers of ruilen ze op ruilbeurzen. Planten kopen in een tuincentrum heeft in de optiek van deze gelijkgestemde tachtigers iets onsportiefs. Dat kwam ook in het andere gesprek met oudere tuinliefhebbers aan de orde.

'Latent aanwezig en dan piept het er toch uit'

In het andere interview met zes vrouwen van een Amersfoortse tuinclub, kwam de sluipende groene socialisatie binnen de familie aan de orde. Vier vrouwen hadden de tuin-

liefde van hun ouders geërfd en ook weer zelf doorgegeven aan hun kinderen. Bij twee vrouwen was alleen sprake geweest van doorgave van hun eigen ouders. Een fragment over de herkenning van de overdracht van ouders op kinderen.¹⁰

Interviewer: Wanneer is jullie interesse in tuinieren gewekt?

N: Mijn grootvader had een tuin, maar daar was ik niet te vinden. Mijn grootvader was botanicus en die had in Heemstede een prachtige tuin, schitterend. Ik moest met hem die tuin in. Hij heeft de flora van Java geschreven. Daar is de belangstelling gewekt. Mijn ouders hebben ook wel in de tuin gewerkt, maar dat stelde niet hetzelfde voor als wat wij doen.

A: Mijn moeder was ook in de tuin wel bezig. We hadden een eigen tuin. Toen ze ouder werd, als ik dan een weekend thuis was, hielp ik haar met het weghalen van zevenblad. Verder heb ik ook haar liefde voor het kweken van fuchsia's en rozen verzamelen. Je had er geen tijd voor, maar je neemt het wel mee. Mijn moeder genoot er enorm van toen we hier in Amersfoort kwamen. Ik heb nog een lijstje gevonden waar ze ideeën voor de tuin opschreef. En zij genoot ervan dat ik belangstelling toonde.

H: Het was bij ons thuis wel een gezellige tuin, maar er moest ook in gespeeld worden door ons als kinderen. De voortuin, daar werd de meeste aandacht aan besteed. Eigenlijk was het bij mij ook zo, met tegels, omdat de kinderen moesten spelen in de tuin en niet op straat, want dat is gevaarlijk. En dan later, als je dan wat meer tijd hebt... Het is, denk ik, latent aanwezig en dan piept het er toch uit. Mijn dochter zei vroeger altijd: 'Als ik later een tuin heb, dan gaat al het gras eruit en ik zet een paar potten neer.' Moet je nu kijken, ze heeft een prachtige tuin. Dat kan allemaal veranderen.

N: Dat is het leuke met een tuin, het verandert ook met je leeftijd. Ook met mijn kinderen, hè. Een dochter die heeft op haar balkon in Amsterdam nu ook een tuin.

H: Aangestoken...

Ook in het eerdergenoemde bliksemonderzoek onder bezoekers van een plantenverkoop op het ministerie van vws kwam de familie als belangrijke socialisatiefactor uit de bus. Meestal betrof het enthousiaste tuiniers van wie ook familieleden enthousiast zijn. Van de dertig gesprekspartners verwezen twintig expliciet naar de invloed van hun familie; in twee gevallen was de familie beslist niet van invloed op de tuinpassie en acht geïnterviewden lieten zich er minder duidelijk over uit, of maakten onderscheid tussen bijvoorbeeld ouders en een zus of broer, of tussen ouders en schoonouders. Drie voorbeelden van beïnvloeding door de familie:

Mijn vader is heel erg enthousiast, mijn moeder heeft op het balkon wel planten staan. Mijn opa werkt nog regelmatig in de tuin, dus ik denk wel dat ik het een beetje van mijn familie heb.

(Vrouw, tuintype C en een beetje D en A,¹¹ 33 jaar, heel kleine tuin)

Ik vind het heerlijk om lekker dingen te zien groeien. Ik heb ook een klein kasje. Vanochtend vroeg was ik alles aan het besproeien en toen zag ik: er komt van alles op. Mijn pluksla, mijn worteltjes en mijn ui. Heel fijn.

I: Houdt uw familie van tuinieren?

Ja. Ja. Ja. Ik krijg ook allemaal plantjes van familieleden. We wisselen uit.

(Vrouw, tuintype C, 42 jaar, grote eigen tuin)

I: Tuiniert u graag?

Nee. Omdat het veel werk is. We hebben een grote tuin. Ik hou er niet van.

I: Houdt uw familie van tuinieren?

Nee. Helemaal niet. In het ouderlijk huis ook niet.

(Man, tuintype AB, 40 jaar, grote eigen tuin)

En twee voorbeelden waar de familie niet het voorbeeld gaf. Beide gesprekspartners verwijzen naar de moestuintrend als verklaring voor hun passie.

I: Hoe is uw interesse ontstaan?

Heel zinnige vraag, maar ik kan er geen antwoord op geven, ik weet het eigenlijk niet. Ik vind het wel heel erg belangrijk dat je goed kunt eten en dat je door natuur omringd bent en dat je daar zelf je steentje toe bijdraagt. Ik ben niet geïnspireerd door iemand.

(Vrouw, gemengd tuintype BCD, 43 jaar, met volkstuin en een kleine tuin bij het huis)

I: Tuiniert u graag?

Ja. Ik word er gelukkig van. Ik word er heel erg blij van. Ik hou van plantjes en ik hou van eten uit de tuin en om zelfvoorzienend te zijn.

I: Houdt uw familie ook van tuinieren?

Nee, mijn moeder heeft wel een siertuin, maar wordt helemaal niet warm van al mijn getuin.

I: Waar heeft u het vandaan dan?

Ik hou heel erg van natuur, van mijn handen in de aarde, en met blote voeten in de klei.

(Vrouw, tuintype C, 33 jaar, heeft volkstuin en een kleine tuin van 60 m²)

In sommige gesprekjes met jonge bezoekers van de plantenbeurs kwam ook naar voren dat ze van plan waren de tuinervaring uit hun jeugd later vorm te geven als ze zelf een tuin hebben

4.5 De sociale kanten van tuinieren

Als laatste thema behandelen we hier de sociale kant van tuinieren. De laatste jaren kreeg die vooral aandacht in de context van tuinen in de (achterstands)buurt, waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. Dat zal ook hier aan bod komen. Maar sociale thematiek speelt op diverse niveaus. In paragraaf 4.3 kwam het niveau van individuele planten aan de orde, die de tuinier bescheidenheid en geduld kunnen leren. Daarnaast is er het ontmoeten, in de informele sfeer en in verenigingsverband. Volks- en buurttuinen bieden bijzondere

arena's voor ontmoeting, omdat ze mensen bij elkaar brengen die een interesse delen. Ten slotte is er de symbolische kant: de reële en ook wel de verbeelde gemeenschap van gelijkgestemde tuiniers of misschien juist antituiniers, die zich door de vormgeving van hun tuin verbonden weten met anderen, of zich juist onderscheiden.

'Aan elke plant zit een verhaal'

Dat zei een geïnterviewde, oudere tuinierster met betrekking tot planten die ze gekregen had van burenen. In verschillende gesprekken zijn voorbeelden genoemd van planten die gekweekt waren door of gekregen van naasten of dierbare kennissen: een buurman, een tuinclubgenote:

M: De een is heel erg gericht op van nou ik weet eigenlijk niet zoveel van tuinen af en ik wil heel graag. Dan is dit gewoon een unieke manier om te leren en om makkelijk eens wat plantjes te krijgen. Ik heb van Joke een plant, van heel lang geleden. En dan zie ik elke keer, dat is de plant van Joke, en zo heb ik dat met meerdere.

J: Dat is inderdaad een leuk facet van de tuinclub in het algemeen.

M: Je geeft ze gewoon die naam ook.

N: Ja, en daar mag ook niets mee gebeuren.

(Tuinclubdames van Juffertje in 't Groen in Amersfoort)

Zo raakt een tuin goed gevuld met schenkingen die gekoesterd worden, ook nadat de schenker is overleden. De tuin wordt als het ware een herinneringsplattegrond, met de planten als monumenten. Een ander voorbeeld van een persoonlijke band tussen mensen die met planten wordt bezegeld, is een graftuin.

Heel gek, met mijn jongste dochter, die heel zakelijk is ingesteld. Een vriendin van haar is onlangs overleden. Maar wij verzorgen samen die tuin, op het graf. [...] Ik krijg steeds foto's van haar, wat er nu groeit. Ik heb nog een andere graftuin in Rotterdam die ik verzorg. Dat is toch heel blij werk.

Clubs en verenigingen

Tuinliefhebbers kunnen elkaar in diverse verbanden treffen. Zo zijn er in de meeste gemeenten opentuinendagen en langdurig opengestelde tuinen, meestal in informeel verband. Ook is er een verenigingsleven rondom tuinen, zoals de lokale afdelingen van de Koninklijke Maatschappij Tuinbouw en Plantkunde uit 1872. De vereniging telt ongeveer 140 afdelingen met in totaal ongeveer 70.000 leden; in 2007 waren er nog 150 afdelingen. Elke afdeling organiseert eigen activiteiten en brengt een eigen nieuwsbrief uit. De vereniging geeft het blad *Groei & Bloei* uit en abonnees zijn meteen leden van de vereniging. Dit wil niet per se zeggen dat ze zich intensief bemoeien met hetgeen de vereniging organiseert.

Vanaf de jaren zeventig zijn er in het land ook tuinclubs opgericht onder aanmoediging van tuinarchitecte Mien Ruys en het door haar opgerichte blad *Onze Eigen Tuin*. In 2012, het laatste jaar dat het blad de lezers informeerde over tuinclubnieuws, waren er nog 330 tuinclubs, verspreid over het land, met elk enkele tientallen, vaak oudere leden. Een stad als Amersfoort telde tien tuinclubs, waaronder de club Juffertje in 't Groen.¹² De meeste clubs

bestaan uit vrouwen met een grote belangstelling voor en vaak ook kennis van tuinieren. 'Ieder die zelf zijn tuin doet mag lid zijn; niet de mevrouw die in het voorjaar bollen heeft, daarna eenjarigen en alles aan de tuinman overlaat', aldus een geïnterviewde vrouw van een club uit Kennemerland (Kovacs en Lenshoek 2011: 10). Tuinbezoeken vormen de kern van de clubs en bij die bezoeken doen de leden meer kennis op.

Afbeelding 4.5

Dames van een van de circa 300 tuinclubs die Nederland telt, brengen een informeel bezoek aan een bezienswaardige tuin. De gastvrouw onthaalt met koffie en vertelt over de tuin

Informele bezoeken versus 'betaaltuinen'

Er zijn de bekendere tuinen, bijvoorbeeld van de Nederlandse Tuinenstichting, maar de voorkeur van clubleden gaat uit naar informeler bezoeken, ook al omdat die zonder tuinclub veel moeilijker te realiseren zijn. In de begintijd van de tuinclub was het aanbod veel geringer dan nu.

J: In die tijd was er nog niet dat enorme aanbod aan privétuinen om te gaan zien. Helemaal niet, er was nog zo'n beetje niks. Ik ben vrij snel penningmeester geworden en Inge wist dan altijd via via een tuin op te sporen en ik dacht: hoe doet ze dat in vredesnaam, ik vond dat heel bijzonder. Nu heb je boekjes.

H: We hadden ook niet zulke enorme eisen, hoor. Vroeger werd er ook niet zoveel geld aan besteed. Je had twee keer per jaar ruilbeurzen. Als er ergens een mooi plantje was, dan hakte je er een stukje af of je gaf een zaailing.

Nu het aanbod groter is geworden, wordt evengoed gezocht naar niet algemeen bekende, particuliere tuinen.

A: Het kan via familie zijn of vrienden. Van, dat is een leuke tuin en daar staat ook wel heel veel in. Sommigen krijgen ook wel een beetje bezwaar tegen die betaaltuinen. Entree 5 euro of zo, en de bekende tuinen die liggen al op 7,5 of 8 euro. Sommige mensen denken: dat hoeft toch niet.

M: Het begint ook heel gemoedelijk vaak. Iemand heeft een vriendin en die heeft een aardige tuin... Mensen zijn vaak heel enthousiast en dan vraag je van goh, zou ik hier met de tuinclub mogen komen? Zo gaat dat.

J: Via via.

Ook in het andere groepsgesprek met oudere tuiniersters kwam het thema betaaltuinen aan de orde. Een van de dames had haar abonnement op *Groei & Bloei* opgezegd uit bezwaar tegen de betaalde tuindagen. Het ging niet direct om de kosten, maar om het principe van vrije kennisoverdracht tussen leden. Toch tonen sommige getrouwe tuiniers wel begrip voor de betaaltuinentrend. Nu tijd toenemend de schaarse factor is, willen bezoekers vaker een soort garantie dat de tuin de moeite waard zal zijn.

Vergrijzing

De Amersfoortse tuinclub Juffertje in 't Groen telde in het jubileumboekje *25 Jaar tuinclub* over deze periode veertig leden, van wie vijf oudere leden overleden waren. Vergrijzing is een thema in deze club, net als in andere tuinclubs (Bakker 2011), want het verloop is beperkt.

A: We willen natuurlijk verjonging, maar dat gaat wat moeizaam. Iedereen werkt. De hele structuur is veranderd.

H: Ik denk dat jonge mensen, jonge vrouwen, veelal fulltime werken. Daardoor zijn de leden ook wel wat ouder geworden dan toen wij lid werden. Jonge vrouwen hebben geen tijd om dat te doen.

J: We moeten dus wel een beetje coulant zijn als ze soms niet kunnen.

De vrouwen verwachten dat op termijn de tuinclubs in deze vorm niet makkelijk kunnen voortbestaan. Een reden is dat bijvoorbeeld hun kinderen in de huidige woningmarkt nooit meer zulke grote tuinen zullen hebben. Daarvoor zijn de prijzen te zeer gestegen en de mensen die ze kunnen betalen, zijn niet per se het type dat zelf in de tuin wroet. Tegelijkertijd hebben de kinderen voldoende geld om kant en klare planten te kopen en meer gemak te zoeken, ook al door de concurrentie van andere hobby's, zoals koken.

J: Tuincentra zijn ontzettend uitnodigend geworden. Ik zie het in de nieuwbouwuurt waar mijn oudste zoon woont. Daar heb je ontzettende leuke tuintjes tussen zitten met een appelboompje, maar ook tuintjes waar helemaal niets aan gedaan is of helemaal geplaveid. Er is veel aanbod voor kleine tuinen. Het wordt ook goed aangegeven welke bomen geschikt zijn voor kleine tuinen, al dat soort dingen.

Ten slotte speelt het meer algemene probleem dat mensen de regelmaat en trouw aan een vaste organisatie moeilijker opbrengen en meer informele, ad-hocverbanden kiezen.

Afbeelding 4.6

Uitje naar een 'betaaltuin', een voor bezoek opengestelde tuin met verkoop van zaden

Sociaal tuinieren

Zijn in tuinclubs en verenigingen de relaties overwegend wederkerig, dat is minder het geval bij 'sociaal tuinieren', een initiatief van de Nederlandse Tuinenstichting. In samenwerking met de Stichting Present (vrijwilligersorganisatie) startten zij in het Amsterdamse Betondorp in 2011 een initiatief om ouderen die hun tuin niet meer aankunnen, te helpen. Het tuinonderhoud en eventueel -herstel gebeurt met vrijwilligers die worden begeleid door ter zake kundige mensen van de Tuinenstichting. Het begon in dat jaar met zes tuinen; daarna volgden nog eens veertien. In 2012-2013 werd het project uitgebreid en voortgezet in Betondorp, Amsterdam-Noord en de Pijp. De tuinen worden na de make-over regelmatig bijgehouden door individuele vrijwilligers, waardoor de eenzaamheid waar de betroffenen mensen vaak onder lijden, doorbroken wordt. Verschillende Amsterdamse woningcorporaties zijn inmiddels bij het project betrokken. Landgoed Beeckestijn in Velsen-Zuid, doneerde planten voor het project, net als verschillende particulieren met grote tuinen. Zij steken zaailingen uit om weg te geven.¹³

Buiten het sociale aspect speelt in verschillende wijken ook het behoud van cultureel erfgoed een rol; het gaat dan om tuinen die wezenlijk waren in het stedenbouwkundige plan. De actie vergt in dat geval wel fondswerving, omdat bij de wederopbouw van een verwaarloosde tuin een tuinarchitect wordt ingeschakeld, materiaal en gereedschap nodig zijn en coördinatie van de vrijwilligers.

Dit vooralsnog kleinschalige, maar interessante initiatief werkt met professioneel opererende vrijwilligers en enkele betaalde krachten. Een alternatieve gedachte zou kunnen zijn om juist vrijwilligers met minder kennis van zaken, maar wel een sociale belangstelling te koppelen aan ouderen met veel tuinkennis, maar met fysieke beperkingen.

Afbeelding 4.7

‘Sociaal tuinieren’ in het Amsterdamse tuindorp Betondorp. Tuinen van ouderen die daar zelf niet meer in kunnen werken, worden in oude glorie hersteld door vrijwilligers, onder leiding van een professionele tuinarchitect. De vrijwilligers blijven terugkomen voor periodiek onderhoud van de tuin en onderhouden zo contact met de bewoner

De volkstuin als ontmoetingsarena

In paragraaf 3.5 zagen we dat het tuinieren op de volkstuin is afgenomen, door afname van het aantal beschikbare percelen. Maar de wachtlijsten ervoor zijn juist opgelopen (De Raat 2014). Daarbij is het publiek sinds de jaren tachtig geleidelijk verbreed van gepensioneerde blanke mannen naar een jonger publiek, waaronder meer vrouwen en ook mensen uit diverse migrantenkringen. Deels ontmoeten zij elkaar op de volkstuin, deels zijn er gescheiden werelden in afzonderlijke tuincomplexen. Daarbij is het type met verblijfshuisje waarin overnacht mag worden, naar verhouding het meest homogeen van bevolkings-samenstelling. Er zitten mensen bij die niet zozeer met hun tuin bezig zijn, als wel met het verblijf en de andere ‘bewoners’. Zij vinden er een type community die in de volkswijken dikwijls verdwenen is. Maar er zijn ook complexen die meer heterogeen zijn en bijvoorbeeld hoogopgeleiden trekken, aldus de communicatieadviseur van de AVVN:

Zij hebben geen tweede huis in binnen- of buitenland. Het schaarse goed is de tijd. Ze hebben geen tijd om in de file naar de Veluwe te rijden en terug. Ze wonen in een mooi appartement, maar de

kinderen kunnen er niet altijd buiten spelen. Die mensen kiezen voor een volkstuin. Je ziet de yups het meest bij de Amsterdamse tuinverenigingen; in Rotterdam ook wel.

Volkstuinen zijn wat de gebruikers betreft een opwaarts cultuurgoed. Van een voorziening voor arbeiders zijn ze geworden tot een voorziening voor mensen die graag tuinieren. Niet zelden hebben die mensen ook een tuin bij hun huis, maar daar is beperkt plaats en zon voor bijvoorbeeld de teelt van groenten.

Niet alleen de tuiniers vormen een heterogene groep; toenemend is de volkstuin er ook voor anderen dan tuiniers. Om de kans op het behoud van volkstuinen te vergroten en deze ook meer maatschappelijke legitimiteit te verschaffen, wordt gezocht naar alternatieve inbedding van bestaande complexen in de maatschappij (Dietz et al. 2008). Dit kan door middel van meer openbaarheid, zoals openstelling voor een groter publiek, opentuinendagen en andere evenementen. Intensivering van het gebruik is mogelijk door kleinere percelen uit te geven, bijvoorbeeld voor ouderen, of gedeelde tuinen. Door aanpassen kunnen volkstuinen toegankelijk gemaakt worden voor bijzondere groepen, zoals gehandicapten (Allaert et al. 2007). Ook kan diversiteit gezocht worden in de combinatie van functies. Meervoudig ruimtegebruik past daarbij, waarbij de complexen ook als wandel- en ontspanningsgebied dienstdoen. In de aanleg van nieuwe complexen kan hierop geanticipeerd worden en daar bestaan ook interessante voorbeelden van, zoals een volkstuincomplex in kantorenpark Papendorp in Utrecht, waar de werknemers in hun lunchpauze kunnen ontspannen in het tuincomplex, dat bovendien het visitekaartje van de kantoren is. Het lokt ook ander sociaal verkeer uit dan alleen tussen tuiniers onderling. In hoeverre de tuiniers daaraan ook behoefte hebben, is de vraag, maar het is voor ieders nut en genoegen wellicht al voldoende indien de gebruikers geen last hebben van elkaar.

Het kleine ontmoeten op de volkstuin

Voorals waar het publiek op de volkstuin divers is, kan een overbruggende vorm van sociale cohesie bestaan. Beyers (2007: 190-195) wijst in een wetenschappelijke studie over de sociale betekenis van volkstuinen op het integrerende karakter van Belgische volkstuinen en de kracht van 'het kleine ontmoeten' daar. De analyse van wat daar gebeurt, lijkt overkort op te gaan voor Nederlandse volkstuinen.

De volkstuin draagt ertoe bij dat tegenpolen, zoals gepensioneerde Belgen en migranten die weinig Nederlands spreken, of traditionele en biologische telers, via afstandelijkheid conflicten kunnen vermijden. [...] Bijzonder is ook dat de relaties gebaseerd zijn op nabijheid en zichtbaarheid. De informatie die men krijgt is daardoor sterk gebaseerd op wat mensen doen en minder op wie mensen intrinsiek zijn. Zo weten tuinders vaak van elkaar niet welk beroep ze hebben of waar ze wonen. Niet vaststaande kenmerken zoals leeftijd, geslacht en etnische afkomst, maar handelingsnormen worden gehanteerd om mensen uit of binnen te sluiten. Die handelingsnorm betreft het tuinieren: geen onkruid laten groeien, hard kunnen werken en mooie groenten telen (Beyers 2007).

De interetnische familiariteit verschilt tussen de volkstuincomplexen en hangt onder andere af van de lokale volkstuinorganisatie, aldus Beyers. Regels en tuincontroles helpen: de tuintoezichthouders hebben immers contact met alle tuinders. In tuincomplexen met regels en toezicht is er ook minder ongenoegen tussen mensen met andere achtergronden; conflictstof wordt met regels beteugeld. Regels bieden een gemeenschappelijke basis voor familiariteit.

Volkstuinorganisaties die inzetten op een sterkere gezelligheid tussen tuinders, slagen er niet altijd in om ook andere groepen daarin te betrekken, bijvoorbeeld bij een barbecue of een 'mosselsouper'. Migranten gaan daar minder in mee en voeren als argument hun (beperkte) beheersing van het Nederlands aan, of het feit dat ze geen varkensvlees eten, zo is de ervaring in de Vlaamse tuincomplexen. Velen is het ook gewoon om het tuinieren te doen en de gezelligheid eromheen kost hun te veel tijd, of ze verkiezen de gezelligheid van de familie.

Opmars van buurtmoestuinen

Van buurtmoestuinen wordt door beleidsmakers, nog meer dan van volkstuintuinen, verwacht dat ze sociale cohesie genereren. Dat is begrijpelijk, omdat meestal een gemeenschappelijk initiatief nodig is om ze van de grond te krijgen. Buurtmoestuinen lijken de laatste jaren als paddenstoelen uit de grond te komen, maar er zijn ook voorbeelden van tuinen die al in de jaren zestig of zeventig werden opgericht. Hoewel diverse gemeenten en woningcorporaties zeer welwillend staan tegenover buurttuinen, betekent dit niet altijd dat de tuin voor langere tijd zeker is gesteld. Voor de buurtmoestuinen geldt dat ze in veel gevallen tijdelijk zijn, omdat de wijken stedelijke vernieuwing ondergaan. Soms ontstaat tijdelijk ruimte door de fysieke transitie, soms wordt tuingrond uitgegeven in afwachting van sloop van de buurt. Er zijn zelfs voor dit soort situaties mobiele tuinen, waarin wordt getuinierd in verrijdbare bakken die kunnen meebewegen met stedelijke vernieuwing en de braakliggende terreinen waarmee die vergezeld kan gaan. Ook vervuilde grond is soms een reden om met mobiele tuinen te werken (Lems 2011).

De sites waar de meeste tuinen op staan, is die van Groen dichterbij, een initiatief van het Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid (ivn). De website telde per april 2016 750 tuinen. Groen dichterbij wil een platform zijn voor buurttuiniers. Nieuwe initiatiefnemers kunnen er ideeën uit putten en zich er profileren. Ook zijn er regionale bijeenkomsten. Naar de indruk van de projectleider van Groen dichterbij zou de site ongeveer een kwart van de tuinen in beeld brengen. Een incentive om in te schrijven is het feit dat het mogelijk is om via sociale media tot voorbeeldproject gekozen te worden. Ook kunnen de inschrijvers advies krijgen. Maar er zijn ook vele initiatiefnemers die aan geen van beide behoefte hebben, bijvoorbeeld omdat de gemeente of een woningcorporatie al helpen.¹⁴

Afbeelding 4.8

Diverse buurtmoestuinen. Rechts: 'de Spoortuin' in het centrum van Rotterdam, aan de Blijdorpzijde, een bewonersinitiatief. Linksboven: Groente- en Fruitbuurt binnen de Haagse Schilderswijk, perceeltjes langs de tramlijn, voor buurtbewoners

Bij het inschrijven maken mensen op de website een profiel aan; naast het invullen van verplichte velden kunnen zij foto's van de tuin en de tuiniers uploaden, die dan weer meedingen in een fotowedstrijd. Het ivn heeft in vijf regio's ook persoonlijke contacten voor de tuinen. Vermoedelijk is de informatie op de website wel actueel, maar als tijdelijke projecten stoppen, wordt er doorgaans niet afgemeld. De indruk van de projectleider is dat minstens 85% van de tuinen er nog is.

Buurtmoestuintjes hebben de bijzonderheid dat ze, doordat ze kleiner zijn, makkelijker te bewerken zijn voor druk bezette mensen. Ook zijn ze meestal dicht bij huis en dat biedt meer mogelijkheden voor mensen met een drukke agenda, een beperkte actieradius of beide. In dat opzicht gaat het echt om een ander product dan de volkstuin. Volkstuinen zijn immers in de loop der jaren steeds meer naar de stadsranden gedreven. Of de mensen die in buurttuinen werken het ook zo ervaren, is een onderwerp voor nader onderzoek.

Voor de cohesie of voor de groenten?

Net als voor de volkstuinten geldt voor de buurttuinen dat het contact vergaand non-verbaal kan zijn, waardoor weinig mensen worden uitgesloten en ook mensen die graag praktisch bezig zijn en minder verbaal ingesteld zijn, iets met elkaar delen. Daarnaast is het een langer durende betrokkenheid die, doordat alles zich buiten afspeelt, ook heel zichtbaar is. In buurttuinen zijn de gebruikers van de tuinen wat meer op elkaar aangewezen, omdat ze samen draagvlak voor de plannen moeten creëren bij buurtbewoners. Als er moestuinten zijn, betreft het kleine percelen, veel kleiner dan de meeste volkstuinten, zodat de gebruikers dichter op elkaar zitten en meer met elkaar in aanraking komen. Dit contact wordt vaak ook aangegrepen voor sociale activiteiten, zoals oogstfeesten en gezamenlijke maaltijden, al dan niet samen met andere omwonenden dan de tuiniers. Ook wordt wel gezamenlijk zaaigoed opgekweekt in een kas. Door de ligging van de tuinen middenin een woonbuurt, fungeren ze ook meer als onderwerp van gesprek voor buurtbewoners en voorbijgangers dan volkstuinten die aan de rand van de stad liggen. Vanuit het oogpunt van de woningcorporaties wordt er in de buurttuinen dan ook vooral sociale cohesie gekweekt, wat voldoende reden is om de tuinen financieel te ondersteunen.

Veen (2015) onderscheidt in haar proefschrift op basis van gesprekken en observatie twee archetypen buurttuinen. In het ene gaat het primair om de contacten, het ontmoeten en het samen realiseren van iets moois voor omwonenden. In de andere vorm staat het individuele telen van groenten meer centraal. Van beide typen worden enkele voorbeelden geanalyseerd, waarbij het tweede type tuinen gedragen wordt door tuiniers die groenten van hun tuin eten, terwijl veel deelnemers van het eerste type helemaal niet blijken te consumeren uit de tuin. Overigens blijkt het type met groentetuiniers zeker ook contact uit te lokken, maar daar is het de deelnemers niet primair om te doen. In onderzoek naar enkele buurttuinen (Kullberg 2011a) kwam ook ter sprake dat beide typen geïnteresseerden elkaar op eenzelfde tuin kunnen treffen. De buurttuin kan op die manier voor elk wat wils bieden, net zoals oranjeversieringen in Nederlandse buurten zowel grote voetbalfans als voetbalaverse feestgangers trekken (Kullberg 2001). Ook was er sprake van een meer symbolisch gemeenschapsgevoel, waarbij deelnemende tuiniers zich, ook zonder elkaar te treffen, verbonden voelen rondom eenzelfde liefhebberij.

Duurzame buurttuinen?

In een toelichting op haar proefschrift in *Trouw* (De Vré 2015) drukt Veen beleidsmakers op het hart het verschijnsel buurttuin niet groter te maken dan het is, door er niet te veel hogere doelen aan te verbinden. Het enkele feit dat mensen plezier hebben in het rommelen in de grond en het gecreëerde er mooi uitziet, levert al veel op. Toch zijn de grondkosten nog wel eens een punt dat maakt dat de tuin maar tijdelijk gegund wordt. Tuinprojecten worden omarmd vanwege de duurzame en sociale aspecten, maar ze worden zelden opgenomen in langetermijnplannen. Hoe komt dat? Lawson (2004) noemt, binnen een Amerikaanse context, drie redenen. Het impulsieve karakter van buurttuinen die op verzoek van bewoners worden aangelegd, zou zich slecht verhouden tot de planningscultuur. Verder zou door het persoonlijke karakter van tuinieren de buurttuin meer als deel van het

huis gezien worden dan als deel van de publieke sfeer. In de derde plaats zouden *community gardens* meer worden gezien als sociale activiteit om hogere doelen mee te bereiken dan als fysieke entiteiten. Deze redeneringen, zeker ook de laatste, lijken ook in Nederland op te gaan, vooral in aandachtswijken. Hoewel daar voorbeelden zijn van moestuinen die geïntegreerd zijn in het ontwerp van de publieke ruimte bij de entree van flats, zoals in Amsterdam Nieuw-West (Lems 2011), gaat het vaak om tuinen op een tijdelijk braakliggend terrein dat wacht op nieuwbouw. Ook blijkt uit onderzoek dat veel initiatieven, ook tuininitiatieven in achterstandswijken, af en toe een impuls van een buitenstaander nodig hebben, in de sfeer van financiële ondersteuning (gratis gebruik van de grond), advies of arbitrage (Kullberg et al. 2015; Tonkens 2014).

4.6 Samenvattend

Vraag tuinbezitters naar de betekenis die de tuin voor ze heeft en de meesten zeggen dat het een plek van rust is. Daarmee leren we nog weinig over de tuinier, die door keihard in de tuin te werken zijn hoofd rust kan geven of op de loungeset het gehele lichaam te rusten legt. Meer onderscheidend is het als mensen aangeven in de tuin actief bezig te zijn en er contact met de natuur te zoeken. Het zijn vooral ouderen en groene tuiniers die dat zeggen. Een minderheid ziet de eigen tuin als visitekaartje bij het huis. Op grond van deze vragen en vele andere naar waarden en vrijetijdsgedrag, onderscheidt het Productschap Tuinbouw vier tot zes tuinsegmenten, die elk een eigen benadering door de commercie verdienen. Zonder de twee tussentypen betreft het de tamelijk tuinaverse typen rood en geel, die weinig interesse in de tuin hebben en deze vooral als gebruiksruimte zien, en de tuiniger blauwe en groene typen. Het eerste is meer status- en resultaatgericht; het groene type houdt van een natuurlijke tuin waarin hij zelf wroet.

Voor Engeland maakte het marketingbureau Mintel een meer robuuste typologie met twee smaken: welgestelde, enthousiaste tuiniers, vaak ouderen, die veel tijd aan hun tuinen spenderen, en de jongere tuiniers met drukke banen en gezinnen, die de tuin als extra kamer gebruiken waarin sociaal contact plaatsheeft, maar waarin weinig getuinierd wordt. Interessant daarbij is dat de commercie zich vooral lijkt te richten op de trendgevoelige typen die zelf niet zo graag de handen in de grond steken. Kanalen om tuinideeën op te doen zijn de winkels, met name tuincentra, bladen en de directe omgeving. Het grootste aanbod van ideeën betreft instanttuinen – tuinen die snel resultaat geven door de aankoop van grotere potplanten en veel levenloze elementen die helemaal niet hoeven te groeien. Dat velen zeggen ook in hun omgeving inspiratie op te doen, vond in hoofdstuk 3 steun bij de ‘besmettingsthese’: de tuininrichting van de overburen doet er veel toe.

Mensen met groene vingers en een groene tuinvoorkeur zijn het meest immuun voor de diverse impulsen en vormen ook niet de grootste doelgroep van de tuincentra, al is het maar omdat onder hen veel ouderen zijn, die minder trendgevoelig zijn. Voor hen is er overigens ook wel inspiratie te vinden via televisie en bladen, maar het gaat om minder bekeken programma’s en bladen met een meer beperkte oplage in plaats van lifestylebladen. Ook tuincentra kunnen deze groep bedienen met vaste benodigdheden zoals grond, zaad,

bollen en gereedschap, maar de grootste klap moet toch komen van de impulstuiniers en daarop worden de winkels primair ingericht.

Er zijn diverse interessante projecten waarbij ideële organisaties samenwerking zoeken met commerciële, om ook bij jonger publiek belangstelling te wekken voor natuur en groene tuinen. Hiertoe behoren bijensafari's, tuinreservaten en de operatie Steenbreek, om de betegeling tegen te gaan, naast de meer traditionele educatieve inzet van organisaties als IVN en AVVN.

Onderscheidend voor groene tuiniers is dat zij geboeid zijn door het natuurlijke groeiproces van de planten en daarom ook rekenen met de factor tijd. Wat hun voldoening geeft, is het contact met de natuur, buiten zijn, ook bij minder aantrekkelijk weer, en het creëren van een eigen, paradijselijke omgeving. Die passie voor wat groeit en bloeit lijkt vooral binnen de familie te worden overgedragen. Ouders of andere dierbaren geven het voorbeeld en dat blijft kinderen bij. Hebben zij zelf eenmaal een eigen tuin en wat meer tijd, dan komt het geplante zaadje tot volle wasdom. We hebben ook enkele enthousiaste tuiniers gesproken voor wie er geen sprake was van aanmoediging door de familie. Hun inspiratie kwam voort de liefde voor de natuur, voor het verbouwen van eigen voedsel en het educatieve daarvan voor de kinderen. Op deze manier kan de actuele moestuinrage mogelijk voor langere tijd sporen achterlaten, omdat de jeugd er vaak bij betrokken is.

Tuinieren kan een solitaire aangelegenheid zijn en tuiniers zijn grosso modo ook eerder minder dan meer sociaal dan anderen. Wel hebben ze meer contact met directe burens. Toch heeft tuinieren ook sociale waarden. Net als bij sport is er een community rondom tuiniers, zoals tuinclubs en (volks)tuinverenigingen, maar ook informele groepen liefhebbers. Buurtmoestuinen kunnen de onderlinge relaties in de buurt een impuls geven, hoewel ook uitsluiting kan meespelen en de relaties niet altijd vanzelf goed blijven. Maar in combinatie met de verfraaiing van de omgeving en het plezier dat actieve tuiniers scheppen in het tuinieren, is het enthousiasme voor deze trend onder gemeenten en woningbouwverenigingen begrijpelijk.

Noten

- 1 Interview Marc van der Ende, bedrijfsleider Intratuinvestiging Pijnacker, 3 maart 2016.
- 2 Geraadpleegd via <https://www.ivn.nl/afdeling/intranet/informatie/organiseer-een-cursus/cursus-tuinreservaten>.
- 3 Bewoner Zoetermeer, geïnterviewd voor *Informele groepen* (Kullberg 2011a).
- 4 Herman Vroklage (vanaf 1992 bij AVVN; voorlichter), 6 mei 2010.
- 5 Geraadpleegd via www.natuurenmilieu.nl/themas/voedsel/campagnes-3/ga-mee-op-bijensafari.
- 6 Geraadpleegd via www.operatiesteenbreek.nl.
- 7 De universiteiten van Groningen, Maastricht en Wageningen en Hogeschool vhl (University of applied sciences), Groei en Bloei, Haags Milieucentrum, Entente Florale, KNNV Vereniging voor Veldbiologie, De groene vitale stad, Tuinbranche Nederland, Klimaatverbond Nederland en IVN.
- 8 De personeelsvereniging organiseert daar jaarlijks een verkoping van kamer- en tuinplanten tegen aantrekkelijke prijzen. In 2010 werd een bliksemonderzoekje aangekondigd onder de kopers. Zo werden tijdens de lunchpauze dertig aanwezigen kort geïnterviewd over hun aankopen, tuin en inspiratiebronnen. De helft van hen vulde bovendien de eerder beschreven korte tuintest in.

- 9 Groepsgesprek op 3 maart 2014 met vier vrouwen van ruim 80 jaar, die samen een informeel buurt-groepje vormen en wekelijks met elkaar naar *Gardeners' World* kijken.
- 10 Groepsgesprek op 12 april 2012, met een vervolg op 15 april 2012, tuinclub Juffertje in 't Groen te Amersfoort.
- 11 Zie voor een toelichting van de tuintest, bijlage B4.1.
- 12 Een nieuwe telling is niet verricht voor deze publicatie, maar het is goed mogelijk dat er clubs gefuseerd zijn; dit gebeurt wegens vergrijzing van de clubs.
- 13 Geraadpleegd op 23 maart 2016 via www.tuinenstichting.nl/over-nts/sociaal-tuinieren.
- 14 Interview met Bastiaan Verberne, projectleider van Groen dichterbij, december 2015.

5 Tussen groen en grijs

5.1 Verwaarloosde tuinen

Tuinen weinig onderzocht; toch belangrijk

Tuinen zijn een weinig onderzocht thema. Weliswaar zijn stadslandbouw en moestuinieren momenteel in en is er in zijn algemeenheid aandacht voor groen in de stad, maar over particuliere tuinen en tuiniers gaat het zelden. Dat is om verschillende redenen opmerkelijk.

Allereerst gaat het om het aanzien van de alledaagse woonomgeving: 70% van de Nederlandse huizen heeft een tuin, dus het gaat om veel grond. Een grote meerderheid van de burgers wil graag een groene woonomgeving, wat ook blijkt uit de hogere waarde van woningen in een groene omgeving. Tevens is groen stress reducerend en bevordert het zo het geestelijk welzijn. Maar wat doen we zelf aan die groene omgeving? De trend is naar het verharden van de tuin, door middel van betegeling. Planten in potten brengen dan wel een groene toets aan, maar de verharding heeft een duidelijk nadeel voor het milieu, vooral bij opwarming van de aarde. Er is dan meer behoefte aan verkoeling en goede afvoer van hemelwater. Bestrating brengt het omgekeerde teweeg: stenen slaan warmte op en verhinderen opname van regenwater. Dit zorgt voor overlopende riolen, waardoor het oppervlaktewater verontreinigd raakt. Hiermee is de duurzaamheid in het geding. Het is daarom van belang om te begrijpen wat mensen doet kiezen voor een groene beplante tuin of juist grijze betegelde tuin.

Daarnaast boeit het thema tuinieren ons vanwege de vrijetijdsbesteding. Ongeveer de helft van de Nederlanders tuiniert en voor menigeen is dit ook een geliefkoosde en gezonde hobby. De tijdsbesteding eraan is gemiddeld ongeveer drie kwartier per week, door het jaar heen. Voor ouderen is het veel meer dan dat.

Ten slotte boeit ons de sociale kant van het tuinieren. In beleidskringen leven daarover soms hoge verwachtingen, vooral als het gaat om tuinieren in buurttuinen. Alles bij elkaar was reden voor een kleine inhaalslag bij het scp, met een brede verkenning van dit thema.

De vragen die we stellen zijn de volgende.

- Hoe zien de Nederlandse tuinen eruit en welke determinanten hangen samen met de keuze voor een groene of juist meer betegelde inrichting?
- Wie zijn de tuiniers die over een tuin beschikken en wie van hen tuinieren frequent, langdurig en met genoeg?
- Welke invloeden zijn er op tuinstijlen en de keuzes die tuinbezitters maken?
- Welke sociale kanten zitten er aan het tuinieren?

De antwoorden op de vragen zijn gezocht aan de hand van literatuur uit Nederland en daarbuiten. Tevens gebruikten we enkele gegevensbestanden waarin tuinen weliswaar niet centraal staan, maar wel aan bod komen. Het gaat om het reguliere woononderzoek van BZK, een oudere versie (WoON Fysiek en Sociaal 2006) waarin straatprofielen, inclusief voortuinen, nauwkeurig zijn beschreven, het Aanvullend voorzieningengebruikonderzoek 2007 (AVO'07) waarin voor die ene editie gevraagd is naar de inrichting van de eigen tuin, en het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) uit 2011 en voorgaande jaren. Ten slotte zijn diverse interviews gehouden met sleutelpersonen en met kleine groepen tuiniers.

5.2 Groen versus grijs

Voorspellers van groene en van grijze tuinen

De meeste tuinbezitters hebben zowel hun voor- als hun achtertuin deels bestraat en deels beplant. Er zijn enkele omgevings- en persoonskenmerken die verband houden met meer groen of juist meer grijs in de tuin. Meer bestrating gaat samen met suburbane woonmilieus waar tuinen 'gewoon' zijn, met kleine voor- of achtertuinen en met parkeren op eigen erf, waarbij het resterende deel van de tuin dan ook bestraat wordt. Verder komt bestrating vaker voor bij jonge mensen, lager opgeleiden en vrouwen met een baan van minstens dertig uur per week. Groene tuinen vormen hier de contramale: zij komen voor bij ouderen en hoger opgeleiden met grote tuinen in centrumstedelijke milieus, waar tuinen bijzonder zijn, of juist in dorpen waar bestraten minder de norm is.

Een belangrijke bevinding is dat de kans op een groene of bestrate tuin aanmerkelijk groter is als de overburen ook zo'n type tuin hebben. Tuinaanleg lijkt aldus besmettelijk, een ervaring die gedeeld wordt door diverse geïnterviewden.

Tuinieren gaat samen met een gezonde lifestyle: wel sporten, maar minder beeldscherm kijken

Het profiel van mensen die regelmatig en veel tuinieren lijkt veel op dat van de mensen met groene tuinen, zij het dat ze niet per se hoger opgeleid zijn. Wel gaat het ook hier vooral om ouderen: 65-plussers besteden gemiddeld meer dan twee keer zoveel tijd aan tuinieren als de gemiddelde Nederlander. Hoogopgeleiden besteden er ook meer tijd aan, maar dat komt doordat zij vaker grote tuinen hebben, die meer werk vergen. Mensen met een volkstuin besteden verreweg de meeste tijd aan tuinieren. Niet alleen kiezen ze voor een tijdrovende hobby, de volkstuin (zonder verblijfshuisje) is vaak een aanvulling op hun tuin bij het huis.

Tuinieren gaat niet ten koste van sport en andere vormen van bewegen, zoals wandelen en fietsen, ook niet bij ouderen. Dat is opmerkelijk; tuinieren is dus geen alternatieve vorm van bewegen, uit te oefenen wanneer sporten niet meer gaat. De lifestyle van tuiniers is in het algemeen een gezonde: veel tijd buiten, wel tijd om te rusten en te lezen, maar veel minder tijd achter de beeldschermen, zowel televisie als computer.

Frequente tuiniers zijn niet socialer dan anderen; wel zijn er sociale kanten aan tuinieren

Hoewel frequente tuiniers vaker praatjes maken met hun directe buren, die ze eerder tegen het lijf lopen, zijn ze in het algemeen niet socialer dan anderen; eerder is het omgekeerde het geval. Dit betreft het onderhouden van sociale contacten en doen van vrijwilligerswerk. Wel onderscheiden frequente tuiniers zich door een meer buurtgebonden activiteitenpatroon en een geringere ruimtelijke mobiliteit.

Deze uitkomst wil niet zeggen dat er geen sociale kanten aan tuinieren zitten. In gesprekken werden we gewezen op de betekenis van gekregen planten voor tuiniers; ze ontlenen er plezier aan en het kijken naar afzonderlijke planten herinnert ze aan dierbaren. Daarnaast is er een civil society van gelijkgestemden die zich op verschillende manieren groepeerst langs de liefhebberij tuinieren: in verenigingen, tuinclubs, informele groepen, tuincomplexen en buurt(moes)tuinen. Die gedeelde interesse scheidt zowel een symbolische als een materiële band en kan ook maatschappelijke en culturele verschillen overbruggen, al is het geen panacee. Het zichtbare, non-verbale karakter van tuinieren maakt dat het weinig groepen hoeft uit te sluiten.

Meest groene tuiniers weinig vatbaar voor invloed van media, commercie en buurt

Commercie, media en voorbeelden in de woonomgeving zijn inspiratiebronnen voor veel tuiniers. Tuincentra, maar in toenemende mate ook bouwmarkten, worden veel bezocht voor tuinbenodigdheden. Die winkels bedienen een breed publiek, maar de belangrijkste klanten zijn toch degenen die gevoelig zijn voor trends en zich laten verrassen door iets nieuws. Dat draagt bij aan de keuze voor tuinen die snel effect geven, met grote planten, veel harde elementen (plavuizen, planken en potten) en ornamenten.

De meeste televisieprogramma's en ook lifestylebladen moedigen mensen aan in deze richting. Toch kunnen dezelfde winkels en media ook andere interesses wekken of ingezet worden om nieuwe trends aan te wakkeren, zoals moestuinieren (AH-moestuintjes, Intra-tuin met 'Stekken is hip', acties ten behoeve van meer vlinders of minder stenen). Dit gebeurt in toenemende mate op initiatief van ideële organisaties, die daarvoor brede netwerken vormen en daar ook commerciële partners in betrekken.

Groene tuiniers hebben een heel andere instelling, doordat ze meer interesse hebben in natuurlijke processen, die tijd vergen. De planten interesseren hen en ze zijn ook bereid wat van hun eigen autonomie op te geven om zich door planten te laten verrassen, een houding die ervaring eist. Hierdoor onderscheiden hun tuinen zich van instanttuinen van degenen die zonder geduld tuinieren.

Groene vingers en interesse in planten lijken in grote mate van ouders op kind over te gaan. Kinderen krijgen affiniteit met het laten groeien van planten en de verwondering daarover mee van thuis; vele jaren later kan dat naar boven komen bij het verlangen naar een eigen tuin, hoewel er ook mensen geïnterviewd zijn wier kinderen de passie niet overnamen. Omgekeerd kregen sommige groene tuiniers thuis geen voorbeeld, maar zijn zij alsnog gemotiveerd geraakt, door hun interesse in de natuur of door het de laatste jaren populair geworden idee je eigen voedsel te kweken. Daarbij speelt ook het educatieve aspect een rol: kinderen leren waar voedsel vandaan komt en welke natuurlijke processen,

zoals bevruchting door bijen, daarbij komen kijken. Daardoor is ook bredere natuur- en milieueducatie relevant voor groene tuinen.

Zelf kweken over een lange reeks van jaren sterk dalende; naoorlogse generaties kweken minder

De stijl van tuinieren waarbij men zelf planten zaait of steekt en opkweekt, is vanaf 1975 rap afgenomen. Er kwamen alternatieven, zoals een ruim aanbod van kant en klaar opgekweekte planten, die door de gestegen welvaart betaalbaar werden. Mogelijk was er al in 2011 een lichte kentering te zien bij jonge mensen; het kweken nam daar niet nog verder af. Zaaïen en kweken is een manier van tuinieren die veel ouderen nog eigen is en die generatiegewijs minder is geworden, vooral bij de naoorlogse generaties. Het aandeel steen in de tuinen is tussen 2002 en 2011 gestaag toegenomen; echter, na de opheffing van Productschap Tuinbouw vinden er wellicht geen nieuwe metingen meer plaats. De cohortvervanging, waarbij de meest groene tuiniers worden opgevolgd door jongere, grijzere tuiniers, stemt niet vrolijk over wat we in particuliere tuinen mogen verwachten. Mogelijk breidt nieuw elan, zoals het groenten verbouwen, zich uit tot een meer robuuste tegentrend in plaats van een kortstondige hype te blijven.

5.3 Discussie

Deze verkenning is er niet op gericht geweest om concrete aanbevelingen te doen voor het stimuleren van bijvoorbeeld meer of mooiere of groenere tuinen. Daarvoor zijn door anderen al enkele inspanningen verricht, die wij hebben beschreven. Toch volgen hieronder wat onuitgewerkte denkrichtingen om deze doelen dichterbij te brengen.

Stedenbouw, particuliere en publieke ruimte

In kringen van stedenbouwkundigen heeft in de naoorlogse jaren een geschil geheerst over de wenselijkheid van particuliere tuinen in de stad. Modernistische (hoog)bouwers meenden de burger daar geen plezier mee te doen, omdat tuinieren als werken werd gezien. Zij kregen in zoverre hun gelijk dat er, met name in suburbane milieus waar tuinen heel algemeen zijn, inderdaad door velen niet graag getuinierd wordt. Maar bewoners stellen wel prijs op een eigen erf waar zij zich vrij voelen. Dat is, naast de sterk gestegen grondprijzen, aanleiding geweest om tuinen betrekkelijk klein te maken.

Daarnaast zijn er woonmilieus met gestapelde bouw, waar de bewoners nauwelijks eigen tuinen hebben. In beide gevallen hebben tuinliefhebbers baat bij een alternatieve plek om zich uit te leven. Tuinverzamelcomplexen zoals volkstuinten en buurttuinen zijn voorzieningen die wel meer (deels infomeel te organiseren) beheer vergen, maar verder tegen betrekkelijk lage onderhoudskosten een hoogwaardige omgeving kunnen bieden voor de buurt. Volkstuincomplexen worden toenemend opengesteld voor een breder publiek; buurttuinen zijn dat meestal al. Combinaties van een bescheiden erf bij de woning en aanvullende tuinen in de publieke ruimte voor echte tuiniers, lijken een geschikte formule om ruimte zoveel mogelijk in handen te stellen van mensen met groene vingers. Dat vergt wel

passende beheervormen, om uitsluiting tegen te gaan en om te gaan met mutaties in het gebruik. Ook kan de grond niet maximaal te gelde worden gemaakt. Maar daartegenover kunnen weer betere buurtcontacten staan en misschien ook gezondheidswinst als mensen zich aan het tuinieren zetten. Maar, zoals ook Veen (2015) stelt: overdreven verwachtingen kunnen een afbreukrisico geven.

Privébezit en collectief belang

Een andere discussie, die in hoofdstuk 2 werd gememoreerd, is in hoeverre van tuinbezitters verwacht mag worden dat ze bij de tuininrichting ook publieke belangen in oogenschouw nemen. Daarvan was bijvoorbeeld sprake in vooroorlogse tuindorpen, waar geen schuttingen mochten worden geplaatst, maar louter lage hagen. Dit was vanwege van het aanzicht, ook voor wandelaars uit minder mooie buurten. Daarop kwam kritiek en toenevend zijn dergelijke regels geschonden, te beginnen met de plaatsing van schuttingen. Vandaag de dag wordt ook een appel gedaan op de tuinbezitter, maar dan vooral met betrekking tot de bestrating. De vraag is of we met bepalingen mensen min of meer kunnen dwingen de tuin klimaatbestendig in te richten. Vooralsnog zijn die bepalingen er niet, zeker niet binnen de Omgevingswet. Ongetwijfeld zouden ze op weerstand stuiten. Individualisering en informalisering hebben in dit opzicht hun invloed gehad, hoe spijtig ook voor wie graag mooie tuinen ziet. Een appel om naast werk, opvoeding, mantelzorg en vrijwilligerswerk verplicht aandacht aan tuinieren te besteden lijkt echter niet kansrijk. Daarentegen is een voorlichtingscampagne, in combinatie met een bestratingafhankelijke rekening voor reiniging van oppervlaktewater en rioolbelasting, misschien een overweging. Mogelijk ligt er een oplossing in technische voorzieningen in de bestrating, zoals geperforeerde tegels. Dit zou onderzocht kunnen worden.

Groeneducatie

In de negentiende en twintigste eeuw is tuinieren onder arbeiders aangemoedigd, ter verbetering en verheffing van hun levens. Er waren er genoeg die daarop niet ingingen of hun tuinen verwaarloosden, maar anderen zijn toch op een spoor gezet. Tuinieren is momenteel kortstondig deel van het basisschoolcurriculum (één tuinseizoen op de schooltuin), maar daar blijft het veelal bij. De ervaring in buurttuinen is dat veel kinderen het proces interessant vinden, dus die tuinen hebben een aanvullende educatieve functie. Ook betrokkenen bij de beschreven acties om een breed publiek te interesseren in natuurlijker tuinieren, verdienen ondersteuning.

Mogelijk zijn er wegen om kennisoverdracht over planten en natuur uit te bouwen, zoals bij sociaal tuinieren gebeurt in de vorm van vrijwilligerswerk voor ouderen. Daar wordt kennis overgebracht van kenner op leek, gepaard aan sociale initiatieven, voor wie wel gevoelig is voor een meer levendige, groene tuin, maar zelf niet weet hoe die te realiseren. Media en commercie kunnen een maatschappelijke rol oppakken door publiek te enthousiasmeren voor tuinen die weinig onderhoud vergen, maar toch groen zijn en voldoening geven. Menig tuinarchitect profileert zich hier al mee, maar het kan misschien ook op een

laagdrempeliger manier, door breed te informeren over sterke en onderhoudsarme planten.

Verder onderzoek

Zoals zo vaak het geval is, roept elk antwoord nieuwe vragen op, die het wellicht waard zijn om te onderzoeken. Een voorbeeld is het verdiepen van het inzicht in motieven van mensen die hun tuin betegelen. We kennen de praktische overwegingen zoals drukte en desinteresse in het tuinieren, maar in hoeverre speelt er meer dan dat, zoals misschien een vergaande behoefte aan structuur en overzicht en een afkeer van natuur, zoals hiervoor geopperd werd?

Een andere vraag betreft de robuustheid van buurttuinen en de precieze betekenis ervan. Onderzoek richt zich nog vooral op het legitimeren van dergelijke voorzieningen, door aan te tonen dat ze maatschappelijke meerwaarde leveren, in de vorm van sociale cohesie en gezondheid. Maar een vraag is ook hoe hun toekomstperspectief is. In hoeverre zijn ze op voorhand bestemd tot opheffing als de woningmarkt voldoende aantrekt om de grond te verzilveren voor nieuwbouw? Welke organisatie- en beheervormen zijn robuust en welke niet? En in hoeverre zijn dit soort voorzieningen een strategische aanvulling op volkstuincomplexen, door de nabijheid tot woningen en de kleine kavels?

Ten slotte ligt de mogelijkheid binnen handbereik om, aan de hand van de volgende editie van het Tijdsbestedingsonderzoek, na te gaan of diverse maatschappelijke en educatieve initiatieven, zoals Steenbreek en Groen dichterbij, al een zekere massa hebben weten te bereiken.

Summary

Between green and grey An exploration of gardens and gardeners in the Netherlands

S.1 Neglected gardens

Little research on gardens, yet they are important

Gardens are a topic that have received little research. While it is true that urban agriculture and vegetable gardening are currently 'in' and attention is given to urban green spaces in a general sense, the focus is rarely on individual gardens and gardeners. That is remarkable for several reasons.

First, there is the appearance of the everyday living environment: 70% of Dutch houses have a garden, so they represent a lot of land. A large majority of Dutch citizens appreciate a green living environment, and this is reflected in the higher market value of homes situated in a green setting. Green spaces also reduce stress and promote mental well-being. But what do we ourselves do to sustain that green environment? The current trend is to pave our gardens. Whilst plants in pots do add some green to alleviate the grey of the paving, there is a clear detrimental effect on the environment, and especially as regards global warming. Paving increases the need for cooling and good drainage of rainwater, but actually creates the reverse effect: paving slabs store heat and impede the absorption of rainwater. The result is overflowing drains, in turn leading to contaminated surface water, putting sustainability at risk. It is therefore important to understand what prompts people to choose a green, planted garden or instead to surround their home with grey paving. Gardening is also an interesting theme from the perspective of leisure time use. Roughly half the Dutch population engage in gardening, and for many it is a well-loved and healthy hobby. The time spent on gardening averages out over the year at roughly three-quarters of an hour per week, and much more than this for older persons.

Finally, the social aspects of gardening are of interest. High expectations are sometimes set for this in policy circles, especially for community gardens.

All these factors prompted scp to engage in a minor catching-up exercise, with a broad exploration of this theme.

The questions addressed in this study are as follows.

- What are Dutch gardens like and which determinants are associated with the choice in favour of a green or a paved garden environment?
- Who are the gardeners who have a garden and which of them engage in gardening frequently, for long periods and with pleasure?
- What influences garden styles and the choices made by garden-owners?
- What are the social aspects of gardening?

We sought answers to these questions by drawing on literature from the Netherlands and elsewhere. We also used a number of databases which contain information on gardening, albeit not as a central topic. These include the regular housing survey by the Dutch Ministry of the Interior and Kingdom Relations, an older version of that survey (WoON Module Sociaal-Fysiek 2006) in which street profiles, including front gardens, are described in precise detail, the 2007 edition of the Services and Amenities Utilisation Survey (AVO'07), which contained questions about respondents' gardens, and the Time Use Survey (TBO) from 2011 and earlier years. Finally, a number of interviews were conducted with key persons and small groups of gardeners.

5.2 Green versus grey

Predictors of green and grey gardens

Most garden-owners have partially planted and partially paved both their front and rear gardens. A number of environmental and personal characteristics are associated with more green or more grey (i.e. paving) in the garden. More paving is associated with suburban residential milieus where gardens are 'usual', with small front or rear gardens and off-street parking, with the remainder of the garden being paved as a result. Young people, people with a lower educational level and women who work at least 30 hours per week are more likely to have paved gardens. Green gardens are a counterpoint to this pattern, being more common among older persons and highly educated people with large gardens in central urban settings, where gardens are unusual, or else in villages where paving is less common.

One important finding is that the likelihood of a green or paved garden increases substantially if opposite neighbours also have that type of garden. Garden construction thus appears to be contagious, an experience shared by several of those interviewed.

Gardening is associated with a healthy lifestyle: participation in sport, but less time staring at a screen

The profile of people who regularly spend a lot of time gardening closely resembles that of people with green gardens, albeit they are not by definition highly educated. They are however again mainly older persons: on average, the over-65s spend more than twice as much time gardening as the average Dutch citizen. Well-educated people also spend more time gardening, but that is because they often have large gardens, which require more work. People with an allotment spend by far the most time gardening; not only have they chosen a time-consuming hobby, but an allotment often provides an extension of their garden at home.

Gardening does not detract from the time spent on sport and other forms of exercise, such as walking and cycling, including by older persons. That is striking: gardening is thus not an alternative form of exercise to be practised when it is no longer possible to take part in sport. Gardeners generally lead a healthy lifestyle, spending lots of time outside; they do

spend time resting in reading, but spend much less time looking at a screen, whether it be television or computer.

Frequent gardeners are no more social than other people, but there are social aspects to gardening

Although frequent gardeners chat to their immediate neighbours more often, because they encounter them more, they are not generally more social than other people; if anything, the reverse is the case, at least when it comes to maintaining social contacts and doing voluntary work. Frequent gardeners do however display a more neighbourhood-oriented activity pattern and less geographical mobility.

This finding does not mean there are no social aspects to gardening. In the interviews we were reminded of the importance for gardeners of receiving plants as gifts; they derive pleasure from them and the different plants remind them of loved ones. In addition, there is a civil society of like-minded people who group together in different ways around their gardening hobby: in associations, gardening clubs, informal groups, garden complexes and community (vegetable) gardens. This shared interest creates both a symbolic and a physical bond and can also bridge social and cultural differences, though it is not a panacea. The visible, non-verbal nature of gardening means that few groups need to feel excluded.

Most green gardeners little influenced by media, commerce and neighbourhood

Commerce, media and examples in the residential setting are sources of inspiration for many gardeners. Garden centres, but increasingly DIY stores as well, are frequently visited for the purchase of garden requisites. These outlets serve a wide public, but the main customers are those who are susceptible to trends and who like to be surprised by something new. That encourages them to choose gardens which create instant impact, with large plants, lots of hard landscaping elements (paving, decking and pots) and garden ornaments.

Most television programmes and lifestyle magazines also tend to push people in this direction. Yet those same retail outlets and media can also inspire other interests or be used to spark off new trends, such as vegetable gardening (e.g. the *AH-moestuintjes* vegetable garden kits from the Albert Heijn supermarket chain, the 'Gardening is cool' campaign by the Intratuin garden centre chain, or campaigns to increase the number of butterflies or reduce the amount of hard landscaping). Such initiatives increasingly come from idealistic organisations, which form broad networks that also include commercial partners.

'Green' gardeners take a very different attitude, because they have more interest in natural processes, which take time. They are interested in plants and are willing to give up some of their own autonomy in order to allow themselves to be surprised by plants – an attitude that demands experience. This sets their gardens apart from the 'instant gardens' of those who garden without patience.

Green fingers and an interest in plants appear to be transferred from parents to children, who often acquire an affinity from their parents for growing and admiring plants. This can surface many years later in a desire for their own garden, though there were also some

interviewees whose children did not acquire their passion for gardening. Conversely, some green gardeners did not receive an example at home, but became motivated later by their interest in nature or by the idea of growing one's own food that has become popular in recent years. There is also an educational aspect here: children learn where food comes from and which natural processes are involved, such as pollination by bees. A broader natural and environmental education is thus a pertinent aspect of green gardening.

Growing one's own plants declining for many years, especially among post-war generations

The style of gardening in which people sow seeds or take cuttings and grow them on has declined rapidly since 1975. This reflects the rise of alternatives, such as a wide array of ready-cultivated plants, which became affordable thanks to the increase in prosperity. There may have been a slight reversal in this trend in 2011 among young people, among whom cultivating plants did not decline further. Sowing and cultivating plants is a gardening method that is still embraced by many older people but which has declined with the generations, especially the post-war cohorts. The proportion of hard landscaping elements in gardens increased steadily between 2002 and 2011; however, since the abolition of the Horticulture Marketing Board (Productschap Tuinbouw), no new measurements have been carried out. Cohort replacement, in which most green gardeners are succeeded by younger, 'greyer' gardeners, does not instil optimism regarding what we may expect from private gardens in the future. On the other hand, it may be that the new enthusiasm for activities such as growing vegetables will develop into a robust countertrend rather than a shortlist hype.

S.3 Discussion

This exploratory study was not intended to make specific recommendations to promote more, more beautiful or greener gardens, for example. Others have already made a number of attempts to do this, as described earlier. However, a few provisional ideas for bringing these goals closer are set out below.

Urban development, private and public space

There was a lack of consensus among urban developers in the post-war period regarding the desirability of private gardens in towns. Modernist (high-rise) builders argued that people would not appreciate them, because gardening was seen as work. They got their own way to such a degree that, especially in suburban areas where gardens are very common, it is indeed the case that many people do not enjoy gardening. But residents do value having their own plot of land where they can feel free. In addition to the sharply increased land prices, this led to gardens being made relatively small.

There are also residential settings with blocks of flats, where residents have virtually no gardens of their own. In both cases, garden-lovers benefit from having an alternative location to enjoy their hobby. Garden complexes such as allotments and community gardens

demand more management (which to some extent can be organised informally), but can also offer a high-value amenity for the neighbourhood with relatively low maintenance costs. Allotment complexes are increasingly being opened up to a wider public, while most community gardens already are. Combinations of a modest garden around the home and supplementary gardens in the public space for real gardeners appear to be a workable formula for putting the public space in the hands of people with green fingers as far as possible, though this does require appropriate management structures in order to prevent exclusion and deal with changes in use. They also prevent the maximum monetary value being obtained from the land, but on the other hand can improve neighbourhood contacts and possibly produce health benefits if people engage in gardening. However, as Veen (2015) has also stated, setting expectations too high can lead to disappointment.

Private ownership and collective interest

Another discussion, concerns the extent to which garden-owners can be expected to take account of public interests when designing their gardens. This was the case in pre-war garden villages, for example, where it was prohibited to erect fences, with only low hedges being allowed between gardens. The idea was to improve the appearance, including for walkers from less attractive neighbourhoods. This policy attracted criticism and the rules were increasingly broken, initially by erecting fences.

Today, an appeal is also being made to garden-owners, but this time it relates mainly to the paving of gardens. It is questionable whether imposing rules can more or less force people to design their gardens in a climate-friendly way. Those rules do not currently exist, at least not in the forthcoming Environment Act (*Omgevingswet*). And if they did exist, they would undoubtedly encounter resistance; individualisation and informalisation in society have had a major influence here, however regrettable that may be for those who like to see attractive gardens. However, imposing a duty to devote attention to gardening alongside work, parenting, providing informal care and doing voluntary work would seem to have little chance of success.

By contrast, an information campaign, combined with a charge levied on those with paved gardens for cleaning surface water and overloaded drains, might be worth considering. It may also be possible to find a technical solution, such as perforated paving slabs. That is something that could be studied.

Green education

Gardening was something that members of the working class were encouraged to do in the 19th and 20th centuries, as a means of improving and embellishing their lives. There were plenty of people who did not take up these calls or who neglected their gardens, but others responded positively. Gardening currently forms a brief part of the primary school curriculum (one garden season spent in the school garden), but that is generally as far as it goes. Experiences with community gardens suggest that many children find the process interesting, which means these gardens have an additional educational function. Those

involved in the campaigns to enthuse a wide public about more natural gardening also deserve support.

There may be ways of building the transfer of knowledge about plants and nature, as happens with social gardening in the form of volunteering by older persons, where knowledge is transferred from expert to lay person, accompanied by social initiatives for those who would like a more living, green garden but do not know how to achieve it. The media and commerce could also take on a social role by seeking to raise public enthusiasm for gardens which require little maintenance but are still green and satisfying. Many garden architects are already adopting this approach, but it could perhaps “wider public” by providing more information about robust, low-maintenance plants.

Further research

As is so often the case, every answer raises new questions which may be worth studying. An example is deepening our understanding of the motives of people who pave their gardens. We know about the practical considerations, such as pressure of time and lack of interest in gardening, but to what extent do other aspects also play a role, such as a need for structure and clarity and a dislike of nature, as has been suggested?

Another question concerns the robustness of community gardens and their precise significance. Research to date has focused mainly on legitimising such amenities by demonstrating that they deliver social added value in the form of social cohesion and health benefits. But there are also questions to be asked about the future outlook. To what extent are these amenities predetermined to be scrapped as soon as the housing market picks up sufficiently to cash in on the value of the land for new housing construction? Which organisational and management models are robust and which are not? And to what extent do amenities of this type form a strategic addition to allotment complexes, thanks to their proximity to homes and the small plots?

Finally, it would be an easy matter to investigate on the basis of the next edition of the Time Use Survey whether the various social and educational initiatives intended to discourage grey and encourage green gardening, have achieved a degree of traction yet.

Bijlagen

B 1.1 Geïnterviewde personen

André Doffer, senior consultant Retail en Leisure bij SAMR (SmartAgent MarketResponse); telefoongesprek 20 januari 2016.

Marc van der Ende, bedrijfsleider Intratuin, vestiging Pijnacker, *face to face* interview 3 maart 2016.

Nico Rietdijk, directeur van de Nederlandse Vereniging voor Ontwikkelaars en Bouwondernemers; telefoongesprek 23 november 2015.

Telefoongesprekjes met vijf makelaars met vestiging in Pijnacker-Nootdorp, maart 2016.

Bastiaan Verberne, projectleider van Groen Dichterbij, telefoongesprek december 2015.

Herman Vroklage, sinds 1992 woordvoerder van de belangenvereniging voor volkstuinders AVVN, *face to face* interview 6 mei 2010.

Bewoner Zoetermeer, geïnterviewd voor Bundel Informele Groepen (Kullberg 2011a), 27 april 2010.

Korte *face to face* interviews met dertig bezoekers van een plantenmarkt van de personeelsvereniging van het ministerie van vws, 30 mei 2012.

Groepsgesprek op 3 maart 2014 met vier oudere vrouwen die samen een informeel buurtgroepje vormen en wekelijks met elkaar naar *Gardeners' World* (BBC) kijken.

Groepsgesprek op 12 april 2012, met een vervolg op 15 april 2012, tuinclub Juffertje in 't Groen te Amersfoort.

Tabel B3.1

Factoren die samenhangen met de bestrating, beplanting en het onderhoud van voortuinen (in odds ratio's)

	tuin voor 100% beplant (ref. = deels beplant deels bestraat)	tuin voor 100% bestraat (ref. = deels beplant en deels bestraat)	tuin regelmatig en aanzienlijk slecht onderhouden (ref. = goed onderhouden) ^a	tuin vervuild (ref. = niet vervuild)
<i>persoonskenmerken</i>				
gezin met kinderen (ref.)				
eenpersoonshuishouden	1,53*	1,23	1,70*	0,72
tweepersoons	0,83	1,11	1,62**	1,22
hoog opgeleid: HBO / wo (ref.)				
laag opgeleid	0,72*	1,46*	0,70*	0,96
inkomen modaal tot 2 x modaal (ref.)				
laag inkomen (onder modaal)	0,90	0,48*	1,87*	1,61
hoog inkomen (> 2 x modaal)	1,27	0,95	0,64*	0,97
betaald werk (ref.)				
Aow of pensioen	1,06	0,43**	0,86	0,49
overige uitkering	1,26	2,02*	1,24	0,73
geen inkomen	1,61	1,45	1,10	0,74
vrouw werkt niet (ref.)				
vrouw werkt > 20 uur	1,04	1,63*	1,65*	0,94
vrouw werkt < 20 uur	1,06	1,10	0,71	1,14
autochtone tuinbezitter (ref.)				
ov. westerse afkomst	1,24	1,54	1,47	1,64
niet-westerse afkomst	0,94	1,21	2,43**	0,92
niet of licht lichamelijk beperkt (ref.)				
matig of zwaar lichamelijk beperkt	1,32	1,25	0,75	0,67
woont er minimaal 5 jaar (ref.)				
woont er 1 of 2 jaar	1,07	1,02	1,52	0,91
woont er 3 of 4 jaar	1,22	0,60*	0,88	1,50
heeft geen eigen vakantieverblijf (ref.)				
heeft wel eigen vakantieverblijf	1,30	1,23	1,67	0,64
gaat nooit de natuur in (ref.)				
vrijwel dagelijks	1,23	0,26**	0,54	1,44
minimaal 1 x per maand	0,93	0,49**	0,97	1,07
minimaal 1 x per jaar	0,90	0,68*	0,92	0,98

Tabel B3.1

(Vervolg)

	tuin voor 100% beplant (ref. = deels beplant deels bestraat)	tuin voor 100% bestraat (ref. = deels beplant en deels bestraat)	tuin regelmatig en aanzienlijk slecht onderhouden (ref. = goed onderhouden) ^a	tuin vervuild (ref. = niet vervuild)
<i>tuin- en woonkenmerken</i>				
voortuin deels bestraat, deels beplant (ref.)				
100% beplante voortuin	-	-	1,30	1,22
100% bestrate voortuin	-	-	0,37**	2,44**
tuinonderhoud goed (ref.)				
tuinonderhoud algemeen slecht	-	-	-	7,31**
tuinonderhoud plaatselijk slecht	-	-	-	2,72**
eigen voortuin > 2 meter diep (ref.)				
eigen voortuin < 2 meter diep	3,87**	3,45**	1,03	0,65
parkeren in de voortuin (ref.)				
geen parkeermogelijkheid in voortuin	1,51*	0,65*	1,06	1,20
eigen achtertuin > 50 m ² (ref.)				
eigen achtertuin < 50 m ²	0,90	2,39**	1,33	1,05
voortuin tegenover deels beplant, deels bestraat (ref.)				
voortuin tegenover is 100% plantentuin	3,09**	1,92**	0,94	1,16
voortuin tegenover is 100% bestraat	0,91	2,99**	0,88	1,13
geen voortuin tegenover tussenwoning (ref.)	1,31	1,70**	0,85	1,05
vrijstaand huis				
twee onder één kap	1,87**	0,28**	0,98	0,77
hoekwoning	1,90**	0,62	0,79	0,61
huurhuis (ref.)				
koophuis	1,50*	0,87	1,15	0,96
landelijk woonmilieu (ref.)				
bouwjaar woning 2000-2006 (ref.)				
voor 1945	1,91*	0,80	6,02**	3,43
1945-1959	2,01*	0,73	3,92**	2,38
1960-1969	2,00*	0,42*	4,88**	2,91
1970-1979	1,92*	0,81	5,04**	2,29
1980-1989	1,19	0,62	5,23**	2,62
1990-1999	1,40	0,70	3,31*	2,95
centrum dorps				
centrumstedelijk	0,82	1,18	0,69*	0,55*
buiten-centrum				
centrumstedelijk	0,82	0,45*	0,64	0,78
landelijk woonmilieu (ref.)	0,59*	1,55	0,84	0,52
centrum dorps	0,70	1,07	1,35	0,87
centrumstedelijk	1,38	1,40	1,44	1,12
West-Nederland (ref.)				
Noord	1,34	1,26	0,82	0,49

Tabel B3.1
(Vervolg)

	tuin voor 100% beplant (ref. = deels beplant deels bestraat)	tuin voor 100% bestraat (ref. = deels beplant en deels bestraat)	tuin regelmatig en aanzienlijk slecht onderhouden (ref. = goed onderhouden) ^a	tuin vervuild (ref. = niet vervuild)
Oost	1,60**	1,26	1,01	1,05
Zuid	2,55**	1,22	0,54**	0,69
cons	3,19	2,26	3,10	-4,19
pseudo R ²	,22	,22	,12	,17
N	4544	4544	4544	4544

* sign a < 0,05 ** sign a < 0,01

- = niet opgenomen in model

a In dit model is als derde van de onafhankelijke categorieën opgenomen naast algemeen en regelmatig slecht onderhoud en goed onderhoud, 'plaatselijk niet goed onderhouden'. De uitkomsten verschillen beperkt van 'algemeen slecht onderhoud', met als verschil dat het eigendom van de woning en de etnische herkomst nu geen rol meer spelen, een kleine achtertuin samengaat met vaker deels slecht onderhoud. In het noorden van het land is de kans daarop juist kleiner.

NB Indien in het model ook vervuiling van de voortuin wordt meegenomen, verandert er niet zoveel. Het effect van een huurhuis (slechter onderhoud) valt dan weg en wordt vervangen door de grote samenhang met vervuiling van de voortuin.

Bron: WoON Fysiek en Sociaal 2006, SCP-bewerking

Tabel B3.2

Factoren die samenhangen met enkele inrichtingselementen van de achtertuin

	max. 25% bestraat (ref. = 25-75% bestraat)	minimaal 75% bestraat (ref. = 25-75% bestraat)	alleen haag in de tuin (ref. = heg en schutting) ^a	alleen schutting in de tuin (ref. = heg en schutting) ^a	groenten
<i>persoonskenmerken</i>					
leeftijd 75+ (ref.)					
18-20	0,63	1,34	1,29	0,75	2,05*
21-30	0,71	1,35	0,62	0,50	1,72
31-40	0,91	1,27	0,43	0,69	1,66*
41-50	0,94	1,21	0,91*	0,72	1,60
51-60	1,02	1,22*	0,48*	0,66	1,42
61-70	1,07	0,86	1,04	0,66	1,62
geen kinderen (ref.)					
oudste kind < 5 jaar	0,91	0,84	0,91	0,70	0,87
oudste kind 5-18 jaar	0,98	1,09	0,74	0,72	1,04
lager opgeleid (ref.)					
hoger opgeleid	2,24*	0,57*	0,56	0,94	1,60*
middelbaar opgeleid	1,21	0,77*	0,65	0,86	1,20
geen of lichte beperkingen (ref.)					
matige of ernstige beperkingen	1,13	1,05	1,56	0,91	1,02
autochtone tuinbezitter (ref.)					
ov. westerse afkomst	1,38	0,89	0,71	1,11	1,02
niet-westerse afkomst	1,38	1,96	2,37	0,84	0,81
werkt > 30 uur (ref.)					
geen werk	1,20	1,10	0,81	1,23	1,00
werkt maximaal 30 uur	0,96	0,83	0,82	0,85*	0,97
<i>tuin- en woonkenmerken</i>					
eigen tuin 50-200 m ² (ref.)					
eigen tuin max. 50 m ²	1,02	1,87*	3,12*	2,61*	0,79
eigen tuin min. 200 m ²	3,99*	0,34*	2,64*	2,57*	1,70*
koophuis (ref.)					
huurhuis	1,54*	0,90	2,00	0,95	0,64
niet-stedelijke gemeente (ref.)					
zeer sterk stedelijk	0,67	1,09	1,52	1,21	0,89
sterk stedelijk	0,66	1,46	1,54	0,72	0,96
matig stedelijk	0,68	1,33	1,15	0,84	1,01
weinig stedelijk	0,75	1,13	1,40	0,98	0,92
Zuid-Nederland (ref.)					
Noord	0,81*	0,87	1,73	0,61*	0,89
Oost	0,87	0,78	1,16	0,88*	0,96
West	0,65*	1,26	0,77*	0,70*	1,35*

Tabel B3.2
(Vervolg)

	max. 25% bestraat (ref. = 25-75% bestraat)	minimaal 75% bestraat (ref. = 25-75% bestraat)	alleen haag in de tuin (ref. = heg en schutting) ^a	alleen schutting in de tuin (ref. = heg en schutting) ^a	groenten
<i>tuinieren</i>					
tuiniert < 1 x maand (ref.)					
tuiniert minimaal 1 x maand	1,05	0,52*	0,80	0,93	1,54*
tuiniert altijd zelf (ref.)					
tuiniert zelden of nooit zelf	1,39	1,13	1,25*	1,26	0,62*
tuiniert meestal zelf	1,12	0,75	1,42*	1,29	1,18
25-75% tuin bestraat (ref.)					
max. 25% tuin bestraat			0,77*	2,04	1,45*
min. 75% tuin bestraat			1,59	0,77	0,49*
cons	0,286	0,44	0,04	0,33	0,20
pseudo R ²	0,18	0,18	0,16	0,16	0,10
N	4538	4538	4538	4538	4538

* Significant, dat wil zeggen dat in beide sets binnen de steekproef het resultaat significant is ($\alpha < 0.05$).

a In dit model is ook opgenomen de variant: geen schutting en geen heg. Dit komt weinig voor. Het komt naar verhouding veel voor bij kleine achtertuinen, en onder mensen van niet-westerse origine. Voor deze analyses zijn missing values geïmputeerd en de steekproef is opgehoogd. De bevindingen zijn getoetst op een tweede subset binnen de steekproef.
Bron: WoON Sociaal en Fysiek 2006, scp-bewerking.

Bron: AVO 2007, scp-bewerking.

Tabel B3.3

Factoren die samenhangen met regelmatig tuinieren (minimaal 1 x per week) AVO 2007

	model 1 (persoons- en omgevings- kenmerken)	model 2 (+ inrichtings- elementen)	model 3 (+ vrijetijds- besteding)	model 4 (+ contacten)
<i>persoonskenmerken</i>				
leeftijd 70+ (ref.)				
18-20	0,02*	0,02*	0,02*	0,02*
21-30	0,13*	0,15*	0,13*	0,12*
31-40	0,39*	0,43*	0,39*	0,39*
41-50	0,55*	0,58	0,52*	0,52*
51-60	0,63*	0,64	0,56	0,56
61-70	0,92	0,91	0,71	0,74
geen kinderen (ref.)				
oudste kind < 5 jaar	1,12	1,10	1,05	1,00
oudste kind 5-18 jaar	0,75	0,71	0,6	0,68
lager opgeleid (ref.)				
hoger opgeleid	1,22	0,98	0,86*	0,85*
middelbaar opgeleid	1,11	1,08*	0,95*	0,95*
geen of lichte beperkingen (ref.)				
matige of ernstige beperkingen	1,58**	1,59	1,50	1,50*
autochtone tuinbezitter (ref.)				
ov. westerse afkomst	0,99	1,03	1,10	1,12
niet-westerse afkomst	0,71*	1,05	1,26	1,29
werkt > 30 uur (ref.)				
geen werk	1,23	1,25**	1,34	1,28
werkt maximaal 30 uur	0,98	0,97	1,00	0,97
vrouw (ref.)				
man	0,70*	0,75*	0,51*	0,51*
<i>woonkenmerken</i>				
eigen tuin 50-200 m ² (ref.)				
eigen tuin max. 50 m ²	0,72*	0,92	0,94	0,92
eigen tuin min. 200 m ²	1,65*	1,23	1,18	1,18
koopwoning (ref.)				
huurwoning	0,94	1,02	1,05	1,11
niet-stedelijke gemeente (ref.)				
zeer sterk stedelijk	0,58	0,65	0,74	0,78
sterk stedelijk	0,70*	0,78	0,81	0,84
matig stedelijk	0,77	0,81	0,77	0,82
weinig stedelijk	0,88	0,89	0,87	0,92
Zuid-Nederland (ref.)				
Noord	1,36*	1,41	1,37	1,38
Oost	1,06	1,05	1,04	1,05
West	1,06	1,05	1,05	1,07

Tabel B3.3

(Vervolg)

	model 1 (persoons- en omgevings- kenmerken)	model 2 (+ inrichtings- elementen)	model 3 (+ vrijetijds- besteding)	model 4 (+ contacten)
<i>tuinieren</i>				
tuiniert altijd zelf (ref.)				
tuiniert zelden of nooit zelf	0,23*	0,26*	0,33*	0,32*
tuiniert meestal zelf	1,02	1,02	1,01	1,01
<i>tuininrichting</i>				
25-75% tuin bestraat (ref.)				
max. 25% tuin bestraat		1,11	1,11	1,12
min. 75% tuin bestraat		0,66*	0,65*	0,65*
schutting en heg (ref.)				
geen van beide		1,02	1,00	1,03
alleen heg		0,94	0,97	0,98
alleen schutting		1,13	1,11	1,10
geen gazon (ref.)				
gazon		1,42	1,39*	1,43*
geen vijver (ref.)				
vijver		1,24	1,21	1,23*
geen rotsen (ref.)				
rotsen		1,24	0,87	0,87
geen speelplaats (ref.)				
speelplaats		0,97	0,94	0,92
geen bomen (ref.)				
bomen		0,93	0,92	0,93
geen struiken (ref.)				
struiken		1,42	1,41	1,38
geen groenten (ref.)				
groenten		1,33*	1,27*	1,27
geen border (ref.)				
border		1,76*	1,78*	1,76*
geen bloembakken (ref.)				
bloembakken		1,65*	1,60*	1,61*
geen beelden (ref.)				
beelden		1,04	1,00	1,02
geen dieren (ref.)				
dieren		1,04	0,97	0,99
<i>vrijetijdsbesteding</i>				
niet sporten (ref.)				
wel sporten			1,00	1,00
geen lange wandelingen (ref.)				
wel wandelingen > 1 uur			1,02	1,01
geen blokjes om (ref.)				

Tabel B3.3
(Vervolg)

	model 1 (persoons- en omgevings- kenmerken)	model 2 (+ inrichtings- elementen)	model 3 (+ vrijetijds- besteding)	model 4 (+ contacten)
wel blokjes om lopen geen fietstochten (ref.)			1,18*	1,16*
wel fietstochten in vrije tijd bezoekt nooit natuurgebieden (ref.)			1,51*	1,51*
bezoekt wel natuurgebieden klust niet (ref.)			1,26*	1,25*
klust wel kijkt geen professionele sportwedstrijden (ref.)			3,34*	3,26*
kijkt wel sportwedstrijden bezoekt buurthuis nooit (ref.)			1,15	1,14
bezoekt wel bezoekt geen klassieke podiumkunst (ref.)			1,15	1,15
bezoekt klassieke muziek, toneel, operette of ballet			1,16	1,16
<i>contacten</i>				
weinig contact familie (ref.) regelmatig contact familie				1,21
weinig contact vrienden (ref.) regelmatig contact vrienden				1,19
weinig contract buren (ref.) regelmatig contact buren				1,20*
geen enkel clubverband (ref.) regelmatig naar club				1,16
soms naar club				1,01
cons	3,03	-0,70	0,43	0,27
pseudo R ²	,18	,17	,22	,20
N	4538	4538	4538	4538

nb Tuinbetekenissen voegen aan het model niet zoveel toe: elke betekenis behalve 'speelplaats' voegt verklaring toe aan vaker tuinieren: vooral: actief zijn; creatief zijn; tuin is visitekaartje van het huis.

Voor deze analyses zijn missing values geïmputeerd en is de steekproef opgehoogd.

De bevindingen zijn getoetst op een tweede subset binnen de steekproef.

* Significant dat wil zeggen dat in beide sets binnen de steekproef het resultaat significant is ($\alpha < 0,05$).

Tabel B3.4

Factoren die samenhangen met de totale uren aan tijdsbesteding (regressie-analyse op TBO 2011; alleen significante effecten weergegeven $\alpha < 0,5$; beta-coëfficiënten).

	model 1 (persoons- en omgevingskenmerken)	model 2 (+ vrijetijdsactiviteiten)
<i>constante</i>	-1,06	3,67
<i>persoonskenmerken</i>		
leeftijd (oplopend)	0,25	0,18
opleiding (oplopend)	0,04	0,06
man (t.o. v. vrouw)	-0,08	-0,06
<i>omgevingskenmerken</i>		
tuin bij het huis (t.o.v. niet)	0,11	0,11
volkstuin (t.o.v. geen volkstuin)	0,13	0,12
stedelijkheid (aflopend)	0,11	0,11
<i>bezigheden (tijdsbesteding aan:)*</i>		
werken		-0,36
kinderen verzorgen		-0,09
persoonlijke verzorging		-0,13
onderwijs		-0,19
huiswerk		-0,15
vervoer (exclusief woon-werkverkeer)		-0,11
erf schoonhouden		0,07
vrijwilligerswerk		-0,06
sociale contacten		-0,06
televisie kijken		-0,19
uitgaan		-0,06
spellen doen		-0,10
muziek luisteren		-0,05

Diverse vrijetijdsactiviteiten tonen geen significante samenhang met de tijd besteed aan tuinieren. Dat geldt voor: boodschappen doen, doe het zelve, dieren verzorgen, met de hond wandelen, deelname aan politieke organisaties, verenigingswerk, kerkgang, sportwedstrijden en evenementen bezoeken, cultuurparticipatie, sportbeoefening, vissen of jagen, wandel- of fietsuitstapjes maken, luieren en lezen.

Bijlage B 4.1 Tuintest

Welk type tuinbezitter bent U?

Net zoals tuinen van elkaar verschillen, zijn er ook verschillende typen tuinbezitters. Doe nu deze test en ontdek of u tot het 'rode', 'blauwe', 'groene' of 'gele' tuintype behoort. Omcirkelt u alstublieft de juiste antwoorden. Eén antwoord per vraag.

- 1 Welke karakterkenmerken zijn het meest op u van toepassing?
 - A Intelligent, eigenwijs, beetje ongeduldig, nuchter
 - B Kritisch, capabel, zelfbewust, leidinggevend
 - C Behulpzaam, zachtaardig, een beetje verlegen, kalm, gewoon
 - D Geïnteresseerd in anderen, sympathiek, vrolijk, sociaal

- 2 Welke hobby's/interesses passen het beste bij u?
 - A Internetten, snowboarden, actief sporten, stappen, auto's/motoren
 - B Topprestaties leveren, avontuurlijke vakanties, tuinieren, klussen
 - C Tuinieren, kamperen, lezen, zwemmen, rustig thuis zijn
 - D Gezellig avondje met vrienden, winkelen/shoppen, dagje uit met kinderen, tv-kijken

- 3 Welke van de volgende uitspraken is het meest op u van toepassing?
 - A Mijn tuin zegt mij weinig
 - B Mijn tuin heeft een bepaalde stijl en is anders dan andere tuinen
 - C Ik probeer mijn tuin zo natuurlijk mogelijk te houden
 - D Mijn tuin is eigenlijk een groot terras

- 4 Wat is de belangrijkste functie van uw tuin?
 - A Mijn tuin heeft geen bijzondere functie
 - B Mijn tuin past bij de stijl van mijn huis
 - C Mijn tuin is mijn lust en mijn leven
 - D Mijn tuin is ook een speelplaats voor de kinderen

- 5 Welke uitspraak past het best bij u?
 - A Ik zou eigenlijk meer aan mijn tuin moeten doen
 - B Ik zorg ervoor dat mijn tuin altijd netjes is
 - C Tuinieren is voor mij ontspannen
 - D Ik tuinier omdat niemand anders in mijn huishouden dat doet

- 6 Welke beschrijving is het meest op uw *huidige tuin* van toepassing?
 - A Rommelig en makkelijk te onderhouden
 - B Sfeervol, stijlvol en representatief

- c Natuurlijk en weelderig
- d Eenvoudig en kindvriendelijk

7 Welke beschrijving is het meest op uw *ideale tuin* van toepassing?

- A Praktisch, strak en milieuvriendelijk
- B Een stijlvolle, groene tuin die anders is dan andere tuinen
- C Een groene, weelderige, natuurlijke tuin met veel bloemen
- D Een praktische en eenvoudige tuin die zowel onderhouds- als kindvriendelijk is

8 Hoe doet u ideeën op of waar zoekt u informatie voor uw tuin?

- A Nergens, daar ben ik niet (actief) mee bezig
- B Ik ga actief op zoek naar nieuwtjes met name in boeken en gespecialiseerde tijdschriften
- C Ik ben altijd en overal op zoek naar dingen voor mijn tuin
- D Via familie, vrienden en kennissen

9 Waar koopt u meestal uw tuinplanten/-producten?

- A Zo dicht mogelijk bij huis, maar ik vind tuincentra te massaal
- B Bij gerenommeerde bedrijven met een groot assortiment, waar ik kan rekenen op deskundig advies
- C Op vaste adresjes zoals tuincentra en kwekerijen die ook 'bijzondere' dingen hebben
- D Zo dicht mogelijk bij huis (tuincentra, supermarkt, op de markt, etc.)

10 Waar let u vooral op als u tuinplanten koopt?

- A Dat het sterke en onderhoudsvriendelijke planten zijn
- B Dat de planten passen bij andere planten
- C Dat de plant veel bloemen heeft
- D Dat de plant kindvriendelijk (niet giftig) is

Tel voor de score de aantallen A, B, C en D-antwoorden op.

A *Het rode tuintype*

U hebt weinig binding met de tuin. Ziet de ruimte als een eigen domein, maar tuinieren is geen populair gespreksonderwerp. U hebt dan ook het liefst een eenvoudige tuin, die weinig tot geen onderhoud behoeft. U bent de eigenzinnige tuinbezitter.

B *Het blauwe tuintype*

Uw tuin past helemaal bij uw levensstijl. Dat wilt u ook uitdragen. Misschien is de tuin zelfs wel een statussymbool. U hebt de tuin om te onthaasten, om rust te vinden. Tuinieren is vooral resultaatgericht. U bent er zelfs perfectionist in. Zullen we zeggen de prestigieuze perfectionist?

C *Het groene tuintype*

U hebt een weelderige en natuurlijke tuin. De tuin is uw eigen wereld, waarin u zich heerlijk kunt terugtrekken. U geniet met volle teugen van tuinieren. Het is uw hobby en u fröbelt graag wat in die tuin. U houdt vooral van een natuurlijke tuin. U bent een echte tuinliefhebber.

D *Het gele tuintype*

De tuin is een sociale plek. Een verblijfsruimte, die evenwel niet met veel groen geassocieerd hoeft te worden. Tuin is werk. En tuinieren is voor u eigenlijk een noodzakelijk kwaad, maar de tuin decoreren en gezellig maken hoort wel bij u. U bent een sociale buitengenieter.

Fotoverantwoording

Omslagfoto: Jeanet Kullberg.

Paginagroot bij hoofdstuk 1, 4 en 5: foto's van Groen Dichterbij.

Paginagroot bij hoofdstuk 2: Jeanet Kullberg.

Paginagroot bij hoofdstuk 3: Klaas Nienhuis.

Afbeelding 2.1: foto's Buro Mien Ruys.

Afbeelding 3.1, 3.6 (rechts), 4.8 (onder en rechtsboven): Groen Dichterbij.

Afbeelding 3.3: Voormalig Ministerie van vROM, opdrachtgever van het WoON onderzoek Nederland 2006; uit de inspecteursinstructie voor de opname van straatprofielen waar-
onder voortuinen.

Afbeelding 4.1a: foto Smartagent Company (thans Smart Agent Market Response (SAMR),
tuinbelevingsonderzoek 2002.

Afbeelding 4.1b: foto van Stichting Tuinpromotie Nederland (in 2009).

Afbeelding 4.3 foto's links en rechtsboven: Anouk de Wit.

Afbeelding 4.5: foto's Éva Kovács, rechterfoto in: *Tuinjournaal* 2012, nr. 2, uitgave
Nederlandse Tuinenstichting.

Afbeelding 4.7: foto's Suzanne Kooij, in: *Tuinjournaal* 2011, nr. 3, uitgave Nederlandse
Tuinenstichting.

Afbeeldingen 2.2, 2.3, 3.2, 3.4, 3.5, 3.6 (links), 3.7, 3.8, 4.2, 4.3 (rechtsonder), 4.4, 4.6, 4.8
(linksboven): Jeanet Kullberg.

Literatuur

- Allaert, G., H. Leinfelder en D. Verhoestraete (2007). *Toestandbeschrijving van de volkstuinten in Vlaanderen vanuit een sociologische en ruimtelijke benadering*. Gent: Universiteit Gent en afdeling Mobiliteit en Ruimtelijke Planning.
- Backer, Anne Mieke, Eric Blok en Carla S. Oldenburger-Ebbers (1998). *De natuur bezworen. Een inleiding in de geschiedenis van Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur*. Rotterdam: Uitgeverij De Hef Publishers.
- Bakker, Jan Hendrik (2011). *Grond. Een pleidooi voor aardse denken en een groene stad*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas.
- Bartholomew, Mel (1981). *Square foot gardening. A new way in less space with less work*. St. Paul: MBI Publishing Company.
- Berendsen, Maartje (2001). De geschiedenis. In: Caroline Zeevat (red.), *Tot nut & genoegen. Volkstuincultuur in Nederland*, p. 13-20. Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Berg, Agnes van den en Mariëtte H.G. Custers (2010). Gardening promotes neuroendocrine and affective restoration from stress. In: *Journal of Health Psychology*. Online publicatie 3 juni 2010 (doi: 10.1177/1359105310365577).
- Berg, Agnes van den en Kahliya Ronde (2010). *Gezonder in de volkstuin. De gezondheid van stedelingen met en zonder volkstuin vergeleken*. Wageningen: Alterra.
- Berg, Agnes E. van den en Marijke van Winsum-Westra (2010). *Manicured, romantic or wild? The relation between need for structure and preferences for garden styles*. Wageningen University. Online publicatie februari 2010 (<http://dx.doi.org/10.1016/j.ufug.2010.01.006>).
- Beyers, Leen (2007). Dagelijkse relaties en diversiteit in Vlaamse volkstuinten. In: Yves Segers en Leen Van Molle (red.), *Volkstuinen, een geschiedenis*, p. 181-197. Leuven: KADOC-KU Leuven.
- Bhatti, M. en A. Church (2000). I never promised you a rose garden. Gender, leisure and home-making. In: *Leisure Studies*, jg.19 (2000): p. 183-199.
- Bijhouwer, J.T.P. en Mien Ruys (1960). *Leven met groen. In landschap, stad en tuin*. Amsterdam: Moussault's uitgeverij.
- Blijstra R. (1965). *Rotterdam. Stad in Beweging*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Bouwmeester, H., J. Hoekstra, J. Meesters en H. Coolen (2005). *Woonwensen nader in kaart. De woonbeleving van bewoners*. Voorburg: Nederlands Verbond van Bouwondernemers (NVB).
- Caigny, S. de (2007). De tuin als kamer van het huis. De betekenis van de (volks)tuin voor het wonen in Vlaanderen tijdens het interbellum. In: Yves Segers en Leen Van Molle (red.), *Volkstuinen, een geschiedenis*, p. 137-151. Leuven: KADOC-KU Leuven.
- Cammen, Hans van der en Len de Klerk (2003). Ruimtelijke ordening. Van grachtengordel tot Vinexwijk. Houten: Het Spectrum.
- Constantine, S. (1981). Amateur gardening and popular recreation in the 19th and 20th centuries. In: *Journal of Social History*, deel 14, nr. 3, p. 389-403.
- Coolen, Henny en Joris Hoekstra (2001). Values as determinants of preferences for housing attributes. In: *Journal of Housing and the Built Environment*, nr. 16, p. 285-306.
- Coolen, Henny en Janine Meesters (2012). Private and public green spaces: meaningful but different settings. In: *Journal of Housing and the Built Environment*, jg. 27, nr. 1, p. 49-67.
- Court Onderwater, Lili de (2002). Tuingeluk. In: *Onze Eigen Tuin*, jg. 48, nr. 2, p. 26-27.
- Crozier, Michael (2003). Simultanagnosia, sense of place and the garden idea. In: *Thesis Eleven*, nr. 74, p. 76-88.
- Dietz, Nikol, Maarten Looise en Claire Laeremans (2008). *Volkstuinen als groene motor. Quick-scan volkstuinten*. Utrecht: Team H+N+S Landschapsarchitecten.

- Dillen, S.M.E., S. de Vries, P.P. Groenewegen en P. Spreeuwenberg (2012). Greenspace in urban neighbourhoods and residents' health: adding quality to quantity. In: *Journal of Epidemiology and Community Health*, deel 66, ed. 6, p. e8.
- Doorn, J.A.A. van (1955). Wijk en stad reële integratiekaders. In: *Prae-adviezen voor het congres over sociale samenhangen in nieuwe stadswijken*. Amsterdam: ISONEVO.
- Duijn, Bert van, John Klein Hesseling, Marian Kester, Jan Jansen en Hilde Spitters (2011). Rapport project 'Plant in de klas'. Productschap Tuinbouw, Fytagoras BV, TNO. Geraadpleegd op 21 maart 2016 via <http://www.intogreen.nl/shared/files/project-plant-in-de-klas-rapport.pdf>.
- Dulk, Leo den (2008). Gemeenschappelijke Tuinen. In: *Onze Eigen Tuin*, jg. 54, lente 2008, p. 26-28.
- Freeman, Claire, Katharine J.M. Dickinson, Stefan Porter en Yolanda van Heezik (2012). 'My garden is an expression of me'. Exploring householders' relationships with their gardens. In: *Journal of Environmental Psychology*, nr. 32, p. 135-143.
- Groening, G. en U. Schneider (1999). Design versus leisure. Social implications of functionalist design in urban private gardens of the twentieth century. In: D. Crouch (red.), *Leisure/Tourism Geographies: Practices and Geographical Knowledge*, p. 46-58. London: Routledge.
- Heeger, H. (1992). Trends bij de aanpak van probleemcomplexen. In: Henk Heeger en Iris Smit (red.), *Verval en herstel van naoorlogse woningcomplexen*, p. 63-76. Delft: DUP.
- Herpen, Manja van (2006). *Ecologische kunst. Exploitatie van ecologische processen als kunstuiting* (doctoraalscriptie). Heerlen: Open Universiteit. Geraadpleegd op 17 maart 2016 via <http://www.earthpo.com/scriptie/hoofdstuk-3.html>.
- Hitchings, R. (2003). People, plants and performance. On actor network theory and the material pleasures of the private garden. In: *Social and Cultural Geography*, jg. 4, nr. 1, p. 99-113.
- Hitchings, R. (2006). Expertise and inability. Cultured materials and the reason for some retreating lawns in London. In: *The Journal of Material Culture*, jg. 11, nr. 3, p. 364-381.
- Hitchings, R. (2007). How awkward encounters could influence the future form of many gardens. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, jg. 32, nr. 3, p. 363-376.
- Hopkins, Rob (2008). *The transition handbook. From oil dependency to local resilience*. Cambridge: Green Books.
- Horst, Hilje van der, Jeanet Kullberg en Léon Deben (2001). *Wat wijken maakt. De wording van functionele, sociale en expressieve kwaliteiten van Vreewijk, Zuidwijk en Ommoord*. Delft: DGVH/Nethur.
- Huysmans, Frank, Olivier van der Vet en Koen van Eijck (2005). *Het actieplan Cultuurbereik en cultuurdeelname, 1999-2003. Een empirische evaluatie op landelijk niveau*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jong, Erik de en Marleen Dominicus-van Soest (1999). *Aardse paradijzen 2. De tuin in de Nederlandse kunst 1770 tot 2000*. Haarlem/Enschede: Frans Halsmuseum/Rijksmuseum Twente.
- Jonge, Derk de (1960) *Moderne woonidealen en woonwensen in Nederland*. Arnhem: Vuga boekerij/G.W. van der Wiel en co.
- Kaa, Romke van der (2006). De wildernis temmen gaat niet over rozen. Over tuinieren in de bebouwde kom van VINEX-wijk Ypenburg. In: *De Ypenburgsche Courant*, 12 april 2006.
- Kaplan, R. en S. Kaplan (1990). Restorative experience: The healing power of nearby nature. In: M. Francis en R.T. Hester (red.), *The meaning of gardens*, p. 238-243. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Kok, Nils en Matthew E. Kahn (2012). *The value of green labels in the California housing market. An economic analysis of the impact of green labeling on the sales price of a home*. Los Angeles: UCLA Institute of the Environment and Sustainability.
- Konijnenburg, P. van en J. Uitzinger (1999). *Met het oog op groen. Onderzoek naar de relatie tussen groen in de woonomgeving en leefbaarheid*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Kovacs, Eva, en Marian Lenshoek (2011). Tuinclubs, het collectieve beleven. In: *Tuinjournaal*, jg. 29, nr. 2, juni 2012, p. 9-11.
- Kullberg, Jeanet (2001). 'Met voetbal kan het wel. Normaal kijk je de burens niet aan'. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jg. 28, nr. 2, mei 2001, p. 231-261.

- Kullberg, Jeanet (2007). Met mijn tuin in de wolken. In: *Geluk* (SCP-nieuwjaarsuitgave), p. 99-105.
- Kullberg, Jeanet (2011a). Buurttuinen: seizoensgebonden banden in de publieke ruimte. In: E. van den Bergh, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.), *Informeel groeien. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie*, p. 130-150. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, Jeanet (2011b). Tuintrends. In: P. Schnabel (red.), *Kleur*, (SCP-nieuwjaarsuitgave), p. 101-107. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, Jeanet, Lonke van Noije, Esther van den Berg, Wouter Mensink en Malika Igalla (2015). *Betrokken wijken. Ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Larsen, L., J. Adams, B. Deal, B. Kweon en E. Tyler (1998). Plants in the workplace. The effects of plant density on productivity, attitudes and perceptions. In: *Environment and Behaviour*, jg. 30, nr. 3, p. 261-281.
- Lawson, L. (2004). The planner in the garden. A historical view into the relationship between planning and community gardens. In: *Journal of Planning History*, nr. 3, p. 151-176.
- Leidelmeijer, K., J. van Lensen en I. Giesbers (2009). *Kwaliteit van buurt en straat. Tussen feit en fictie*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Lems, Eva (2011). *Buurtmoeistuinen. Kansen voor sociale cohesie en leefbaarheid in Amsterdam Nieuw-West*. Amsterdam: stadsdeel Nieuw-West.
- Lenshoek, Marian (2013). De zeventiende-eeuwse Hollands-classicistische tuin als politiek statement. In: *Tuinjournaal*, jg. 30, nr. 2, juni 2013, p. 15.
- Leyden, K.M. (2003). Social capital and the built environment. The importance of walkable neighborhoods. In: *American Journal of Public Health*, jg. 93, nr. 9, p. 1546-1551.
- Linssen, Veronique (2011). *Tuinbeleving 2011. Een segmentatie van de Nederlandse tuinbezitter*. Zoetermeer: Productschap Tuinbouw.
- Linssen, Veronique en Geert Hamstra (2002). *Tuinbeleving Nederland. Een segmentatieonderzoek 2002*. Zoetermeer: Productschap Tuinbouw.
- Linssen, Veronique en Remi Vermeire (2008). *Tuinbeleving 2007. Een segmentatie van de Nederlandse tuinbezitter*. Zoetermeer: Productschap Tuinbouw.
- Maas, Jolanda (2009). *Vitamin G: Green environments - healthy environments* (proefschrift). Utrecht: Nivel.
- Maas, J., R.A. Verheij, P. Spreeuwenberg en P.P. Groenewegen (2008). Physical activity as a possible mechanism behind the relationship between green space and health. In: *Health & Place*, jg. 15, nr. 2, p. 586-595.
- Maas, Jolanda, Rebekah L. Tauritz, Arianne van der Wal en Dieuwke Hovinga (2013). *Groene schoolpleinen. Een wetenschappelijk onderzoek naar de effecten voor basisschoolleerlingen*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Molle, Leen Van (2007). Volkstuinen: de actualiteit van het verleden. In: Yves Segers en Leen Van Molle (red.), *Volkstuinen, een geschiedenis*, p. 13-35. Leuven: KADOC-KU Leuven.
- Montijn, Ileen (2002). *Naar buiten! Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.
- Raat, Frederieke de (2014). Eten wat de tuin schaft. In: *NRC Handelsblad*, 28 maart, katern Economie p. 4-5.
- Reijndorp, Arnold, Like Bijlsma, Ivan Nio en Ries van der Wouden (2012). *Nieuwe steden in de Randstad. Verstedelijking en suburbaniteit*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Ridder, Josje den, Jeanet Kullberg en Paul Dekker (2011). *Continu onderzoek burgerperspectieven 2011/4. De inrichting van Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Riley, R.B. (1990). Flowers, power and sex. In: M. Francis en R.T. Hester (red.), *The meaning of gardens*, p. 60-79. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Rouwendaal, J., en J.W. van der Straaten (2007). Measuring welfare effects of spatial planning. In: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, nr. 98, p. 276-283.
- Seddon, G. (1997). *Landprints: Reflections on Place and Landscape*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Schendelen, Marijke van (1997). *Natuur en ruimtelijke ordening in Nederland. Een symbolische relatie*. Rotterdam: Nederlands Architectuur Instituut.
- Sonck, Nathalie, Andries van den Broek, Annet Tiessen-Raaphorst en Desireé Verbeek (2011). Vrijtijdsbesteding. In: Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Mariëlle Coïn en Evert Pommer (red.), *De sociale staat van Nederland 2011*, p. 211-228. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Spits, 23 april 2008, rubriek Lifestyle/Wonen, tuintest.
- Staay, Adriaan van der (1989). *Van tuinen en parken*. Amsterdam: Uitgeverij Thoth.
- Steenbekkers, Anja en Andries van den Broek (2015). *Natuur en cultuur. Een vergelijkende verkenning van betrokkenheid en beleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Stengs, Irene (2014). *Symmetrie in de Nederlandse vensterbank*. Amsterdam: Meertens Instituut.
- Stynen, A. (2007). 'Het is het mirakel der Aarde!' Volkstuinen als antipode voor de moderne stad. In: Yves Segers en Leen Van Molle (red.), *Volkstuinen, een geschiedenis*, p. 115-135. Leuven: KADOC-KU Leuven.
- Taylor, Lisa (2002). From ways of life to lifestyle: The 'ordinarization' of British gardening lifestyle television. In: *European Journal of Communication*, jg. 17, nr. 4, p. 479-493.
- Thie, Merel (2009). Nederlander zoekt privacy achter hoge schutting. In: *NRC Handelsblad*, 21/22 februari 2009.
- Tiessen-Raaphorst, Annet (red.) (2015). *Rapportage sport 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tijdschrift voor de volkshuisvesting* (1921), nr. 14, p. 4-9.
- Tonkens, E. (2014). *Vijf misvattingen over de participatiesamenleving*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Trouw (2011). Schaduwkanten van een betegelde tuin. Geraadpleegd op 4 februari 2011 via www.trouw.nl/groen/nieuws/article3406804.ece.
- Veen, Esther J. (2015). *Community gardens in urban areas. A critical reflection on the extent to which they strengthen social cohesion and provide alternative food*. Wageningen: Universiteit Wageningen.
- Veldhoen, Lex (2012). Herinneringen aan Louis L. Roy. In: *NRC Handelsblad*, 23-24 juli, p. 13.
- Visser, Petra en Frank van Dam (2006). *De prijs van de plek. Woonomgeving en woningprijs*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- VNG (2013). Manifest klimaatbestendige stad. Geraadpleegd op 21 maart 2016 via ng.nl/files/vng/20130705_manifest_kbs_def_eb.pdf.
- Vré, Kees de (2015). Buurttuin is een buurttuin, meer niet. In: *Trouw*, 7 juli, katern De verdieping, p. 8-9.
- Vreeze, Noud de (1993). *Woningbouw, inspiratie en ambities. Kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland*. Almere: Parthenon.
- Vreke, J., I.E. Salverda en F. Langers (2010). *Niet bij rood alleen. Buurtgroen en sociale cohesie* (Alterra-rapport 2070). Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Vries, Sjerp de, Robert A. Verheij en Peter P. Groenewegen (2000). Natuur en gezondheid. Een verkennend onderzoek naar de relatie tussen volksgezondheid en groen in de leefomgeving. In: *Mens & Maatschappij*, jg. 75, nr. 4, p. 320-339.
- VROM (2004). *Burgerplatform vrom. Leefbaarheid en stedelijke vernieuwing. Beelden uit de praktijk*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Wells, N. (2000). At home with Nature: Effects of 'Greenness' on Children's Cognitive Functioning. In: *Environment and Behaviour* (2000), nr. 32, p. 775-795.
- Wildschut, Niels (2012). *Het Algemeen Verbond van Volkstuindersverenigingen in Nederland: 1928-2012. Een kleine eeuw inzet en organisatie in het volkstuinwezen*. Utrecht: Universiteit Utrecht. Geraadpleegd op 21 maart 2016 via <http://www.avvn.nl/files/attachment/68/onderzoek-geschiedenis-avvn.pdf>.
- Wilmer, C.C.C. (1982). *Buitens binnen Utrecht. Voormalige buitenplaatsen in de gemeente Utrecht*. Vianen: Kwadraat.
- Zantkuijl, F. (1976). *Van coelghaerde tot vrijetijdstuin. Een empirisch-sociologische studie over volkstuinieren*. Amsterdam: Algemeen verbond van volkstuinders in Nederland.
- Zwiers, L. (1924). *Ons huis, hygiëne en gerieflijkheid*. Haarlem: Ruygrok en Co.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

SCP-publicaties 2015

- 2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1
- 2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8
- 2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelname, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt en Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9
- 2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3
- 2015-5 *Surveying ethnic minorities. The impact of survey design on data quality* (2015). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0545 4
- 2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms en Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0
- 2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8
- 2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3
- 2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (Het culturele draagvlak, deel 15) (2015). Andries van den Broek en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9
- 2015-10 *Vrouwen, mannen en de hulp aan (schoon)ouders* (2015). Alice de Boer, Mirjam de Klerk en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0745 8 (elektronische publicatie)
- 2015-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)

- 2015-12 *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0742 7
- 2015-13 *Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd. Een vergelijking tussen twee panelonderzoeken* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU), Jaco Dagevos (SCP/EUR), Joost Jansen (EUR), Godfried Engbersen (EUR) en Erik Snel (EUR). ISBN 978 90 377 0744 1 (elektronische publicatie)
- 2015-14 *Ouderenmishandeling in Nederland. Inzicht in kennis over omvang en achtergrond van ouderen die slachtoffer zijn van ouderenmishandeling* (2015). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk (red.) ISBN 978 90 377 0748 9
- 2015-15 *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025* (2015). Marloes de Graaf-Zijl, Edith Josten, Stefan Boeters, Evelien Eggink, Jonneke Bolhaar, Ingrid Ooms, Adri den Ouden en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0742 7 (elektronische publicatie)
- 2015-16 *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt* (2015). Iris Andriessen, Barbara van der Ent, Manu van der Linden en Guido Dekker. ISBN 978 90 377 0746 5
- 2015-17 *Co-wonen in context. Samenwonende generaties, mantelzorg en de kostendelersnorm in de AOW* (2015). Cok Vrooman, Alice de Boer, Jean Marie Wildeboer Schut, Isolde Woittiez en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0750 2 (elektronische publicatie)
- 2015-18 *Niet van de straat. De lokale samenleving in globaliserende, groeiende steden* (2015). Lotte Vermeij en Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0753 3 (elektronische publicatie)
- 2015-19 *Wmo- en AWBZ-voorzieningen 2009-2012; Een nulmeting* (2015). Ab van der Torre en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0539 3
- 2015-20 *Vraag naar arbeid 2015* (2015). Patricia van Echtelt, Roelof Schellingerhout en Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0754 0
- 2015-21 *Nederland in Europees perspectief. Tevredenheid, vertrouwen en opinies* (2015). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp en Ineke Stoop.(red.). ISBN 978 90 377 0756 4
- 2015-22 *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen. Een terugblik en verkenning* (2015). Freek Bucx en Simone de Roos (red.). ISBN 978 90 377 0673 4
- 2015-23 *Vijf jaar Caribisch Nederland. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer en Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0755 7
- 2015-24 *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland* (2015). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0757 1
- 2015-25 *Pensioenen: solidariteit en keuzevrijheid. Opvattingen van werkenden over aanvullende pensioenen* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0758 8 (elektronische publicatie)
- 2015-26 *Vijf jaar Caribisch Nederland | Journalistieke samenvatting. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer en Rob Bijl (red.); samengevat door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 760 1 (elektronische publicatie)
- 2015-27 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2011. Een vergelijking van de langdurige zorg van 50-plussers in zestien Europese landen* (2015). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0761 8 (elektronische publicatie)

- 2015-28 *Roemeense migranten. De leefsituatie in Nederland kort na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (RU) ISBN 978 90 377 0763 2
- 2015-29 *Keuzeruimte in de langdurige zorg. Veranderingen in het samenspel van zorgpartijen en cliënten* (2015). Mariëlle Non (CPB), Ab van der Torre (SCP), Esther Mot (CPB), Evelien Eggink (SCP), Pieter Bakx (EUR) en Rudy Douven (CPB). ISBN 978 90 377 0762 5 (elektronische publicatie)
- 2015-30 *55-plussers en seksuele oriëntatie. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele 55-plussers* (2015). Jantine van Lisdonk en Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0766 3
- 2015-31 *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland.* (2015). Redactie: Willem Huijnk, Jaco Dagevos, Mérove Gijsberts en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0767 0
- 2015-32 *Pensions: solidarity and choice. Opinions of working people on supplementary pensions.* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0771 7 (elektronische publicatie)
- 2015-33 *Public sector achievement in 36 countries. A comparative assessment of inputs, outputs and outcomes* (2015). Benedikt Goderis (red.) ISBN 978 90 377 0741 0
- 2015-34 *De sociale staat van Nederland 2015* (2015). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0768 7
- 2015-35 *Informeel hulp: wie doet er wat? Omvang, aard en kenmerken van mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg en ondersteuning in 2014* (2015). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Inger Plaisier, Peggy Schyns en Sjoerd Kooiker. ISBN 978 90 377 0769 4
- 2015-36 *Betrokken wijken. Ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken* (2015). Jeanet Kullberg, Lonneke van Noije, Esther van den Berg, Wouter Mensink en Malika Igalla, m.m.v. Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0764 9
- 2015-37 *Zorg vragen of zorg dragen? Een verkenning van de invloed van netwerken en inkomen op het gebruik van langdurige zorg door Nederlandse 55-plussers* (2015). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Debbie Verbeek-Oudijk en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0765 6 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2016

- 2016-1 *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries* (2016). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp en Ineke Stoop. ISBN 978 90 377 0775 5
- 2016-2 *Lekker vrij!? Vrije tijd van vrouwen, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen* (2016). Wil Portegijs (SCP), Mariëlle Cloïn (SCP), Rahil Roodsaz (Atria) en Martin Olsthoorn (SCP). ISBN 978 90 377 0776 2
- 2016-3 *Kiezen bij de kassa. Een verkenning van maatschappelijk bewust consumeren in Nederland* (2016). Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0709 0
- 2016-4 *Kleine gebaren. Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland* (2016). Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0779 3 (elektronische publicatie)

- 2016-5 *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel* (2016). Andries van den Broek, Anja Steenbekkers, Pepijn van Houwelingen en Kim Putter. ISBN 978 90 377 0774 8
- 2016-6 *Een lang tekort. Langdurige armoede in Nederland* (2016). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0780 9
- 2016-7 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2014* (2016). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk, Mirjam de Klerk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0785 4 (elektronische publicatie)
- 2016-8 *LHBT-monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen* (2016). Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0787 8
- 2016-9 *Overall rapportage sociaal domein 2015. Rondom de transitie* (2016). Evert Pommer en Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0788 5
- 2016-10 *Samenvatting Overall rapportage sociaal domein 2015. Rondom de transitie* (2016). Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer, Esther van den Berg en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0789 2
- 2016-11 *Societal Pessimism: A Study of its Conceptualization, Causes, Correlates and Consequences* (2016). Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0786 1
- 2016-12 *Cumulaties in de jeugdhulp* (2016). Klarita Sadiraj, Michiel Ras en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0790 8 (elektronische publicatie)
- 2016-13 *Gedeelde waarden en een weerbare democratie. Een verkenning op basis van bevolkingsenquêtes* (2016). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0793 9 (elektronische publicatie)
- 2016-14 *Thuiszorguitgaven en informele hulp. Relatie tussen veranderingen in de thuiszorguitgaven en het gebruik van informele hulp* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0792 2 (elektronische publicatie)
- 2016-15 *Werkloos toezien? Gevolgen van de crisis voor emancipatie en welbevinden* (2016). Ans Merens en Edith Josten. ISBN 978 90 377 0791 5 (elektronische publicatie)
- 2016-16 *Het brede-welvaartsbegrip volgens het SCP* (2016). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0794 6 (elektronische publicatie)
- 2016-18 *Gemiddelde budgetten per cliënt (en dag) voor de cliënten met een voogdijmaatregel en cliënten die 18 jaar of ouder zijn* (2016). Evert Pommer en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0797 7 (elektronische publicatie)
- 2016-19 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2013. Een vergelijking van de zorg en ondersteuning voor 50-plussers in veertien Europese landen* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0798 4 (elektronische publicatie)
- 2016-21 *Tussen groen en grijs. Een verkenning van tuinen en tuinieren in Nederland* (2016). Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0796 0

Overige publicaties

- Burgerperspectieven 2015 | 1* (2015). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3
- Burgerperspectieven 2015 | 2* (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0751 9

Burgerperspectieven 2015 | 3 (2015). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen en Tom van der Meer. ISBN 978 90 377 0759 5

Burgerperspectieven 2015 | 4 (2015). Paul Dekker, Rozemarijn van Dijk, Pepijn van Houwelingen, Wouter Mensink en Yvette Sol. ISBN 978 90 377 0772 4

Burgerperspectieven 2016 | 1 (2016). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Esther Schrijver. ISBN 978 90 377 0772 4

Gescheiden werelden? (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.). ISBN 978 90 377 0734 2. Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.